

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

СЕТОН ХОЛ УНІВЕРСИТЕТ

**ГРІНЧЕНКО – СЕТОН
МІЖНАРОДНИЙ ЖУРНАЛ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Видається з 2020 року

Випуск 2

Київ – 2021

УДК 050:004

Рекомендовано до друку кафедрою історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 12 від 9 червня 2021 р.).

Редакційна колегія

Ольга Тарасенко, кандидатка наук, доцентка, доцентка кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Джеймс К. Дейлі, доктор освітніх наук, професор, Департамент освітніх досліджень Коледжу освіти і соціальних послуг Сетон Хол Університету (Нью Джерси, США)

Оксана Салата, докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Відповідальний секретар:

Ольга Мусіяченко, викладачка Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, Голова Наукового товариства студентів, магістрантів, аспірантів, молодих вчених Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Члени редколегії

Максим Матусевич – доктор філософії, професор історії Департаменту історії Сетон Хол Університету, Директор Програми російських та східноєвропейських досліджень Сетон Хол Університету (Нью Джерси, США).

Радомир Мокрик – доктор філософії з історії, викладач Інституту Східноєвропейських досліджень Карлового університету (Прага, Чехія).

Матеуш Каміонка – доктор філософії з політичних наук, доцент Краківського педагогічного університету імені Комісії національної освіти (Краків, Польща).

Марек Пшегода – доктор філософії з філологічних наук, доцент Інституту Східноєвропейських досліджень Карлового університету (Прага, Чехія).

Галина Логінова – докторка філософії з історії, докторантка Мюнхенського університету (Мюнхен, Німеччина).

Засновник і видавець: Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ, пр. Тимошенко, 13 б, ауд. 415а (кафедра історії України)

Контактний телефон + 38 095 570 64 66. E-mail: o.tarasenko@kubg.edu.ua

URL журналу <https://ysgsij.kubg.edu.ua/>

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021

© Автори статей, 2021

BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

SETON HALL UNIVERSITY

YOUNG SCIENTISTS

GRINCHENKO – SETON INTERNATIONAL JOURNAL

Published from the year 2020

Issue 2

Kyiv – 2021

UDC 050:004

Recommended for printing by the History of Ukraine Department of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University (Protocol № 12 of June 9, 2021).

Editorial Board:

Olha Tarasenko, Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

James K. Daly, Doctor of Education, Professor, Educational Studies Department, College of Education and Human Services, Seton Hall University (New Jersey, USA).

Oksana Salata, Doctor of Sciences in History, Professor, Chief of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Executive Secretary:

Olga Musiiachenko, Lecturer of Professional College «Universum» of Borys Grinchenko Kyiv University, Chairman of the Scientific Society of Students, Postgraduates, Doctoral Students and Young Scientists of Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Members of the Editorial Board

Maxsim Matusевич – Ph.D., Professor of History, Department of History, Seton Hall University. Director of Russian and East European Studies Program at Seton Hall University (New Jersey, USA).

Radomir Mokrik – PhD in History, Institute for Eastern European Studies, Charles University (Prague, Czech Republic).

Mateusz Kamionka – PhD in Political Science, Associate Professor, Krakow Pedagogical University named the Commission of National Education (Krakow, Poland).

Marek Przegoda – PhD in Philology, Associate Professor of Institute for Eastern European Studies, Charles University (Prague, Czech Republic).

Galina Loginova – PhD in History, Doctoral student of University of Munich (Munich, Germany).

Founder and publisher: Borys Grinchenko Kyiv University

Editorial address: Kyiv, Tymoshenko 13 b, 415 a (History of Ukraine Department).

Phone number: + 38 095 570 64 66. Email: o.tarasenko@kubg.edu.ua

Website: <https://ygsij.kubg.edu.ua/>

© Borys Grinchenko Kyiv University, 2021

© Authors of articles, 2021

Зміст

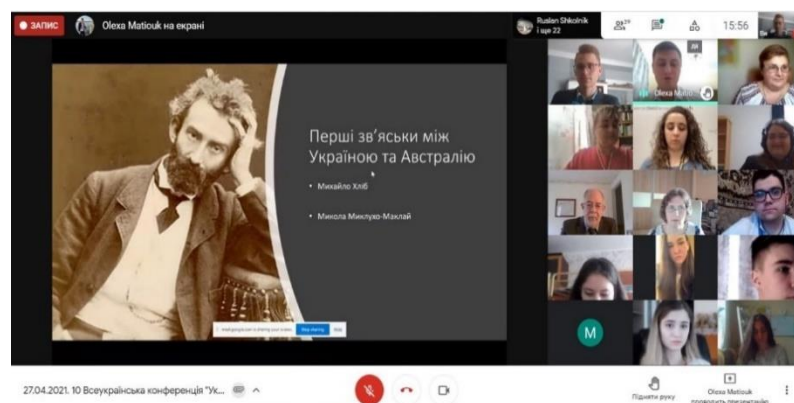
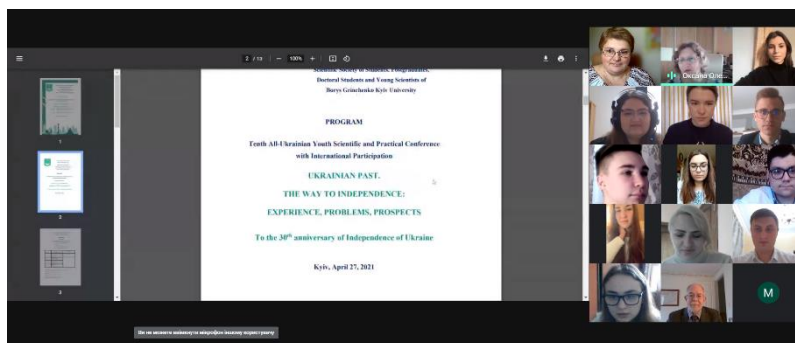
<i>Передмова</i>	7
<i>Дослідження молодих вчених Сетон Хол Університету</i>	
<i>Джеймс К. Дейлі</i> . Вступне слово.....	9
<i>Елісон Маккарті</i> . Інтерв'ю з паном Анатолієм Кубликом, парафіянином української православної церкви Святого Вознесіння містечка Мейплвуд, Нью-Джерсі, США.....	11
<i>Філіп Насісі</i> . Інтерв'ю з паном Миколою, парафіянином української православної церкви Святого Вознесіння містечка Мейплвуд, Нью-Джерсі, США.....	13
<i>Калліоні Логотетіс</i> . Інтерв'ю з пані Гелією Слінько, парафіянею української православної церкви Святого Вознесіння містечка Мейплвуд, Нью-Джерсі, США.....	15
<i>Сабіно Коппола</i> . Інтерв'ю з пані Лізою Гоцул, парафіянею української православної церкви Святого Вознесіння містечка Мейплвуд, Нью-Джерсі, США.....	17
<i>Елен Бекон</i> . Інтерв'ю з паном Михайлом Комічаком, парафіянином української православної церкви Святого Вознесіння містечка Мейплвуд, Нью-Джерсі, США.....	19
<i>Історичні студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка</i>	
<i>Ольга Тарасенко</i> . Вступне слово.....	21
<i>Павло Постолук</i> . Створення держави Богдана Хмельницького у складі трьох воєводств.....	23
.....	
<i>Ольга Ковалець</i> . Епістографія Олександра Кониського.....	31
<i>Ірина Івахненко</i> . Педагогічна діяльність Василя Данилевича.....	42
<i>Євгенія Білодід</i> . Постаць Бориса Грінченка в публікаціях газети «Рада».....	52
<i>Марк Мілютін</i> . Медичні товари та послуги у рекламному просторі київської періодики кінця XIX – початку XXI ст.....	63
<i>Вікторія Шабранська</i> . Військова міць Києва у спогадах Никиформа Авраменка, Миколи Чеботаріва та Всеволода Петрів (грудень 1917 – січень 1918 рр.).....	72
<i>Валерій Бабіч</i> . Участь євреїв у подіях Української революції 1917 – 1921 рр.....	84
<i>Богдан Безпалько</i> . Соціально-економічне становище вчителів Радянської України у 1920-ті роки.....	91
<i>Владислав Шуточкін</i> . Турецький вектор міжнародної діяльності українських університетів у XXI ст.....	98
<i>Леся Онишко</i> . Комеморація та меморіалізація нових українських героїв.....	108
<i>Відомості про авторів</i>	114

Contents

<i>Preface</i>	8
<i>Seton Hall University Young Scientists Researches</i>	
<i>James K. Daly</i> . Introductory word.....	9
<i>Alison McCarthy</i> . Interview with Mr. Anatoliy Kubrik, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA.....	11
<i>Philip Nasisi</i> . Interview with Mr. Mykola, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA.....	13
<i>Kalliopi Logothetis</i> . Interview with Mrs. Heliya Slinko, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA.....	15
<i>Sabino Coppola</i> . Interview with Mrs. Lisa Gotsul, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA.....	17
<i>Ellen Bacon</i> . Interview with Mr. Michael Komichak, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA.....	19
<i>Borys Grinchenko Kyiv University Young Scientists Historical Studies</i>	
<i>Olha Tarasenko</i> . Introductory word.....	21
<i>Pavlo Postolyuk</i> . Creation of the State of Bohdan Khmelnyts'ky in creation of three voivodeships.....	23
<i>Olha Kovalets'</i> . Epistography of Olexander Konys'ky.....	31
<i>Iryna Ivakhnenko</i> . Vasyl' Danylevych pedagogical activities.....	42
<i>Evgeniya Bilodid</i> . Borys Grinchenko personality in the publications of the newspaper "Rada".....	52
<i>Mark Milyutin</i> . Medical goods and services in the advertising space of Kyiv periodics of the end of the 19 – early 20 century.....	63
<i>Victoria Shabranska</i> . The military power of Kyiv in the memories of Nykyfor Avramenko, Mykola Chebotariv and Vsevolod Petriv (December 1917 – Januar 1918).....	72
<i>Valeriy Babich</i> . Participation of Jews in the events of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921.....	84
<i>Bohdan Bezpalko</i> . Socio-economic situation of teachers of Soviet Ukraine in the 1920-ies.....	91
<i>Vladislav Shutochkin</i> . Turkish vector of international activities of Ukrainian universities in the XXI century.....	98
<i>Lesia Onyshko</i> . Commemoration and memorialization of new Ukrainian heroes.....	108
<i>Information about the authors</i>	114

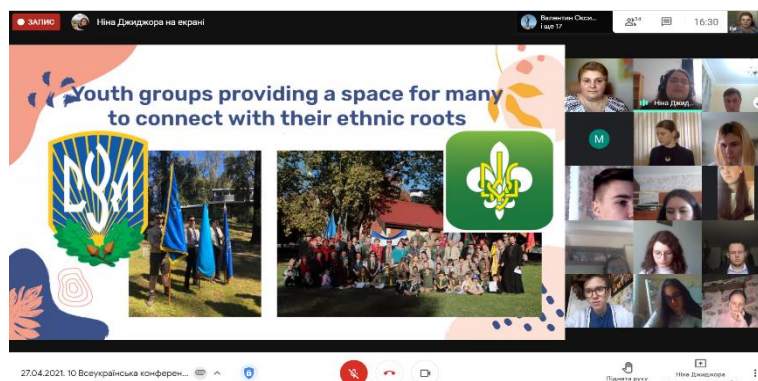
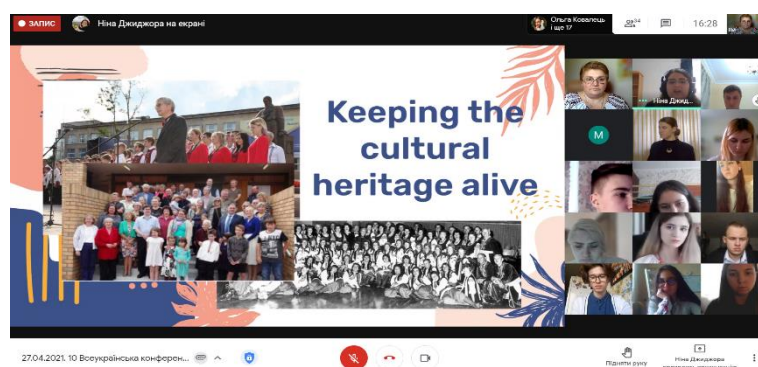
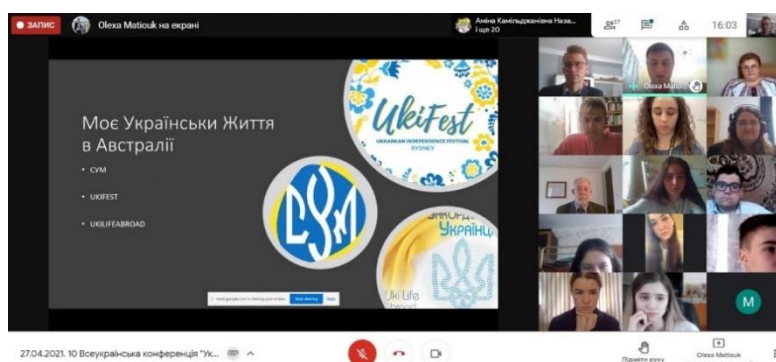
Передмова

До другого випуску журналу «Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців» увійшли історичні студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка та молодих науковців Сетон Хол Університету, які були виголошені 27 квітня 2021 р. під час X Всеукраїнської науково-практичної конференції для молоді з міжнародною участю «Українська минушина. Шлях до незалежності: досвід, проблеми, перспективи. До 30 річчя незалежності України».

Preface

The second issue of the e-zine "Young Scientists Grinchenko - Seton International Journal" includes historical studies of young researchers of the Seton Hall University and the Borys Grinchenko Kyiv University, which were announced on April 27, 2021 during *the Tenth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference for Youth with the International Participation "Ukrainian past. The path to Independence: Experience, Problems, Prospects. To the 30-th anniversary of the Independence of Ukraine"*.

Дослідження молодих вчених університету Сетон Хол Університету

Seton Hall University Young Scientists Researches

**James K. Daly,
Seton Hall University**

Introductory word

Students at Seton Hall University and at the Borys Grinchenko Kyiv University have collaborated on projects and activities for over thirteen years. This work was an outcome of the Deliberating in a Democracy Grant, which created a partnership between secondary schools in New Jersey and Ukraine. When the grant funding ended, Dr. Tarasenko and I agreed that there was so much good work done during the project that we would continue it between our two institutions. Without any funding, we've done a great deal. During this time, we have used Skype, and Zoom, and a website hosted by the Center for Global Education to conduct discussions and to share information – including research projects. We have invited high school students to join sessions where speakers talked about topics of importance. We have had historians, from both countries, work with students.

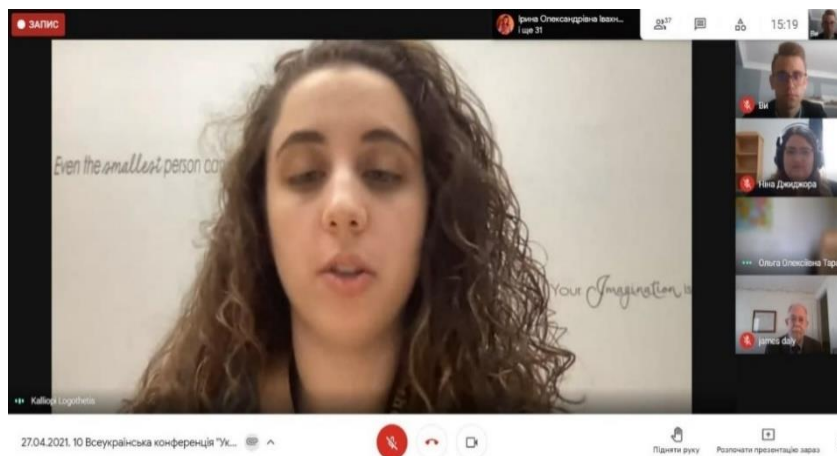
In 2016, a small Digital Humanities Grant from Seton Hall was awarded to Dr. Tarasenko and myself, to learn about digital humanities tools along with our students. Together we decided to create a research project that linked both of our countries and institutions. That was the creation of a visualey website on the Ukrainian Diaspora. The US Census Bureau reports that over one million Ukrainian Americans live in the United States, with over 73,000 living in New Jersey. As Seton Hall students examined how to frame their work, they contacted a variety of organizations and individuals. It became clear to them that for many Americans of Ukrainian descent, religion was a significant influence. Students visited the headquarters of the Ukrainian Orthodox Church (UOC), located not far from the campus. They met with the archivist Michael Andrec, who directed a tour of St Sophia's and of the Museum, and the archives of the Ukrainian History and Education Center: <https://orthodox360.com/tours/uocofusa/>. In conversations with Mr. Andrec, who also visited the class on campus, students were put in touch with Ukrainian Orthodox Churches in New Jersey.

With this knowledge and information students created the visualey website; The Ukrainian Diaspora. Students from both universities populated the site with historical information. The Seton Hall students created an inter-active timeline on Ukrainian immigration, the location of Ukrainian Orthodox Churches in New Jersey, and pictures from the headquarters of the Ukrainian Orthodox Church. The site also linked views to both campus sites: <http://www.viseyes.org/visualeyes/?1092>.

The following year, Seton Hall students again met to discuss how to build on the prior years' work. Because of the significance of the Church in supporting Ukrainian Americans, students decided to prepare an oral history project to build into the existing website. Using the contact information that Michael Andrec had provided, students contact a UOC close to the Seton Hall campus. Kalliopi Logothetis contacted the pastor, Fr. Hucul, who invited them to meet with the parishioners and to describe the proposed work. I joined the students and they were warmly welcomed by the congregation following Sunday service. Over coffee, tea and other refreshments, students got to speak informally with the parishioners. They then gave a formal presentation about the project. We returned again to meet with those who had indicated an interest in sharing their stories. The necessary forms were shared and signed, giving permission to record their narratives. A schedule was then set up to conduct the interviews.

ver two Sundays, after services, Seton Hall students conducted the interviews. They were edited, and then posted on the visualey website. We are grateful to the entire parish, Fr. Hucul, all of the parishioners, and those who took part in the interviews.

The narratives on the website capture a powerful view of the sweep of history. These are stories of hardship and suffering, stories of strength and determination, stories of family and church, of love and success. The videos tell stories of pride in their heritage.

**Alison McCarthy,
Seton Hall University graduate,
ORCID ID 0000-0002-8049-4113**

Interview with Mr. Anatolij Kubrik, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA

Alison McCarthy graduated from Seton Hall University and was part of the oral history project.

An interview with Anatolij Kubrik, Anatolij was born in Kyiv, Ukraine in 1938. Anatolij lived in the Ukraine with his mother, father and brother until 1944. When shortly after World War II began, the Germans invaded Ukraine and captured his family forcing them to do agriculture work on a farm in Germany. In addition to his family, there were also three other people the Germans captured and forced to work on the farm.

Along the way, the train his family was on stopped in Romania. Anatolij shared an anecdote about his father drinking wine off the floor of a home in Romania. He acknowledges that at the time, he was very young, so much of what happened during this time seemed normal, due to that youth. Following the war, Germany was divided between four countries, Anatolij and his family were in the British section. In 1950s President Truman allowed for non-communists with Russian passports to come to the US, Anatolij and his family resettled in New Jersey.

After immigrating to the US, at 12 years old, his family lived in Newark, NJ. There Anatolij began middle school in the US. He was put in an immigrant only classroom where they all took several ESL classes a day in hopes of quickly learning English. After three years, he was ranked second in the class and was the Salutatorian. Anatolij went on to captain the soccer team at Westside High School and play left-wing on his college team where they became co-champions.

Anatolij is now a retired civil engineer, he is fluent in Ukrainian, English and German. He attended Newark College of Engineering at NJIT. He has four children with his first wife and met his current wife in Kiev when he went back to visit relatives in 1994. He has two grandchildren who live in Arizona. When discussing the current state of affairs in Ukraine, Anatolij acknowledges that despite the circumstances (annexation of Crimea) he does not believe Ukraine and Russia will go to war.

References

Kubrik, Anatolij (2018, May). Interview with Anatolij Kubrik [Interview]. Alison McCarthy, Seton Hall University.

Interview 1 (24:50). May 1, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=qFKVhc5ps0w&t=73s>

Philip F. Nasisi Jr.,
Seton Hall University
ORCID ID 0000-0002-8875-2973

Interview with Mr. Mykola, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA

Nick (Mykola) began the interview talking about his youth, he was born in the Ukraine near the end of World War 2. His parents wanted to leave the country due to the immediate danger faced from the Soviet Union at the time. Their journey to the United States was not easy, as they went from camp to camp, surviving off of very little. Nick's father was shot in the knee, and his sister was left behind during the trip.

Surprisingly, the Germans offered protection to Nick and his family at some of the camps they stayed at. Nick then began to discuss his hometown in the Ukraine. He described it as a little village that has roughly remained the same after all these decades. While Nick's sister was adamant on staying in Ukraine even later in life, Nick felt quite the opposite. He said he has no interest in ever going back to the village in which he was born. Nick clearly feels passionate about not going back as he said the last time he was in Ukraine was during his youth, he has not once visited in his later life.

When asked about his political views, Nick clearly showed a dislike for dictatorships/government. Nick's entire family disliked many of the leaders in the Soviet Union, with Nikita Khrushchev being a name Nick recalled his father disliking greatly. Even though the Soviet Union collapsed decades ago, Nick still believes Russia isn't democratic, referring to Vladimir Putin as a dictator.

After his reflection on the past was done, the interviewers began to ask about Nick's experience in America being a Ukrainian-American. Nick stated that the church is the most important part of his culture, specifically he is a practicing member of Orthodox Christianity. Although religion is important to Nick, he didn't let it define his marriage as he fell in love with a non-Ukrainian Protestant woman. It was a lot of work to make their marriage work, as Protestantism and Orthodox have many vast differences.

The discussion then shifted to the current state of relations between Russia and Ukraine, with the interviewers asking Nick for his take on the situation. Nick reiterated the same feelings from before when discussing Russia, he is completely against what Putin is doing with regards to trying to take over Ukraine, and he feels as though the either NATO or the United Nations should be doing a lot more to punish Russia and protect Ukraine.

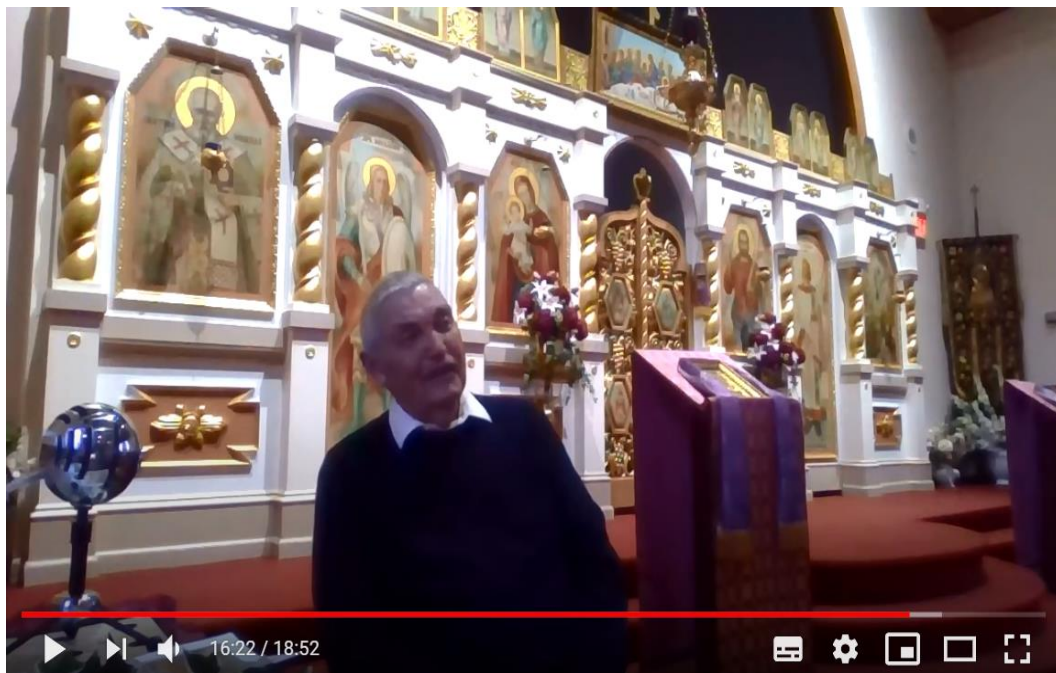
Nick finished the interview looking back on his childhood, and how he was fascinated with the bomb craters he saw while in Germany. Once in Germany, Nick and his family took a boat to the United States, and the rest was history.

Overall, this insight into Nick's life was fascinating and the fact that he was able to recall so many details from events that took place over 50 years ago was very impressive. The story of Nick's family is motivational and shows all of us how lucky we are to live in America.

References

Mr. Mykola (2018, May). Interview with Mr. Mykola [Interview]. Philip Nasisi, Seton Hall University.

Interview 2 (18:52). May 1, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=n44r4UbxcYI&t=2s>

**Kalliopi Logothetis,
Seton Hall University
ORCID ID 0000-0003-1805-3613**

Interview with Mrs. Heliya Slinko, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA

The life of Helia and her story started with an explanation of her parents' immigration to the United States in 1950. Her family originated from a village in Eastern Ukraine in a time where Bolsheviks had taken over during which her father and other family members (including her mother and her aunt and uncle) were exiled to a small town close to Siberia. Soon after their arrival, her father was arrested and put in prison. Based on her explanation of the experience, there seems to be no indication for the arrest.

Helia's family had a terrifying experience in the seeming tundra. Not only was her father arrested but Helia's aunt (her mother's younger sister) died in the year they spent there. During her interview, she explained how when people passed away in this freezing climate, there was no way to bury them. As a result, there were mounds of bodies that accumulated during that time. Eventually, when spring came and the snow melted, they were able to bury those bodies in one mass grave.

Life under the Bolsheviks was hard from the start. Helia's grandfather had passed away when her father was only 13 years of age which meant that he was forced to be the head of household. But, because of the harsh conditions and starvation that existed during this time, to get to his mother, he would have to wait until midnight to avoid being attacked. This tactic was used by her father to avoid the threat of cannibalism that existed due to lack of food supplies. To survive, people were forced to eat "anything moving" which could include anything from rats to cats.

Her father's escape from this area was essentially through a back window at the age of nineteen. From the start of their journey here, their many focus continued to be a sustained source of food especially in regards to bread. Helia emphasizes that her parents, as well as other Ukrainians, were and continue to be "very conscientious of bread." This sentiment of holding on to even the smallest crumb of bread they had may be, as Helia explains, a result of their fear of starvation from the trauma they experienced back in Ukraine.

She recalled other stories that her father explained to her about the realities of living in Ukraine including how weapons were taken away from people in order to make attacking these communities easier to accomplish. Additionally, under Bolshevik rule, teachers would be asked to attend meetings at night and in those meetings they were all shot and killed. In the aftermath of those shootings, Helia stressed that "nobody made any questions of what happened to them and moved on." According to Helia, she explained that these scare tactics were used in order to ensure that people were in a state of fear at all times.

Thankfully, Helia's experience did not mimic nearly any of those experienced by her father. In fact she explains that her life was very different growing up since she was born in the United States. In her time growing up, most of her childhood experiences can be described as sheltered.

She notes that being an only child, she picked up many traditions from her mother. She recollected how in one of her visits to Ukraine, those traditions she held on to from her childhood is what connected her to her homeland.

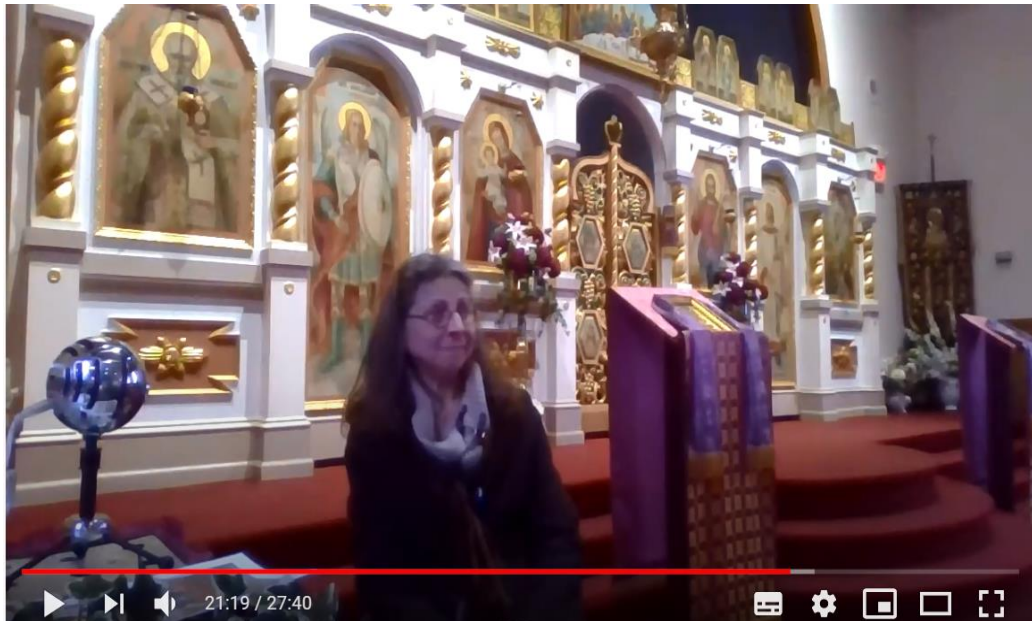
The last segment of her interview was a discussion of the modern day struggles between Ukraine and Russia, Helia described her feelings about the relationship by indicating how most Russian people may believe that he is a great leader for his people but in the eyes of Ukrainians,

they just want a leader who can let them live in peace. Overall, her expressions and reaction to the question about the relationship between Ukraine and Russia made it clear that she worries about the state of Ukraine and how it will come to be in the near future.

References

Slinko, Heliya (2018, May). Interview with Heliya Slinko [Interview]. Kalliopi Logothetis, Seton Hall University.

Interview 3 (27:40). May 1, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=QC-SVHSAfPc&t=7s>

Sabino Coppola,
Seton Hall University
ORCID ID 0000-0003-2977-116X

Interview with Mrs. Lisa Gotsul, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA

The interview with Elizabeth begins with her giving a bit of background into who she is, where the interview is taking place, and her personal history. She is a Ukrainian woman that has spent a majority of her life with Holy Ascension Church, where the interview is being conducted, where many formative moments of her life have taken place. She explains that this is because her father, a first-generation Ukrainian immigrant in the United States, has been pastor there her entire life. Growing up in this church, learning to speak Ukrainian there, and the different people she has met coming in and out of the church have impacted most of her life experiences.

Elizabeth was then asked to elaborate on her Ukrainian roots and how she has stayed connected to the country and its' culture. She discussed her family's history and how the Ukrainian culture was ingrained in her life. Elizabeth told the journey of her family coming to the United States, tracing back to her grandmother and grandfather. Her grandfather was born in a village in Ukraine while her grandmother was born in a displaced person's camp. Her grandmother, who was not Ukrainian by birth, strongly identified with Ukrainian culture. Interestingly she noted that despite not being Ukrainian, her grandmother did all she could to pass down the language and culture to her family. The effects of her grandmother's efforts were useful as Elizabeth and her family have gone to Ukraine both in efforts to aid special needs children as well as to visit the country they hail from. In sharing her experience of trying to maintain her Ukrainian culture while being in the United States with the native Ukrainians she met on her trip, she tells of native Ukrainian's shock in how invested she was in Ukrainian culture, as they didn't expect this to be the case for those who live in the United States.

While discussing her trip to Ukraine, Elizabeth casually mentioned that she happened to be visiting during a war. Surprised by this, the interviewers asked her to please elaborate about what that experience was like. Elizabeth explained that while she was visiting during this time, her experience was not what someone would normally imagine being in a country at war would be like. She stated that rather than seeing the horrors of war one would normally imagine, she actually learned more about the role that socio-economic class play in life for Ukrainians. Specifically, how war impacted people of different classes in immensely different ways. She learned in her time there that essentially if someone was affluent enough, the war did not matter because they had free rein to do as they pleased with no change in their lives at all.

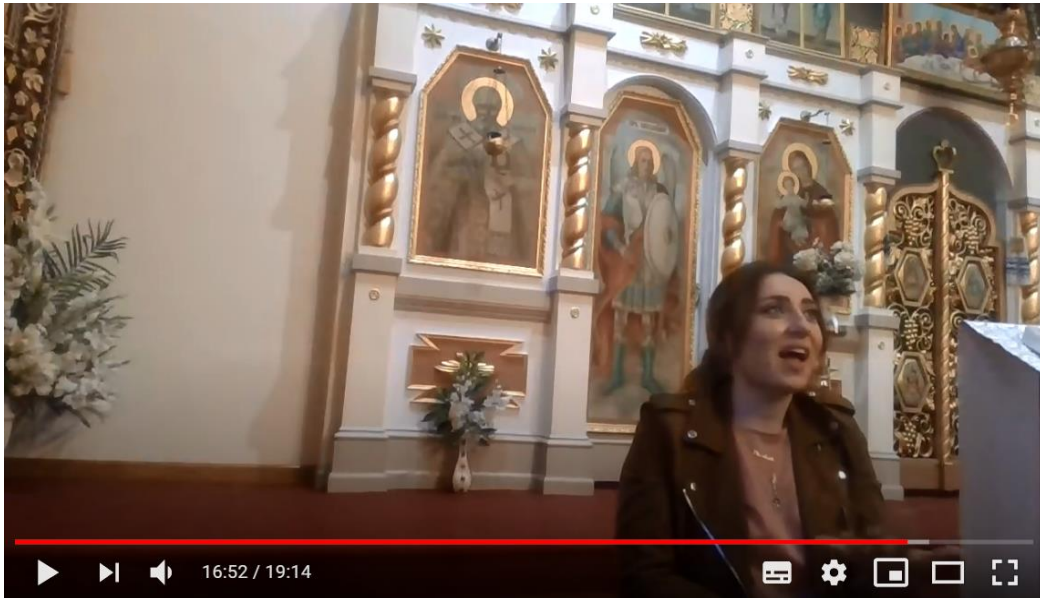
The interviewers then questioned her on the differences she noticed in Ukrainian culture in the native land compared to Ukrainian culture in the United States. She explained that what people want in their day-to-day life is reversed from what one may expect. Native Ukrainians have an urge to experience American culture and indulge in American goods, while Ukrainians from the United States have a yearning for more traditional aspects of the culture. This conversation on culture then pivoted to the current state of Ukraine and Elizabeth's opinions regarding that topic. Elizabeth went on to explain her beliefs on not only the current state of Ukraine, but also what this current state reminds her of and her opinion on the role of the United States in the matter.

Elizabeth's interview wrapped up with her quickly touching on the pride she has in her Ukrainian culture, and what her family has done to preserve it despite being away from the country. For example, Elizabeth reminisced on the Ukrainians folk songs that her family would sing during Christmas time. She explained that keeping this tradition and knowing that people in Ukraine do as well is her way of feeling connected to the community that she cares for so deeply.

References

Gotsul, Lisa (2018, May). Interview with Lisa Gotsul [Interview]. Sabino Coppola, Seton Hall University.

Interview 4 (19:14). May 8, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=thbKSbbc1Xk>

Ellen Bacon,
Seton Hall University
ORCID ID 0000-0003-3591-6919

Interview with Mr. Michael Komichak, the parishioner of the Ukrainian Orthodox Church of the Holy Ascension of Maplewood town, New Jersey, USA

The following paper is a summarization of a 2018 interview with Michael Commacezh conducted by Kalliopi Logothetis and Laura Abel demonstrating the central role and influence of the Ukrainian Church on the maintenance of culture for immigrants and their descendants from Ukraine now living in the United States.

In the early spring of 2018 students from Seton Hall University met with parishioners of the Holy Ascension Church in Maplewood, New Jersey. One of the parishioners they interviewed is named Michael Commacezh. Michael's ancestors left Ukraine in the first wave of the diaspora which began in the late 19th century and ended before World War I. Like many Ukrainian descendants, Michael can link his family's history to Ukraine's tumultuous past, commenting that his maternal great-grandparents' nationality was identified as Austria-Hungarian on their immigration papers. He concludes that they were likely seeking economic opportunity or they were politically motivated to evade Kaiser Wilhelm. Michael's paternal grandparents came to the United States in 1912, citing turmoil between Ukraine and Poland leading up to the first World War for his grandfather's motivation to start a new life abroad. Similar to many Ukrainians in the first wave of the diaspora Michael's ancestors settled in the Northeast; his family laid roots in the Pittsburgh, Pennsylvania area. Michael is quick to identify the influence of a Ukrainian Church on the immigrant community at that time due to the strong pull of a unifying language on people that are otherwise isolated. He describes it as a center from which cultural and religious community springs forth. This is the community that brought his paternal grandparents together when they met in the United States.

Michael goes on to describe his maternal grandparents and how the Ukrainian church is central to their story. Michael's maternal grandmother was born in Scranton, Pennsylvania and moved with her family to Pittsburgh in the early 20th century via horse-drawn wagon. She came from a family of farmers who immigrated from Ukraine, and she herself went on to marry an immigrant from Ukraine. Michael shares the story of how his maternal grandparents met in the church choir, beginning his family story with the Ukrainian Church at its center. Also Central to many stories of Ukrainian immigrant families is the turmoil of Ukraine's past. Michael's family is no exception as his grandfather moved back to Ukraine to support its independence efforts and did not return to the United States, resulting in his grandmother raising his mother alone through the Great Depression.

Keeping with tradition, Michael's parents also met in the choir of the Ukrainian Church they attended in the Pittsburgh, Pennsylvania area. Michael's family is an example of the steadfast community that the Ukrainian church provided. Despite both being native-born and fully immersed in the United States, Michael's parents were determined to raise their family with the Ukrainian church at its core. Michael's family members were leaders in the Ukrainian-American community, establishing a bilingual radio broadcast called "Ukrainian Radio Program" that still aired at the time of the interview in 2018 and serving as cultural experts for NBC.

Michael describes his childhood church in McKees Rocks, Pennsylvania (a suburb of Pittsburgh) as a "vibrant community" that demonstrated the American melting pot, especially of those of Eastern European descent. This community is one in which the priest was the center.

Tragically, this community is not as vibrant as it had once been due to the decline of industry in the area.

Michael's story continues with his move from Pittsburgh to New Jersey. Michael attended Indiana University in Bloomington, Indiana. He began as a piano major and cited both of his parents' musical talents that they had practiced in the Ukrainian Church Choir when they met as his source for his musical genes. Not wanting to end up being a music teacher, Michael transfer to the Massachusetts institute for technology where he earned degrees in both Mathematics and in Electrical Engineering. Michael spent the next twenty years as a computer software consultant, traveling all over the country to fulfill his position. Exercising his love of travel, he attended a sailing trip to Turkey that was organized by his future wife, Dari, for first generation or second generation Ukrainian immigrants. Never far from the influence of the Ukrainian Church, Dari and Michael actually attended the same church growing up and their parents were friends. Dari lived in New Jersey, so Michael moved to be with her.

Michael goes on to discuss his privilege of the Ukrainian-American. Michael is able to cite various Struggles that Ukrainian people had to go through, including: war, famine, and genocide. Michael references struggles under Poland, the Russian Empire, and the Soviet Union. However, after Ukraine achieved its independence, Michael was able to make connections with Ukrainian people on his trips there, citing his cultural affinity and connection he was able to maintain through the Ukrainian Church and community in the United States.

References

Commacezh, Michael. (2018, May). Interview with Michael Commacezh [Interview]. Ellen Bacon, Seton Hall University.

Interview 5 (41:43). May 8, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=uvIJnVTt5Pg>

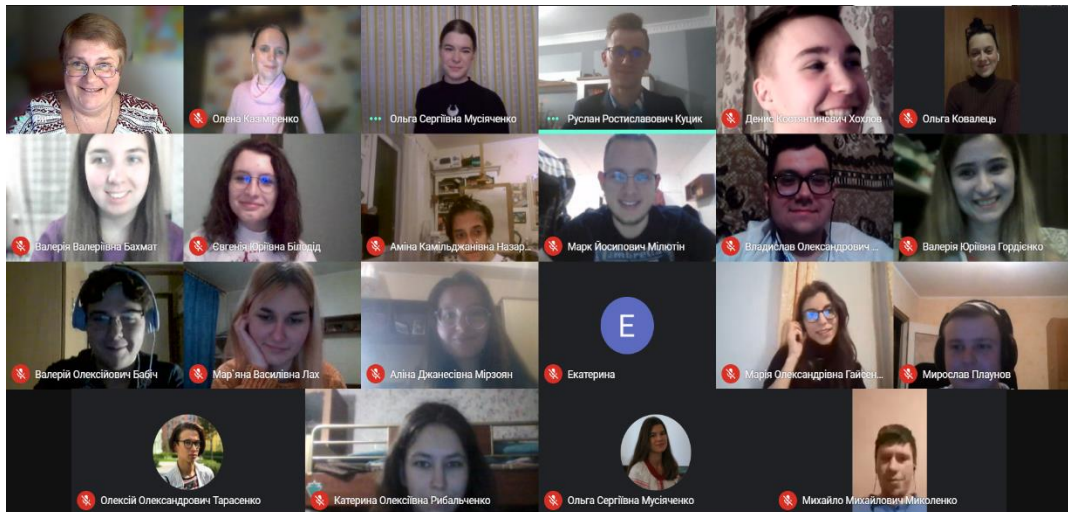
Borys Grinchenko Kyiv University Young Scientists Historical Studies

Історичні студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка

Ольга Тарасенко,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Вступне слово

До другого випуску журналу «Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців» увійшли історичні студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка та молодих науковців Сетон Хол університету, які були виголошені 27 квітня 2021 р. під час Десятої Всеукраїнської науково-практичної конференції для молоді з міжнародною участю «Українська минувшина. Шлях до незалежності: досвід, проблеми, перспективи. До 30 річчя незалежності України».

Від Київського університету імені Бориса Грінченка увійшли історичні студії молодих дослідників Історико-філософського факультету.

Павло Постолок, студент 2 курсу Історико-філософського факультету, розглядає створення держави Богдана Хмельницького у складі трьох воєводств.

Ольга Ковалець, студентка 4 курсу Історико-філософського факультету, аналізує епістографію Олександра Кониського.

Ірина Івахненко, студентка 3 курсу Історико-філософського факультету, досліджує педагогічну діяльність Василя Данилевича.

Євгенія Білодід, студентка 3 курсу Історико-філософського факультету, вивчає постать Бориса Грінченка в публікаціях газети «Рада».

Марк Мілютін, студент 2 курсу Історико-філософського факультету, простежує використання медичних товарів та послуг у рекламному просторі київської періодики кінця XIX – початку XXI ст.

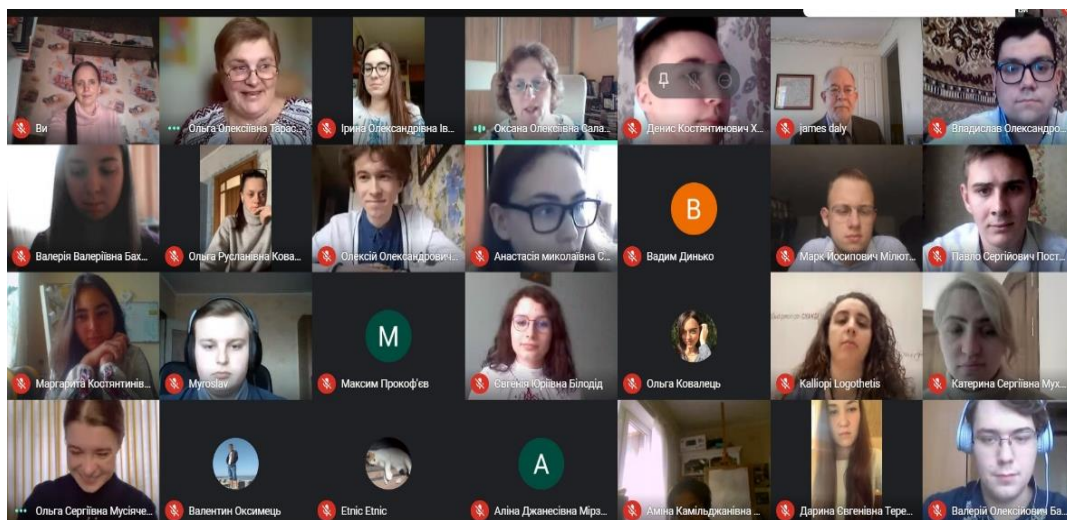
Вікторія Шабранська, студентка 4 курсу Історико-філософського факультету, аналізує військову міць Києва у спогадах Никифора Авраменка, Миколи Чеботаріва та Всеволода Петріва потягом грудня 1917 – січня 1918 років.

Валерій Бабіч, студент 1 курсу Історико-філософського факультету, розбирає участь євреїв у подіях Української революції 1917 – 1921 рр.

Богдан Безпалько, аспірант 1 року навчання Історико-філософського факультету, досліджує соціально-економічне становище вчителів Радянської України у 1920-ті роки.

Владислав Шуточкін, студент 2 курсу Історико-філософського факультету, розглядає турецький вектор міжнародної діяльності українських університетів у XXI ст.

Леся Онишко, кандидат історичних наук, вчений секретар Національного меморіалу музею Небесної Сотні та Революції Гідності, присвятила увагу комеморації та меморіалізації нових українських героїв Небесної Сотні..

Бажаємо авторам другого випуску онлайн журналу «Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців» творчого натхнення та нових захоплюючих відкриттів!
Запрошуємо до співпраці молодих вчених із країн Європи та Америки!

УДК 94(477):[321.1:340.15]

Павло Постолюк,
Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0003-0817-3179

Створення держави Богдана Хмельницького у складі трьох воєводств

Abstract. The article considers the main stages of Hetman Bohdan Khmelnytsky's state administration at the beginning of the National Liberation War, which led to the creation of the so-called Bohdan Khmelnytsky Hetman State within three voivodships; Kyiv, Bratslav, and Chernigiv. The Hetman and his loyal allies built the Hetman State in accordance with their own vision and ideas, which they wanted to implement. That is why a comprehensive and scientific study of their ideas and priorities is valuable, hence the experience of state building in such complex conditions of the early modern period of the second half of the 17th century. From the very beginning of the National Liberation War, the political system of the Polish-Lithuanian Commonwealth began to collapse, but the formation of Ukrainian statehood on the basis of the traditions of Cossack self-government was extremely intense.

Keywords: Bohdan Khmelnytsky, state formation, Hetman State, Kyiv, Bratslav, Chernigiv voivodshops, National Liberation War, agreement.

Визвольна війна українського народу 1648–1657 рр. значною мірою вплинула на його історичну долю. Ставши головною її рушійною силою, козацтво зуміло збройним шляхом відстояти свої права та привілеї, відродивши Українську державу як спадкоємницю княжої Русі. Впродовж десятилітніх змагань гетьман Богдан Хмельницький мобілізував сили для здобуття самостійності. Але вже на зародковому етапі українського державотворення перед гетьманом і козацькою старшиною постало безліч нагальних питань щодо осмислення й прийняття державотворчих умов у формі політичної автономії у складі Речі Посполитої, або навіть повного державного суверенітету, у формуванні політико-економічної системи нової Козацької держави методом встановлення історичних меж української території, а також у виборі зовнішньополітичних відносин і союзників. Звісно, що потрібно було подумати і про ефективний захист прав не тільки козаків, міщан, селянства, а й зокрема православної віри.

Під час національно-визвольних змагань гетьман Богдан Хмельницький мав не тільки військово-політичні успіхи, але й поразки, які дещо гальмували процес державотворення. Тому гетьман та його вірні соратники розбудовували гетьманську державу відповідно до власного бачення та ідей, які прагнули реалізувати. Саме тому цінним є всебічне та наукове вивчення їх ідей та пріоритетів, звідси актуальним є досвід державного будівництва у таких складних умовах ранньомодерної доби другої половини XVII ст.

Мета статті – окреслити та охарактеризувати основні етапи державного управління гетьмана Богдана Хмельницького.

Становлення держави Богдана Хмельницького досліджував відомий вчений Георгій Кониський, один із ймовірних авторів «Історія Русів». На основі ґрунтовного історико-наукового аналізу він визначив роль постаті гетьмана Богдана Хмельницького, як лідера українського народу в боротьбі за відродження української державності, у кінці XVII – на початку XIX ст.¹ Він показав як за період правління гетьмана Богдана Хмельницького держава почала набувати всіх властивостей республікансько-демократичного вигляду, і була

¹ Конисский, Георгий. 1991. История русов. / Репринтное воспроизведение издания 1846 года. / Ответств. ред. В. А. Замлинский. К. С. 7.

сформована нова українська національна суспільна думка з давньою державницькою традицією.

Український історик Мирон Кордуба пов'язував набуття Україною державної самостійності в середині XVII ст., безпосередньо з Богданом Хмельницьким. Оцінюючи політику Богдана Хмельницького, Кордуба вказував на те, що його закордонна політика була більшою мірою безсистемною та недостатньою, вбачаючи при цьому причину у все ще слабкому державному організмі. Думаючи про майбутню міжнародну політику, гетьман хотів утворити незалежний простір для українського народу в системі державного ладу тогочасної Східної Європи².

Не залишив це питання, без огляду та своєї професійної оцінки, найвизначніший представник державницького напрямку української історіографії – Михайло Грушевський, який досить детально дослідив та описав політичну діяльність Богдана Хмельницького, надавши їй важливе значення: *«Він зробив важливий висновок про перетворення козацької України на фактично незалежну державу, що володіла всіма тими прикметами, які в цілості характеризують державу. Велику заслугу вченого вбачаємо у проведеному ним глибокому аналізі дипломатичної діяльності гетьманського уряду»*³.

Але, поряд з цією важливою оцінкою, у наукових працях Михайла Грушевського, зустрічається й інша, досить негативна характеристика постаті Б. Хмельницького та його політики уряду: *«З одного боку, дослідник зображував гетьмана як найталановитішого полководця, гнучкого й далекоглядного дипломата, геніального організатора, а з іншого – явно недооцінював прогресивність соціально-економічної політики Богдана Хмельницького, закидав йому проведення політики «півслів і півділа», відсутність цілеспрямованості і твердості, фатальні помилки, запровадження своєї влади «ціною страшних жертв» народних мас, укладення воєнно-політичного союзу із Кримським ханством тощо»*⁴.

В українській ранньомодерній добі середини XVII ст. ідея боротьби українського народу полягала не в самостійності, а перш за все в національній боротьбі за релігійні інтереси. Стає цілком зрозуміло, що український гетьман Б. Хмельницький, який був вихований в польських традиціях, з початком національно-визвольної війни не ставив перед собою завдань, щодо цілковитої незалежності від Речі Посполитої, а дбав лише за покращення умов козацького прошарку. Гетьман, який поширював ідеї боротьби за низку змін в середовищі українського народу на польських основах і звісно, що в рамках польської держави, не виношував ідеї щодо відокремлення України від Речі Посполитої та формування незалежної української держави.

Отримавши перемогу в битвах з поляками, Богдан Хмельницький припинив подальший наступ, що ставить під сумнів його національно-визвольні амбіції. Про це свідчить той факт, що коли він отримав від поляків обіцянку про мир на взаємовигідних умовах, то заявив королівському послу, що «признає своє підданство Яну Казимиру і повертається на Запоріжжя, щоб чекати делегатів для мирного порозуміння, а в дорозі на Запоріжжя не чинитиме ніяких бунтів»⁵. Підтвердженням цього є відмова Богдана Хмельницького підтримати народний антипольський рух у Східній Галичині.

² Кордуба, М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею. *Записки Наукового товариства Шевченка*. 1908. Т. 84. С. 5-32.

³ Смолій В., Степанков В. 1995. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). 2-ге вид., доп., переро. К.: Либідь, 1995. С. 12.

⁴ Там само.

⁵ Конисский, Георгий. 1991. История русов. С. 438-439.

Богдан Хмельницький, портрет з гравюри Вільгельма Гондіуса. XVII ст.

Вже у березні 1648 р. Богдан Хмельницький проводить переговори з послами коронного гетьмана Миколи Потоцького. Перш з все гетьман вимагає вивести польські війська із цих земель, ліквідувати на них управління Речі Посполитої, надати їм права укладати договори із зарубіжними володарями. Гетьман направляє клопотання до польського короля Владислава IV про збереження давніх прав Війська Запорозького, скасування попередніх сеймових конституцій про їх обмеження, складає інструкції козацьким послам до Варшави⁶.

Від червня 1648 р. Богдан Хмельницький титулує себе не лише гетьманом Запорозького війська, а й «всієї сушої обіруч Дніпра малоросійської України». У «Зазивному універсалі» пише про наміри «стати не проти милостивого пана свого короля, а проти гордих поляків, які мають за ніщо видані нам, козакам і взагалі всім малоросіянам високоповажні привілеї, що зберігають і скріплюють наші стародавні права й вольності». Кордонами «князівства Руського» гетьману бачились всі землі, якими володіли колись «благочестиві князі кийвські»⁷.

Ця ж вимога формулювалась ним і в «Наказі послам від Війська Запорозького» до польського короля. Зокрема в ньому йдеться і про відновлення козацьких прав і свобод, про збільшення реєстру козаків з 6 до 12 тис., повернення православним захоплених уніатами церков, вигнання «аж по Віслу» урядовців поляків, поставлених тим же королем⁸.

Річ Посполита, яка вважає умови Хмельницького неприйнятними, і навіть загрозливими для єдності Поспольської держави, розриває справжні україно-польські відносини, які швидко переросли у воєнні дії. Історик Михайло Пасічник дає зрозуміти, що відбувалося далі: «Лише згодом Богдан Хмельницький сприйняв ідею створення окремої української держави. Восени 1648 р., відступивши з Галичини, він прибуває до Києва. Вище духовенство і населення міста урочисто вітають його як національного героя і захисника православної церкви. Ця урочиста зустріч і розмова з освіченими представниками українського населення Києва справили враження на гетьмана»⁹. Тобто стає цілком

⁶ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. К., 1961. С. 23-27.

⁷ Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы [в 3 т.]. 1953. М. Т. 2. 1648–1651 гг. С. 154.

⁸ Там само. С. 183, 184.

⁹ Пасічник, М. 2006. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. К.: Знання. С.66-67.

зрозуміло, що гетьман зрозумів – настав час боротьби за повне визволення всього українського народу та створення української держави.

Закликаючи до руйнації всевладдя Речі Посполитої на українських землях, гетьман сподівається на збереження і розвиток «ладу самоуправи» на основі традицій козацького самоврядування і політичної культури українського суспільства. Гетьман пише про себе: «...не буду жалувати ні життя, ні сили, готовий на всякі небезпеки, усе віддам, аби лише для загальної свободи і спокою, і душа моя не потішиться скоріше, доки не добуду свого плоду, що я в найвищій бажанні поклав». Проте в реальності документи Богдана Хмельницького свідчать, що в 1648 р. гетьман та його соратники ще не планували висувати програму боротьби за державну незалежність¹⁰.

Гетьман знав те, що успіх у війни з поляками залежить, тільки від спільних і рішучих дій козаків і селян, які мали б поширитися на всі територіальні українські землі. І тому вже в травні 1648 р. козаки, захопили Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства. А те, що хочуть розширити свої межі ще й на Волинь, Поділля і Галичину, тобто Руське воєводство, підтверджує брацлавський воєвода і єдиний православний сенатор у польському сеймі Адам Кисіль, який про це писав у листі до гнзненського архієпископа, ще й додав, що Богдан Хмельницький «всюди розсилає по містах таємно свої листи, де тільки стає русі», а козаки повставши, хочуть установити «нове князівство, столицю якою має бути Київ»¹¹.

Наприкінці 1648 р. у битвах проти польських військ гетьман здобув грандіозні перемоги під Жовтими Водами і Пилявцями на Поділлі, та до кінця 1648 року звільнив практично всі українські землі. Звісно, що результатом цього стало те, що у документах 1649 р. політична програма гетьмана доповнюється і змінюється. На початку лютого 1649 р. Богдан Хмельницький, повідомлявши комісарів польського короля про свої наміри творити українську державу, говорив: «виб'ю з лядської неволі народ весь руський... Тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич»¹². Цікаво те, що гетьмана як главу нової Української держави польський король – визнав, адже 19 лютого 1649 р. на загальній козацькій раді у Переяславі послали польського короля Яна-Казимира вручили гетьману його гетьманську булаву і бунчук, червону корогву з білим лебедем, коштовні подарунки, разом із привілеєм на вольності. Літописець Самовидець підтверджує, що «...з різних стран монархи отозвались з приязню до гетьмана й подарки прислали»¹³. Це було початком міжнародного визнання Української держави, заслуг її головного творця.

Розмірковуючи про ідею української незалежності, гетьман висуває нову ідею козацької державності, що досить чітко прослідковується в його виступі у лютому 1649 р.: «... Виб'ю з лядської неволі народ весь руський. А що первей во шкочу й кривду свою воював, тепер воювати буду за віру православную нашую... Досить нам і на Україні і Подолу і Волині: тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи»¹⁴.

¹⁰ Кордуба, М. 1908. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею. *Записки Наукового товариства Шевченка*. Т. 84. С. 240.

¹¹ Тисяча років української суспільно-політичної думки [у 9 т.]. 2001. К.: Дніпро. Т. 3. С. 192-197.

¹² *Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы*. Т. 2. 1648–1651 гг. С. 118.

¹³ *Літопис Самовидця* / підгот. Я. І. Дзира. 1971. К.: Наук. думка, С. 74.

¹⁴ *Там само*. С. 108, 118.

Українська козацька держава - Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648 - 1657 рр.)

24 лютого 1649 р. гетьман складає польському королю ряд пунктів козацьких вимог, де пропонував, щоб київський воєвода був українцем, який «додержується грецького закону», щоб «ми, Русь, мали щонайменше трьох сенаторів, які б захищали нашу віру і права руського народу»¹⁵. У наступних вимогах на початок серпня 1649 р. до польського короля Яна Казимира йдеться про необхідність «видавати Русі привілеї, декрети, мандати без будь-якої затримки і зволікання, понад права, якими користується коронна шляхта для того, щоб всі сеймові ухвали, що урізують права і вільності Війська Запорозького, як несправедливо видані також повинні бути скасовані конституцією»¹⁶. Отже таким чином, українська державність, хоч і автономна, повинна була бути захищеною й інституціональною в державному механізмі Речі Посполитої, а також бути представлена в її вищому законодавчому органі – сеймі.

Насправді гетьманський уряд та козаки новоствореної української держави, фактично мало зважали на дозволи та ухвали Речі Посполитої щодо розбудови власної державності, які поширювалися на всю звільнену територію її власної державної організації, козацького звичаєвого права та територіально-адміністративного устрою. Уже з 1648 р. відбувається процес становлення національної політичної системи, а саме складається державний апарат, очолюваний гетьманом, верховним органом влади, відповідно до козацького звичаєвого права, стає загальною або Генеральною військовою козацькою радою, яка ще в червні 1648 р. прийняла «Статті про устрій Війська Запорозького», які юридично закріплювали повноваження гетьмана на основі козацьких звичаїв. Повноваження публічної влади в новоутвореній Українській державі перейшли до органів управління козацтвом. Система органів публічної влади розбудовувалась під керівництвом Б. Хмельницького як цілісна, ієрархічна, із досить чіткою структурою і функціями. Ця система мала три рівні: генеральний, полковий і сотенний. Перший склали вищі органи державної влади та управління: вищі колегіальні органи – Генеральна рада, Старшинська рада, гетьман як глава держави і генеральний (гетьманський) уряд. Другий – полкові козацькі ради, полковники, полкові уряди. Третій – сотенні козацькі ради, сотники, сотенні уряди. На місцях створюються полкові й сотенні органи влади, переобираються органи міського самоврядування, що продовжували функціонувати на основі Магдебурзького права. Відповідно вибудовувалась й розгалужена судова система державних судів: сотенних, полкових судів (колегій) і генеральний суд; станових та спеціальних судів¹⁷.

5-6 серпня 1649 р. відбулася Зборівська битва між українською армією, яку очолював Богдан Хмельницький, та коронним польським військом під командуванням короля Яна II Казимира під містом Зборовом. В результаті якої 17 серпня 1649 р. був укладений

¹⁵ Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. 1998. К. С. 51, 52.

¹⁶ Там само. С. 54-56.

¹⁷ Гончаренко, В. 2013. Історія держави і права України. К.: Право. С. 127.

Зборівський договір, який фактично легалізував самоврядність українських козаків у межах Речі Посполитої. Зборівський договір юридично засвідчив формування державності Української держави. За його умовами Запорозьке військо утримується королем на давніх вольностях, реєстр якого суттєво збільшується, визначались межі козацької території, столицею її ставав Чигирин, заборонялось перебування на цій території коронного війська, у Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах уряди повинні належати лише «шляхті віри руської», йшлося про заведення документації «руським письмом»¹⁸. Зборівський договір фактично легітимізував та унормовував відносини Української держави з Річчю Посполитою.

Але, укладений мирний договір не задовольняв ні козаків Богдана Хмельницького, ні уряд Речі Посполитої. Тому обидві сторони почали підготовку до нового етапу війни.

Дослідники питання державотворення в часи Хмельниччини доводять, що у становленні та розвитку форми державного правління за часів Богдана Хмельницького відбувалися досить складні процеси. Слід згадати, що з початком Національно-визвольної війни чи революції, козацьке самоврядування почало формуватися на основі саме республіканських засад, тобто прийняті ухвали, закони, спільні дії Війська Запорозького завжди реалізовувались через загальну або так звану Генеральну військову раду, ухвали якої були обов'язковими до виконання як старшинам чи козаками, так і самому гетьману. Проте вже «з 1650 р. гетьман виношує намір заснування власної династії, роблячи ставку на підтримку створюваного ним серед старшини клану». І лише після вибореної козацькою Україною у червні 1652 р. незалежності, а саме в битві під Батогом – «*пришвидшується формування підвалин монархічної форми правління*», «*тим самим було покладено початок переростанню республіканської форми державного правління у монархічну*»¹⁹.

Вже в «Договірних статтях» або так званих «Березневих статтях» 1654 р. укладених між російським царем Олексієм Михайловичем та українським гетьманом Богданом Хмельницьким, останній домігся, щоб були підтверджені всі права та вольності, що існували в Козацькій республіці, «по містах щоб урядники на те достойні обирались із наших людей», зі смертю гетьмана «*щоб Запорозьке Військо саме з-поміж себе гетьмана вибирало...*»²⁰. Саме ці демократичні засади найбільше відповідали республіканській формі державного правління XVII ст.

Але існує досить цікавий факт, щодо політичної характеристики гетьмана, адже маючи намір вдатися до протекції російського царя, він все ж таки звернувся з листом до запорозьких козаків, просячи поради. Ті відразу одписали: «Як писатимете пакта, то... додивляйтесь самі, щоб не було у ньому нічого зайвого і шкідливого нашій вітчизні, некорисного і супротивного нашим предковичним правам та вольностям»²¹. А як відомо, монарх чи авторитарний правитель таких порад не потребує.

«Зруйнувати крихку будівлю української монархії», що не мала «міцної політико-культурної орієнтації на неї у середовищі старшини», і розпочати процес відновлення республіканської форми правління зміг державний переворот Івана Виговського у жовтні 1657 р., і лише після смерті Богдана Хмельницького²². Таким чином, не відбулося становлення ідеї «української монархії», а також утвердження у Козацькій державі «клану Хмельницького».

¹⁸ Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. С/ 120-123.

¹⁹ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). С. 44, 46.

Дашкевич, Я. Клан Хмельницького – легенда чи дійсність? *Україна в минулому*. К., Львів, 1992. Вип. 2. С. 78-92.

²⁰ Тисяча років української суспільно-політичної думки. С. 262-263.

²¹ Величко, С. 1991. Літопис. К.: Дніпро, Т. 1. С. 132, 133-136.

²² Струкевич. О. Політична еліта. Історія української культури [у 5 т.]. К., 2003. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. С. 334.

Смолій, В. А. 2008. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття /В. А. Смолій, В. С. Степанков. К.: Ін-т історії України НАН України. С. 48.

Отже можна зробити висновок, що становлення та функціонування національної державницької ідеї Богдана Хмельницького ґрунтувалося, як в програмі виборення традиційних та унормованих козацьких прав в складі Речі Посполитої, так і в створенні незалежної Української чи Козацької держави у складі трьох воєводств. Частина козацької еліти і шляхти підтримали ідею автономізму, адже прагнули зрівнятись у правах із польською шляхтою, а також домоглись рівного з нею представництва у сеймі. Проте основна маса козацтва і суспільства, тобто ті хто найбільше постраждав від польських магнатів і шляхти, не поділяли такої ідеї. Адже, після укладання Зборівської угоди в серпні 1649 р. козаки звинуватили гетьмана в тому, що він не провів ніякої ради, та без їхньої ухвали погодився на примирення з королем. Також перед гетьманом Богданом Хмельницьким стояло два вибори: або скерувати національну боротьбу на боротьбу лише за зміни того внутрішнього козацького державного устрою, який існував, але в складі автономії Речі Посполитої; або розірвати з Польщею всі відносини, та скерувати всю національну боротьбу на організацію власного державного життя поза межами Речі Посполитої. І Хмельницький довгий час не міг зробити рішучого вибору, і це стало фатальною помилкою в національній боротьбі, український народ відчув велике обурення, наче зраду своїх інтересів.

Тому вже від самого початку Національно-визвольної війни політична система Речі Посполитої починає зазнавати краху, натомість надзвичайно інтенсивно відбувається формування української державності на основі традицій козацького самоврядування.

References

- Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе. / Временная комиссия для разбора древних актов. [Archive of South-Western Russia, published by the Commission for the Analysis of Ancient Acts, consisting of the Governor-General of Kiev, Podolsk and Volynsk. / Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts]. 1914. Kyiv: lyto-typohr. акц. о-во Н. Т. Корчак-Новыцкого. Т. 4 [in Russian] <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/1798-ch-1-t-4-akty-ob-unii-i-sostoyanii-pravoslavnoy-tserkvi-s-poloviny-xvii-veka-1648-1798-1871>.
- Velychko, S. 1991. Litopy's 'Wieliczko, S. [Chronicle]. К. : Dnipro, 1991. Т. 1. 371 [in Ukrainian].
- Vossoedynenye Ukrainy s Rossyey: dokumenty u materyaly [v 3 tomakh]. [Reunification of Ukraine with Russia: documents and materials [in 3 volumes]]. 1953. М.: Yzd-vo Akademyy Nauk USSR. Vol. 1. 1620–1647. 588 [in Russian] http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Reunion_of_Ukraine_and_Russia_tom_1/e_dzherela_Reunion_of_Ukraine_and_Russia_tom_1.pdf
- Vossoedynenye Ukrainy s Rossyey: dokumenty u materyaly [v 3 tomakh.] [Reunification of Ukraine with Russia: documents and materials [in 3 volumes]]. 1953. М.: Yzd-vo Akademyy Nauk USSR. Vol. 2. 1648–1651. 412 [in Russian] http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Reunion_of_Ukraine_and_Russia_tom_2/e_dzherela_Reunion_of_Ukraine_and_Russia_tom_2.pdf
- Honcharenko, V. 2013. Istorija deržavy i prava Ukrajinu [History of the state and law of Ukraine]. К.: Pravo. 704 [in Ukrainian]
- Dashkevych, Ja. 1992. Klan Xmel'nyč'koho – lehenda čy dijsnist'? [The Khmelnytsky Clan – Legend or Reality?]. Ukrajinu v mynulomu [Ukraine in the past]. К., Lviv, 2. 78-92 [in Ukrainian] http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000966.
- Dokumenty Bohdana Xmel'nyč'koho (1648–1657) / uporjad. I. Krypjakevyč, I. Butyč [Documents of Bohdan Khmelnytsky (1648–1657) / edited. I. Krypjakevyč, I. Butyč]. 1961. Kyiv. 740 [in Ukrainian]

http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Khmelnytskyj_1961/e_dzherela_Khmelnytskyj_1961.pdf.

- Konyssky, Georgy. 1991. Ystoryja rusov /Otvetstv. red. V. A. Zamlynskyj. Repryntnoe vosproyzvedenye yzdanya 1846 hoda. Ystoryja rusovъ uly Maloj Rossyy /Sočynenye Heorhija Konyskaho, Arxiepyškopa Bѣloruskaho [*History of the Rus / Responsible. ed. V. A. Zamlynsky / Reprint reproduction of the 1846 edition. History of Rus or Little Russia / Composition of Georgiy Konyskago, Archbishop of Belarus*]. Kyiv. 320 [in Russian]
http://history.org.ua/LiberUA/ist_rusov_1846/ist_rusov_1846.pdf.
- Korduba, M. 1908. Proba avstrijs'koho poserednyctva miž Xmel'nyč'kym i Pol'sčejju [*Test of Austrian mediation between Khmelnytsky and Poland*]. Zapysky Naukovoho tovarystva Ševčenko [*Notes of the Shevchenko Scientific Society*]. 84. 5-32 [in Ukrainian].
- Litopys Samovydcja /pidhot. Ja. I. Dzyra [*Chronicle of the Samovydcja / prepared. JI Dzira*]. 1971. Kyiv: Nauk. dumka, 1971. 208 [in Ukrainian] http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002722.
- Pasichnyk, M. 2006. Istorija Ukrajinu: deržavnyč'ki procesy, rozvytok kul'tury ta polityčni perspektyvy [*History of Ukraine: state processes, cultural development and political prospects*]. Kyiv: Znannja, 736 [in Ukrainian].
- Smolij V., Stepankov, V. 1995. Bohdan Xmel'nyč'kyj (social'no-polityčnyj portret) [*Bohdan Khmelnytsky (socio-political portrait)*]. 2-he vyd., dop., pererobl. Kyiv: Lybid'. 624 [in Ukrainian].
- Smolij, V. A. 2008. Polityčna systema ukrajins'koho suspil'stva u roky Nacional'noji revoluciji XVII stolittja [*The political system of Ukrainian society in the years of the National Revolution of the XVII century*]. Kyiv: In-t istoriji Ukrajinu NAN Ukrajinu, 118 [in Ukrainian].
- Strukevyč, O. 2003. Polityčna elita. Istorija ukrajins'koji kul'tury [u 5 t.]. [*Political elite. History of Ukrainian culture [in 5 volumes]*]. Kyiv 3: Ukrajin's'ka kul'tura druhoji polovyny XVII–XVIII stolit' [*Ukrainian culture of the second half of the XVII–XVIII centuries*]. 334 [in Ukrainian].
- Tysjača rokiv ukrajins'koji suspil'no-polityčnoji dumky [u 9 t.] [*A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought [in 9 volumes]*]. 2001. Kyiv: Dnipro. 3. 344 [in Ukrainian].
- Universaly Bohdana Xmel'nyč'koho 1648–1657* [*Universals of Bohdan Khmelnytsky 1648–1657*]. 1998. Kyiv. 417 [in Ukrainian].

Ольга Ковалець,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-0289-5616

Епістографія Олександра Кониського

Олександр Якович Кониський (1836 – 1900)

Abstract. Oleksandr Konysky's epistolary legacy is an invaluable source for studying the history of Ukrainian spiritual life, culture and social life of the second half of the 19th century in general. The study of Oleksandr Konysky's epistolary legacy helped us to understand deeper his personality, views, the importance of influencing contemporaries and like-minded people in the second half of the nineteenth century. We analyzed the Oleksandr Konysky's diary for 1883-1886, his correspondence with Ilya Shrag, Mykhailo Hrushevsky. We believe that his thoughts and ideas were as multifaceted as he was. His diary, which describes only 4 years of his life from 1883 to 1886, was able to show the "most secret particles" of the life of the figure. We traced with whom and in what relationship Oleksandr Konys`ky was, which gave us the impetus to further study his personality through the analysis of his correspondence. The analysis of the correspondence between Oleksandr Konys`ky and Ilya Shrag helped us to elucidate the complex relationships in the Old Community (Stara Hromada) with which he had relations of interaction, rivalry, confrontation.

Oleksandr Konysky's collection of letters is a kind of synthesis of the author's personal confession and at the same time it is the public messages to Chernihiv "hromadians", especially in matters concerning various aspects of the "Ukrainian project" from the 1890s to the early 1900s. Oleksandr Konys`ky's cooperation and communication in correspondence with Mykhailo Hrushevsky is a striking example of his epistolary heritage which most deeply characterizes him as an influential political and social activist, a strong spiritual mentor, and a teacher who taught the correct thoughts and roads, brought up worthy people for him and Ukraine.

Keywords: Oleksandr Konys'ky, Ukrainianness, diary, correspondence, Ilya Shrag, Mykhailo Hrushevsky, epistolary heritage, second half of the XIX century, Kyiv.

Актуальність. Одна з ключових постатей українського національного руху у «довгому» XIX ст. – Олександр Якович Кониський є «малоприсутнім» не лише в інтелектуальному вимірі, але і «фізичному». Його будинки у Києві не збережено, відсутні меморіальні дошки у пов'язаних з ним та його діяльністю містах (Києві, Чернігові, Полтаві, Львові), йому не встановлено жодного погруддя, не випущено навіть марки, монети, поштового конверта тощо. Проте сутність всіх благородних справ, до яких був причетний Олександр Якович Кониський, його світоглядне кредо – висока духовність і моральність – залишаються дуже актуальними, сучасними і на початку XXI ст.

Дослідник епістолярної спадщини О. Я. Кониського Григорій Стариков протягом 2012 – 2013 рр. підготував до друку щоденник Олександра Яковича під назвою «Думки і помітки» (1883 – 1886)¹. Григорій Стариков комплексно оцінив зміст щоденника О. Я. Кониського.

Щоденник О. Я. Кониського – це зошит у твердій обкладинці, який містить 63 записи, які охоплюють період від 29 грудня 1883 р. по 24 лютого 1886 р., заповнені 183 аркуши (ще 2 аркуши із записом українських приказок). Олександр Кониський робив свої записи нерегулярно, як правило, під впливом від чогось згаданого, скоєного, почутого, побаченого, прочитаного. Наприклад, за 1884 р. він зробив лише 11 поміток, а у 1885 р. – 24. Хоча щоденник Олександра Кониського має невеликий обсяг, але його цілком можна вважати не лише важливим джерелом для вивчення життя і поглядів О.Я. Кониського, але й історії українського національного руху загалом. Щоденник є своєрідним автопортретом та «зліпком» того часу, яким його відчував один з перших українських самостійників. Щоденник має гарний стан збереженості. У надрукованому тексті щоденника залишені всі авторські підкреслення, скорочення розкриті у квадратних дужках².

Щоденник є дуже інформативним: «Як то часто буває, текст містить і чимало сумних аналогій з сучасністю: сподівання на покращення (тільки не сьогодні!) життя при зміні очільника держави, досвід тісного спілкування з репресивним апаратом та чиновництвом, показний патріотизм, певна пустопорожність інтелігенції та ін., але про це ліпше прочитати безпосередньо в самому щоденнику. Разом з тим, Олександр Кониський не уникав і сучасних йому подій. Значне місце у щоденнику займають детальний опис справи, заведеної на нього жандармами, яка могла скінчитись другим засланням, і пов'язані з цим хвилювання і настрої, враження від діяльності київських цензорів та публікацій в «Киевлянині», оціночні думки про інших діячів (Михайла Драгоманова, Олександра Кістяківського, Ореста Левицького, Івана Франка), власні родинні негаразди, майнові справи тощо», – вбачає Григорій Стариков³.

Григорій Стариков зміг відчути тонку ноту самотності автора щоденника: «Цікаво, що людина, яка перебувала у центрі громадського життя, насправді фактично не мала близького співрозмовника і надзвичайно гостро переживала відсутність «душевного», довірливого спілкування. Тому текст щоденника написаний дуже емоційно та красномовно, майже в діалогічному стилі». Разом з тим, прочитання щоденника Олександра Кониського залишає враження, що він належить до категорії тих, що пишуть «не для себе». І тому науковець нас підводить, що автор вочевидь бажав бути почутим та зрозумілим: недарма він так детально розкриває свій внутрішній світ, бідкається, що про нього думають одне, як насправді все зовсім інакше...

У своїх думках і помітках О. Я. Кониський найбільш яскраво висвітлює свої ідеї щодо двох тем: перша – це національне питання та правові засади громадян, а друге – це етичні

¹ «Думки й помітки» (1883–1886). Щоденник Олександра Яковича Кониського.

<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KonyskyO/OtherWorks/DumkyIPomitky.html>

² Стариков, Григорій. 2013. Щоденник Олександра Кониського. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Том ССLXV. Праці Історично-філософської секції. Львів. С. 387-450.

³ Там само. С. 392.

принципи життя людини. Здавалося б різні аспекти, але такі взаємопов'язані між собою на думку О. Я. Кониського. Друге він ототожнює з підґрунтям для першого, адже вважає, що політичний діяч має бути не просто освіченою особистістю, а й вихованою і щирою людиною.

Формування нації і зростання національної свідомості українців, було для О.Я. Кониського надважливою темою. Проаналізуємо погляди О. Я. Кониського на національне питання в Україні на прикладі його власних думок.

О. Я. Кониський згадує, що уже в період навчання у Ніжинському ліцеї у 1849 – 1852 рр. він почав виявляти інтерес до українського руху; в цей час сформувався його світогляд, високі загальнолюдські якості, він долучився до активної української діяльності. Він займався поширенням "малоросійської пропаганди та хибних соціалістичних ідей", що мало негативні відгуки про діяча на різних етапах його діяльності. Він згадує про один із арештів: *«Отже, таки жандарми звалили мене з ніг. З 17 до 25 лежав, гадаючи, що вже й не встану або збожеволю! Сохрانیть Боже, що діялося зі мною цілий тиждень!.. І нагадати страшно. От і тепер, ще не маю сили записати, хоч де яку більшу подробицю того, що діялося за останні чотири дні, як став я виходити з хати. Нехай надалі треба більшої сили духу, покойнішої душі, щоб згадати ці дні і записати»*⁴.

Першого січня 1884 р. О. Я. Кониський записує у щоденнику: *«Кожен чоловік робить те, що вважає найбільш корисним задля громади і що сучасні обставини дають йому робити. Я запевнився, що українському народові найпотрібніше вибратись на світ з тієї темряви, в яку його запроваджено: себто, що найпотрібніше йому освіта. Найлегше, найшвидше дати народові освіту – його рідною мовою. Я запевнився, що нема другої путі до загального добра як освіта народу і разом з нею моральне виховання: досягти цього можна лишень школою, книжкою, проповіддю на народній мові і приміром життя. Йти цією стежкою – і значить бути українофілом. Я пішов і йду цією стежкою. Чи підуть люди за мною? Може; а хоч би й ні, то я повинен йти нею. Бо я вірю, що іншої стежки нема. Тим то нічим іншим я й не можу бути як українофілом. Може за моє простовання з мене насміються, а може ще гірше запровадять, як колись і було вже «в места не столь отдаленные». Байдуже! Щоб там не сталося, воно не таке страшне, як оте темне і тяжке життя, в котрому перебуває народ. Кажу: само лишень українофільство може спасти народ від страшної темноти, убожества, деморалізації і експлуатації його різними піявками»*⁵.

Цікаві думки О.Я. Кониського про падіння моральності у його час, ми можемо з повним правом віднести і до нашого сьогодення: *«Що за «славний» наш час, дак годі й вимовити. Моральність падає, наче з гори, яка лавина котиться!... От думаєш вже дійшли ми до берега і дальше нікуди йти... Як раз! За день берег відсунувся і ми знов простуємо в безодню деморалізації...»*⁶.

Складаючи заповіт, Олександр Кониський розпорядився майном таким чином: *«26 мая 1899 р. О. Я. Кониський склав духовну, по якій все своє майно, якого було приблизно на 25.000 карб. в усяких процентових паперах, доручив виконавцеві своєї духовної О. Г. Лотоцькому поділити так: 10000 карб. на українську академію наук у Львові, коли її буде засновано не пізніше, як за десять років по його смерті, в противному разі гроші ці, 10000 карб., віддаються на власність Черніг[івського] губ[ернського] земства, яке повинно засновати в с. Переходовці Ніжинського повіту сільськогосподарську школу імені небіжчика, 5000 карб. призначив він Науковому товариству імені Шевченка у Львові, або, коли виконавець його духовної визнає за найбільш відповідне, – університету у Львові, на засновання стипендії*

⁴ «Думки й помітки» (1883 – 1886). Щоденник Олександра Яковича Кониського.
<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KonyskyO/OtherWorks/DumkyIPomitky.html>

⁵ Там само.

⁶ Там само.

імені небіжчика на філософічному факультеті і 1000 карб. заповів він Наук[овому] т[овариств]ву імені Шевченка на премію тому, хто на столітні народини Шевченка складе найкращу його біографію. 1500 карб. визначено Т[овариств]ву імені Шевченка на премію за найкращу історію української літератури XIX віку і на видання тієї історії; гроші ці можуть бути витрачені на зазначене видання тільки тоді, коли історію літератури буде складено за три роки по смерті заповітника, 500 карб. призначено також Наук[овому] т[овариств]ву імені Шевченка на видання і поширення популярної дешевої книжки про права і обов'язки людини яко громадянина свого рідного краю. На побільшення засобів бібліотеки і на придбання нових наукових видань Т[овариств]ву імені Шевченка небіжчик призначив 500 карб., добродійному Т[овариств]ву імені Шевченка у Петербурзі – 500 карб., дочці, Н. Киричинській – 3000 карб. і особам, які доглядали його за часи його недуги, по 500 карб., разом 1500 карб.»⁷. Дружина Олександра Кониського протягом 10 років намагалась оскаржити заповіт чоловіка.

Таким чином, прочитавши та проаналізувавши щоденник Олександра Яковича Кониського ми змогли глибше зрозуміти його особистість, вплив на сучасників і однодумців. Це і дало нам поштовх далі вивчати його особистість через аналіз його наступних листувань.

Велике значення епістолярної спадщини як «джерела до нашої культурної історії» розкриває упорядковане Т. П. Демченко і О. О. Мисюрою наукове видання листів Олександра Кониського до адвоката, провідного діяча Чернігівської громади Іллі Людвиговича Шрага (1847–1919)⁸.

У листах О. Я. Кониського до І. Л. Шрага проаналізовано п'ятдесят шість листів, різних за обсягом та змістом, написаних у 1893–1900 рр., переважно українською мовою. «Хоча зміст пропонованого нижче епістолярію О. Я. Кониського і може неприємно вразити своїм розпачем, сумними прогнозами, але відмовити їхньому Авторіві у дарі передбачення буде важко», – відзначають Т. П. Демченко й О. О. Мисюра, слухно акцентуючи на тому, що в складних умовах сьогодення «... загрози існуванню українства аж ніяк не змінилися». Тому обґрунтовано сподіваються на те, що публікація листування «викличе не тільки академічний інтерес»⁹.

«Листи, епістолярна спадщина, епістолярна творчість. Інтелектуальний продукт особливого роду... Сповнені неповторного аромату (епохи, середовища, людської індивідуальності), багатозначні, непередбачувані, як кожне межове явище, що живиться від різних джерел і виборює своє – осібне місце в царині людського духу», – пише відомий літературознавець М. Х. Коцюбинська, вказуючи на «багатство, змістовність і оригінальність» цього культурно-національного масиву й продовжуючи, наголошує: «незаперечні здобутки останнього десятиріччя у виданні української епістолярної класики»¹⁰.

До таких цінних надбань належить і збірка листування О. Я. Кониського. Коментуючи видання збірки, дослідниця Світлана Іваницька, пише: «Відзначається професійно виконаним археографічним опрацюванням текстів й високим фаховим рівнем науково-довідкового апарату. Подано детальний конкретно-історичний коментар до кожного листа, й це допомагає «заглибитись» у час та простір, у якому «творився» той чи інший лист, дешифрувати «езопову мову» послань, усвідомити глибинний сенс подій, про які там йдеться – співставити «авторську», кониськівську, експресивну інтерпретацію вчинків різних осіб,

⁷ «Думки й помітки» (1883 – 1886). Щоденник Олександра Яковича Кониського.

<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KonyskyO/OtherWorks/DumkyIPomitky.html>.

⁸ Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання. 2011. /Упорядкування, передмова, примітки Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. Чернігів: Просвіта. 210 с.

⁹ Листування Михайла Грушевського [Листи-відповіді М. Грушевському]. 2006. Упоряд. Галина Бурлака, Наталка Лисенко. Редактор Любомир Винар. Т. 3. Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства». Українське історичне товариство, НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Київ – Нью-Йорк та ін. С. 19.

¹⁰ Коцюбинська, М. Х. 2009. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і Літера. С.25.

подій, явищ із академічними, політично незаангажованими, добре документованими версіями. Позитивною рисою видання є наявність багатосторінкового анотованого іменного покажчика, що містить додаткові важливі відомості, підкріплені численними бібліографічними посиланнями.

Збірка листів О. Я. Кониського має своєрідний синтез особистої сповіді автора та одночасно – публічних послань до чернігівських «громадян», передусім у справах, що так чи інакше торкались різних аспектів реалізації «українського проекту» від 1890-тих та й до початку 1900 рр. За стилістикою листи О. Я. Кониського – це не монолог, а напівдіалог, в них виразно простежується постійна присутність адресата, з яким автор був пов'язаний приязними, діловими та громадськими відносинами».

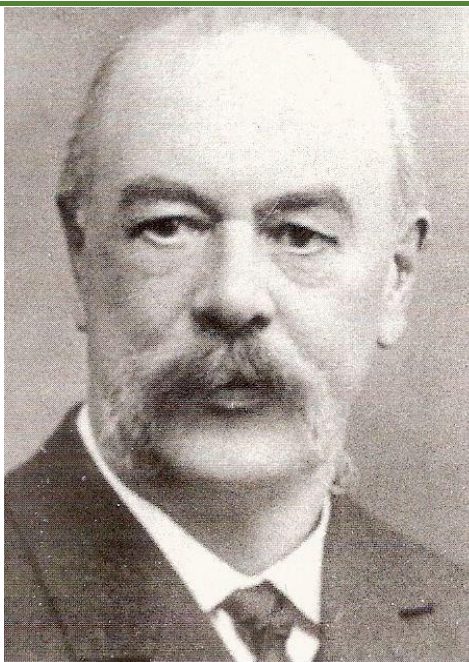
Листи-відповіді кореспондента – І. Л. Шрага – зберігаються в особовому фонді О. Я. Кониського у Відділі рукописів Інституту літератури НАНУ. До І. Л. Шрага О. Я. Кониський найчастіше звертався «дорогий і вельмишановний Ілля Людвикович!», а сам підписувався «Ваш Перебендя». Світлана Іваницька, пише, що: «Щиро поважаючи І. Л. Шрага, як особистість, як українського громадського діяча, висловився в одному з листів: *«От коли б хоч здебільш у наших українців почуття національного достоїнства і свідомості горожанина рідної землі – стояло отак як у Вас!... О-гого!... не плакала б мати»*¹¹.

«Вірогідно, саме І. Л. Шраг, земляк О. Я. Кониського (той теж був уродженцем Чернігівщини, чим вельми пишався), адвокат за фахом, громадський діяч за покликанням, «людина гармонії» (вислів С. О. Єфремова, який добре знав обох кореспондентів), якнайкраще й найуспішніше виконував роль комунікатора між емоційним, занадто відвертим у своїх висловлюваннях та оцінках, сповненим невгамовної енергії та мінливих планів О. Я. Кониським, й строкатою за своїм персональним складом Чернігівською українською громадою», – відзначає Світлана Іваницька.

Згадуючи про дружні відносини О. Кониського з І. Шрагом, Світлана Іваницька пише: «І. Л. Шраг також ретельно виконував різноманітні доручення й прохання, пов'язані з працевлаштуванням «свідомих українців» у органах міського та земського самоврядування (О. Я. Кониський сповідував принцип: «скрізь, де можна, садовити наших людей», добачаючи в тому «і практичну потребу, і вигоду для діла»). Наприклад, надзвичайно емоційний сплеск вдячності «Перебенді» в листі від 25.03.1893 р. з приводу здобуття для поета В. І. Самійленко посади в Чернігівському земстві: «Невимовно радий я і ще більш вдячне Вам за це! Щире спасибі Вам і всім, хто сприяв тому: Ви спасли українському письменству великий талант; Вам подякує за се і історія, і Україна!... Треба йому ще моральної опіки таких людей, як Ви».

«О. Я. Кониський радився зі І.Л. Шрагом в питаннях книговидавництва та розповсюдження українських книжок, регулярно інформував його про перебіг власних літературних справ (вихід у світ окремих розділів біографії Т.Г. Шевченка, над якою працював багато років», - аналізує в своїй рецензії Світлана Іваницька.

¹¹ Кониський.О.Я. Вибрані твори. С. 73.

Ілля Людвигович Шрага (1847 – 1919) – український громадський і політичний діяч

О. Я. Кониський спробував повернути І. Л. Шрага до наукових розслідувань у царині магдебурзького права. Про вплив О. Я. Кониського на І. Шрага, долідниця пише: «Нарешті, І. Л. Шрага виступав у ролі юридичного експерта й довіреної особи в складній та заплутаній справі майнової «духовної» О. Я. Кониського (той мав намір заповісти різним інституціям свої заощадження в цінних паперах приблизно на 25000 карб. на «українську справу»; право ж на свої літературні твори заповів в 1898 р. О. Г. Лотоцькому).

Хвилювали О. Я. Кониського культурні справи Східної Галичини, де в умовах «нової ери» активно здійснювалось «українське завоювання» краю й створювались підстави «Українського П'ємонту».

Через І. Л. Шрага О. Я. Кониський намагався активізувати роботу Чернігівської громади, розпачливо гукаючи: «Можна ж скільки хоче «браті шире и глубже», але це не повинно б вадити роботі позитивній! Ось розкиньте про се головою да, будьте ласкаві, шторхоніть під бік всю братію нашу». Розпитуючи у лютому 1896 р. свого кореспондента, як там справи в Чернігівському губернському земстві, передбачав: «*Мабуть, і у Вас там хаос такий, як і в Галичині. Та тепер скрізь «мода», мабуть, на хаос. По моєму – се нічого; навіть добра ознака. З хаосу постав всесвіт. Хаос може і мусить улягтись, і «буде день і буде ніч»*¹².

Цікавився зі співчуттям справами новонародженого видавництва «Вік» й одночасно, з застереженням – Петербурзького «Общества почитателей Т. Г. Шевченка», 1894 р. (Кониський іменував його в листах «Товариством ім. Шевченка»)¹³. Листи свідчать про те, що О. Я. Кониський щиро переймався святкуванням ювілеїв діячів, дотичних до розвитку українознавства (наприклад, в 1893 р. – О. В. Марковича, в 1894 р. – М. І. Стороженка та ін.).

Клопотався О. Я. Кониський й щодо відзначення сумних роковин (Л. І. Глібова та ін.) і завжди – шевченківських днів. Обговорював можливість участі «земляків» (І. Л. Шрага, Б. Д.

¹² Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання. 2011. /Упорядкування, передмова, примітки Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. Чернігів: Просвіта. С. 128-132.

¹³ Іваненко, Ольга. 2016. Хранитель українського слова. Календар знаменних і пам'ятних дат /Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова". № 3. С. 47-58.

Грінченка) в відзначенні столітнього ювілею Одеси (1894 р.), багатозначно натякаючи: «Головне – побалакати про наше діло».

В результаті аналізу листування між О. Я. Кониським та І. Л. Шрагом допоміг нам означити відтінки складних взаємовідносин нашого діяча з іншими. Ця збірка листів своєрідним синтезом особистої сповіді автора та публічних послань до чернігівських «громадян» у справах, які торкалися різних аспектів реалізації «українського проекту» від 1890-тих до початку 1900 рр.

Постать О. Я. Кониського була настільки вагомою, що кожен, хто прагнув глибше дослідити громадське і культурне життя України другої половини XIX ст., не міг її оминати. Цінними і багатими на значущі факти є статті й публікації М. Возняка¹⁴, К. Студинського¹⁵, некролог М. С. Грушевського¹⁶, некролог І. Я. Франка¹⁷. Названі праці змальовують О. Я. Кониського як особистість неоднозначну й талановиту, вгадується справжня життєва драма людини цілеспрямованої, активної, відданої українській ідеї, для якої величезне значення мало спілкування з людьми.

За словами І. Я. Франка, «...листи наших літературних діячів у тій добі, яку пережив О. Я. Кониський, коли б їх зібрати і зберегти від затрати, були б колись першорядним джерелом для історії нашого духовного життя. Тим більша тут вага листів Кониського, що обіймав думками і зносинами найдальші кінці України-Руси і в своїх листах промовляв звичайно щиро, без дипломатичної штуки; вони будуть дуже важним джерелом до нашої культурної історії»¹⁸.

О. Я. Кониський відіграв важливу роль у становленні М. С. Грушевського як громадського діяча. Взаємне листування М. С. Грушевського з О. Я. Кониським висвітлює їхні стосунки і творчу співпрацю. Листи М. С. Грушевського до О. Я. Кониського зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України і охоплюють період 1894 – 1898 рр., опубліковані у виданні «Листування Михайла Грушевського». Листи О. Я. Кониського до М. С. Грушевського за 1889–1898 рр., які знаходяться в Центральному державному історичному архіві України у Києві, Фонд 1235, оп. 1, спр. 547, 871, 873, надруковані у 3 томі серії «Епістолярні джерела грушевськознавства»¹⁹.

За інформативною насиченістю не мають собі рівних сто листів О. Я. Кониського (1889–1898), які створюють емоційний звіт про «роботи і дні» яскравого пасіонарія, який перебував у центрі творення модерної української нації: «Тексти листів надзвичайно цікаві й на рідкість інформативні, хоча ця інформація не лежить на поверхні: буває, побіжно згадується цілий каскад подій, імен, часом зовсім невідомих. При першому прочитанні цього матеріалу важко позбутися враження, що ви стали випадковим свідком розмови двох давніх друзів, і те, що вони розуміють з півслова, для вас часто залишається загадковим. Тому після прочитання автографів текстів, яке часто можна було назвати розшифрованою непростого почерку, довелося у багатьох випадках буквально розшифровувати і зміст, щоб прокоментувати, “озвучити” ці листи», – відзначає Г. М. Бурлака²⁰.

¹⁴ Возняк, М. 1929. Ол. Кониський і перші томи «Записок» (З додатком його листів до Митр. Дикарева). *Записки НТШ* / під ред. К. Студинського й І. Крип'якевича. Львів. Том 150. С. 338-390.

¹⁵ Студинський, К. 1929. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною у 1862–1866 рр. *Записки НТШ*. Львів. Том 150. С. 271-338.

¹⁶ Грушевський, М. 1901. Пам'яті Олександра Кониського. *Записки Наукового товариства Шевченка*. Том XXXIX. 1. С. 1-14.

¹⁷ Франко, І. 1901. Олександр Яковлевич Кониський (некролог). *Літературно-науковий вістник*. Том 13. 1.

¹⁸ Там само. С. 116.

¹⁹ *Листування Михайла Грушевського* [Листи-відповіді М. Грушевському]. 2006. 718 с.

²⁰ Бурлака, Г. М. 2004–2005. Олександр Кониський: нові грані постаті (на матеріалі листування з М. Грушевським). *Український історик*. № 3–4/1 (163-165). С. 61.

Михайло Сергійович Грушевський (1866 – 1934) – український історик, громадський та політичний діяч

Листи відносяться до 1890-х рр., до часу перебування М. С. Грушевського у Львові, із 100 листів лише 11 написані до вересня 1894 р. Ми бачимо О. Я. Кониського вже в останнє десятиліття його життя. Г. М. Бурлака відзначає, що з листів за 1890–1895 рр. можна помітити, що взаємини між кореспондентами – О. Я. Кониським і М. С. Грушевським – були дуже ширі, дружні, родинні. Крім ділових повідомлень, О. Я. Кониський докладно повідомляє про обставини свого життя, про природу, яка благотворно впливала на нього, нові знайомства, ціни на квартири, про стан свого здоров'я. Разом з цим він активно цікавиться станом справ М. С. Грушевського і ширшого українського загалу²¹.

Як відомо зі щоденників М. С. Грушевського, його здоров'я також не було бездоганим, зокрема у часи роботи над магістерською дисертацією та після переїзду до Львова. Із листів ми довідуємось, що О. Я. Кониський добре знав цю обставину і побатьківськи турбувався про свого молодого товариша. Він часто запитував про його здоров'я: *«Ви повинні що снаги берегти повсякчас своє здоров'я. Ваше здоров'я – дорога, вельми дорога власність України і найменше нехтування і недбалство Ваше про своє здоров'я буде злочинством величезним. Ви повинні дбати, щоб і дух, і тіло Ваше раз по раз були світлими – як роса, здоровими – як вода!»*, – так вітав О. Я. Кониський М. С. Грушевського з новим 1894 р.²².

Восени 1895 р., коли М. С. Грушевський їздив на лікування до Дрездена, О. Я. Кониський мешкав в Криму. В часи смутку, він дуже запрошував М. С. Грушевського приїхати після європейських клінік відпочити та полікуватися до Криму: *«Ось подумайте гарненько, дорогий мій друже!, та послушайте моєї ради, переберіться хоч на грудень і січень. Скоро Ви напишете, я усе тут улаштую Вам, і хату знайду, все, все, що треба, зроблю! Щирим серцем – яко друга, яко брата благаю Вас: побережіть своє здоров'я та послушайте моєї ради, приїздіть зимувати в Крим!»*²³.

²¹ Бурлака, Г. М. Олександр Кониський: нові грані постаті (на матеріалі листування з М. Грушевським). С. 63.

²² Там само.

²³ Там само. С. 64.

Як відзначає Г. М. Бурлака, особливо насиченими і цікавими стають листи О. Я. Кониського з кінця 1894 р., коли М. С. Грушевський переїздить до Львова і починає там працювати як викладач та повноважний представник Наддніпрянської України та нового покоління її патріотів. Переїзд М. С. Грушевського та його вдача, за якою він без проблем увійшов до кола тутешньої інтелігенції – був великою мірою результатом попередньої діяльності О. Я. Кониського²⁴.

«Пасікою» називав О. Я. Кониський у листуванні з О. Г. Барвінським, Галина Бурлака, описує так: «Задум поширення української національної роботи у Галичині, зокрема через влаштування на посади у Львівському університеті українців з підросійської України (значною мірою за допомогою посла до Віденського парламенту О. Г. Барвінського). Спочатку йшлося про переїзд з Києва до Львова на новостворену кафедру «всесвітньої історії з особливим оглядом на Східну Європу» професора В. Б. Антоновича. Саме його, як основну постать у цьому процесі, й називають «Пасічником» у листуванні О. Я. Кониський, М. С. Грушевський, О. Г. Барвінський – навіть після того, як В. Б. Антонович відмовився від переїзду, запропонувавши кандидатуру свого колишнього студента М. С. Грушевського»²⁵.

«О. Я. Кониський дуже нарікав на таку поведінку В. Б. Антоновича, і поки не вирішилося питання з кандидатурою М. С. Грушевського, гостро переживав цю відмову, вважаючи, що вона нищить так важко здобуті нечисленні позитиви “нової ери”. Навіть перший важкий напад стенокардії, як дізнаємося з листів, стався у нього саме через відмову В. Б. Антоновича їхати до Львова», – наголошує Г. М. Бурлака²⁶.

М. С. Грушевського називають учнем В. Б. Антоновича. Професор Університету Св. Володимира, відомий учений, видатний громадський діяч, одна з головних постатей Старої громади, – В. Б. Антонович вплинув на становлення особистості й життєвих орієнтирів М. С. Грушевського. Проте, не мав меншого впливу на нього і О. Я. Кониський – запальним дієвим патріотизмом, справжньою працею, продуманим підходом до вирішення проблем, які поставали перед українством²⁷.

Однією із справ, яка рухалася надто повільно й викликала цим обурення О. Я. Кониського, було створення словника української мови. Словникові матеріали перейшли до Громади ще з 1862 р. (після закриття «Основи», разом з іншими її паперами). Відтоді громадянами продовжувалося збирання слів з народних уст, існувала «словарна комісія», очолювана В. П. Науменком, яка засідала майже щотижня й перевіряла новий матеріал²⁸.

Пишучи до М. С. Грушевського, О. Я. Кониський не забував проінформувати, чи було розглянуто питання, про написання та редагування словника, на засіданні Старої громади, а також про приєднання до цієї праці Є. К. Тимченка та його непрості переговори з В. П. Науменком в 1894 р., про участь Б. Д. Грінченка у завершенні багатостраждального проекту²⁹.

Говорячи про формування, виховання, плекання О. Я. Кониським патріотичної молоді, ми не можемо не згадати, як він піклувався і завжди допомагав в реальному житті порадами і ділом. У численних листуваннях спостерігаємо, що О. Кониський сам цікавився про обставини життя і діяльності свої товаришів, дбав про їхнє працевлаштування, намагався розвинути дух колективізму, взаємо підтримки. Для прикладу, Галина Бурлака, згадує: «Через Л. П. Скочковського, який працював у Консистерії, влаштовано було на кращі посади не одного випускника Київської духовної семінарії, зокрема, часто у листах згадуються імена Марка та трьох Григоріїв (Івановича, Миколайовича й Федоровича) Грушевських – двоюрідних та троюрідних Михайлових братів, випускників Київської семінарії. Також

²⁴ Бурлака, Г. М. Олександр Кониський: нові грані постаті (на матеріалі листування з М. Грушевським). С. 65.

²⁵ Там само..

²⁶ Там само. С. 66.

²⁷ Там само. С. 66.

²⁸ Там само. С. 66-67.

²⁹ Грушевський, М. 1901. Пам'яті Олександра Кониського. С. 1-14.

достовірно відомо, що за допомогою чернігівського земського діяча І. Л. Шрага О. Я. Кониський влаштував на краю роботу В. І. Самійленка, Б.Д. Грінченка»³⁰.

Листування О. Я. Кониського із М. С. Грушевським показує як майстерно він впливав на своє оточення, шукаючи різноманітні шляхи, старанно й вдумливо розширював і використовував свої взаємозв'язки для української ідеї й національного руху.

Висновки. Вагомість, значення, обсяг епістолярної спадщини Олександра Яковича Кониського відзначив Олександр Лотоцький у «Сторінках минулого»: «У [18]80-х та майже до кінця 90-х років нитки української справи були в руках Кониського, що в переведенню справ своєї ініціативи умів використовувати ясний і далекоглядний політичний розум Антоновича. ... Листування провадив він дуже широке і завше був у курсі подій національного життя на всьому просторі українського розсіяння. Перший і негайно реагував він на ті події, і до його авторитетного голосу з однаковою увагою прислухалися як у Києві, Львові, Чернівцях, так – і згодом навіть більше – по всій Україні, од більших міст до містечок і сіл, та по обох російських столицях. Мені дісталася в спадщину та його кореспонденція, якої не можна було використати в часи царизму, бо були ще живі люде та свіжі події, в тій кореспонденції трактовані, і яка загинула в Петербурзі разом з усім моїм багатим архівом. Кореспонденція та, її характер як і обшир, примушує мене з повагою схилитися перед особою сього патріота українського, що сам горів українською ідеєю і з невтомною енергією розгрівав її в душах своїх земляків, з якими мав діло»³¹.

Теми й проблеми, які хвилювали О. Я. Кониського, знайшли своє відображення на сторінках його листів, найбільше переймався він громадськими інтересами. Через І. Л. Шрага О. Я. Кониський спілкувався з чернігівськими «громадянами», що переконливо засвідчує зміст пропонованого епістолярію, а також із любою його серцю Чернігівщиною. Листування О. Я. Кониського із М. С. Грушевським показує як майстерно він впливав на своє оточення, шукаючи різноманітні шляхи, старанно й вдумливо розширював і використовував свої взаємозв'язки для української ідеї й національного руху.

На нашу думку, це є певною родзинкою саме епістолярної спадщини О. Я. Кониського, адже у листах ми бачимо, як по-батьківські, по-наставницькі чи по-дружньому він ставиться до людей. Все це, ми можемо прослідкувати в епістолярній спадщині О. Я. Кониського, хоча для прикладу винесли лише окремі цитати (фрази) двох яскравих листувань.

Ми вважаємо, що листи О. Я. Кониського потребують вдумливого й уважного прочитання та підготовленого розуміння, і ця справа неодмінно виявиться захоплюючою і вдячною як для фахівців, так і для аматорів.

References

Sources

- Hrushevsky, M. 1901. Pam'yati Oleksandra Konys`kogo [In memory of Olexander Konys`ky]. Zapysky Naukovogo tovarystva Shevchenka [Notes of the Shevchenko Scientific Society]. XXXIX. 1. 1-14 [in Ukrainian].
- «Dumky j pomitky» (1883–1886). Shhodennyk Oleksandra Yakovycha Konys`kogo [“Thoughts and Notes” (1883–1886). Diary of Olexander Yakovlevich Konys`ky] [in Ukrainian] <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KonyskyO/OtherWorks/DumkyIPomitky.html>
- Konys`ky, O. Ya. 1986. Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv: Dnipro. 425 [in Ukrainian].
- Lysty Oleksandra Konys`kogo do Illi Shraga: Naukove vydannya [Letters of Olexander Konys`ky to Ilya Shrag: Scientific publication]. 2011. Uporyadkuvannya, peredmova, prymitky T. P. Demchenko, O.O. Mysyury [Arrangement, preface, notes T.P. Demchenko, O.O. Missouri]. Chernigiv: Prosvita. 210 [in Ukrainian].

³⁰ Бурлака, Г. М. Олександр Кониський: нові грані постаті (на матеріалі листування з М. Грушевським). С. 68.

³¹ Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч.1. [Б. м.], УПЦ в США, 1966. 287 с.

- Lystuvannja Myxajla Hruševskoho [Lysty-vidpovidi M. Hruševs'komu] [*Correspondence of Mykhailo Hrushevsky [Letters-answers to M. Hrushevsky]*]. 2006. Uporjad. Halyna Burlaka, Nataalka Lysenko. Redaktor Ljubomyr Vynar. T.3. Serija «Epistoljarni dzerela hruševs'koznavstva». Ukrajins'ke istoryčne tovarystvo, NAN Ukrainy, Instytut literatury im. T. H. Ševčenka, Central'nyj deržavnyj istoryčnyj arxiv Ukrainy, m. Kyjiv [Order. Galina Burlaka, Nataalka Lysenko. Editor Lubomir Vinar. Vol. 3. Series "Epistolary sources of Grushevskoznavstva." Ukrainian Historical Society, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Literature. Taras Shevchenko, Central State Historical Archive of Ukraine]. Kyiv. Kyiv – New York. 718 [in Ukrainian].
- Lotots'ky O. 1966. Storinky mynuloho [Pages of the past]. Part 1. UOC in the United States. 287 [in Ukrainian] <http://diasporiana.org.ua/memuari/409-lototskiy-o-storinki-minulogo-ch-1/>
- Franko, I. 1901. Oleksandr Jakovlevyč Konys'kyj (nekroloh) [Olexander Yakovlevich Konys'ky (obituary)]. Literaturno-naukovyj vistnyk [Literary-scientific bulletin]. 13. 1. 116 [in Ukrainian].

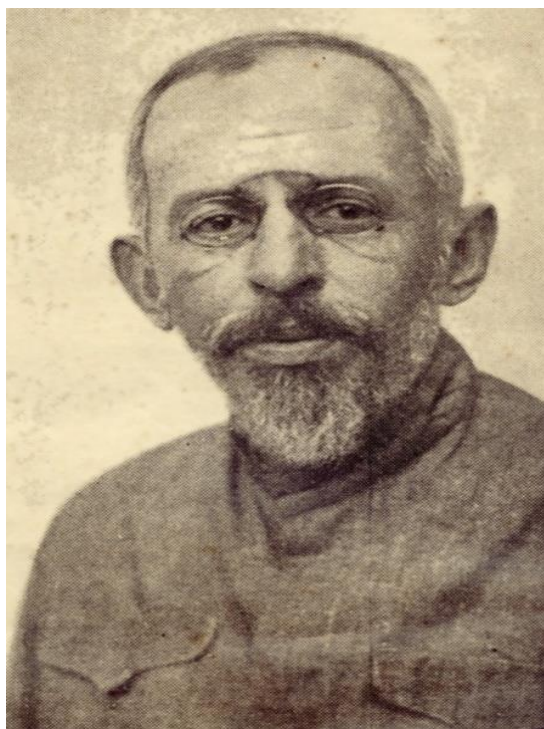
Literature

- Burlaka, H. M. 2004–2005. Oleksandr Konys'ky: novi hrani postati (na materialy lystuvannja z M. Hruševs'kym) [Olexander Konysky: new facets of the figure (on the material of correspondence with M. Hrushevsky)]. Ukrajins'kyj istoryk [Ukrainian historian]. 3–4/1 (163–165). 60–68 [in Ukrainian].
- Voznjak, M. 1929. Ol. Konys'ky i perši tomy «Zapysok» (Z dodatkom joho lystiv do Mytr. Dykareva) [Ol. Konysky and the first volumes of "Notes" (with the addition of his letters to Mitr. Dykarev)]. Zapysky NTŠ /pid red. K. Studyns'koho j I. Krypyakevyča [Notes NTSh / ed. K. Studynsky and I. Krypyakevych]. Lviv. 150. 338–390 [in Ukrainian].
- Ivanenko, Olha. 2016. Xranytel' ukrajins'koho slova. [Keeper of the Ukrainian word] Kalendar znamennyx i pamjatnyx dat /Deržavna naukova ustanova "Knyžkova palata Ukrainy imeni Ivana Fedorova" [Calendar of significant and memorable dates /State Scientific Institution "Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov"]. 3. 47–58 [in Ukrainian].
- Kotsyubynska, M. H. 2009. Lysty i ljudy. Rozdumy pro epistoljarnu tvorčist' [Letters and people. Reflections on epistolary work]. K.: Dux i Litera. 584 [in Ukrainian].
- Mysjura, O. O. 2002. Oleksandr Konys'kyj: hromads'ka ta polityčna dijאל'nist'. 1836–1900 (do vyznačennja problemy) [Olexander Konysky: public and political activity. 1836–1900 (before defining the problem)]. Problemy istoryčnoho i heohrafičnoho krajeznavstva Černihivščyny [Problems of historical and geographical local lore of Chernihiv region]. Chernihiv. 5. 13–21 [in Ukrainian].
- Starykov, Gregory. 2013. Ščodennyk Oleksandra Konys'koho [Diary of Olexander Konys'ky]. Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Ševčenka [Notes of the Shevchenko Scientific Society.]. CCLXV. Praci Istoryčno-filosofs'koji sekciji [Works of the Historical and Philosophical Section]. Lviv. 387–450 [in Ukrainian].
- Studyns'kyj, K. 1929. Zvjazky Oleksandra Konys'koho z Halyčynoju u 1862–1866 rr. [Olexander Konys'ky's connections with Galicia in 1862–1866]. Zapysky NTŠ [Notes of the NTSh]. Lviv. 150. 271–338 [in Ukrainian].

УДК 37.091.4 Данилевич

Ірина Івахненко,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0001-9959-6825

Педагогічна діяльність Василя Данилевича

Василь Юхимович Данилевич (1872–1936)

Abstract. The article is devoted to Vasyl' Danylevych, as well as known Ukrainian historian, scientist, public figure, Professor, archaeologist, numismatist, Museum critic and teacher. The relevance of the article consist in the study of the pedagogical activity of the Ukrainian historian at the end of the 19th – first third of the 20th century. The future teacher was born in the family of a hereditary nobleman, he was graduated from the 4th Kyiv gymnasium and the history and philology faculty of the St. Volodymyr University in Kyiv. Vasyl' Danylevych's mentor was Professor Volodymyr Antonovych, under whose guidance he wrote the competition work “An Outline of the History, the Polotsk Land until the end of the 14th century”. For this work he received a gold medal and the right to become a professorial scholarship holder and continue his studies in the master's program. He became a member of Professor Antonovich's Kyiv School of Historians.

Vasyl' Danylevych's scientific and pedagogical work lasted almost 40 years and covered his work as a teacher of the Baku real School in 1896–1897, a teacher of the Yuryevsky (Tartu) real School in 1897–1900, Revelskaya Alexandrievskaya Gymnasium in 1901, a teacher at the Kharkiv Gymnasium in 1902–1907, and a privatdozent at Kharkiv University in 1903–1907 and the University of St. Volodymyr 1907–1915 in Kyiv and at the higher female courses in Kyiv, privatdozent of the University of Warsaw in 1915–1917, professor at the Ukrainian university in 1918–1920 in Kyiv and the Kyiv Institute of Public Education in 1920–1931, etc.

During his seminal pedagogical life, the historian developed and conducted many lectures. Among them were courses on the history of ancient Russian (Ukrainian) lands, historical geography, source studies, the history of Russian colonization, etc. He turned his attention to the history of the Ukrainian Cossacks, socio-economic and cultural development of Ukrainian lands,

also covering issues of historical geography. V. Danylevych actively collaborated with his students, attracted them to various fields of activity. Speaking of Vasyl' Danylevych as a teacher, his students recalled he took a very attentively and critical approach to his work. It was these qualities in his works allowed to prove himself and make a significant contribution not only to the field of pedagogical work, but also to his scientific activities in general.

Returning to Ukraine in 1918, V. Danylevych expressed a desire to work for the benefit of the Ukrainian people and Ukrainian science. In 1918–1920, he worked as a professor at the Kyiv State Ukrainian University, which was founded by Hetman Pavlo Skoropadsky, and in 1920–1931, he taught at the Dragomanov Kyiv Higher Institute of Public Education. His lecture courses were devoted to ancient Russian (Ukrainian) history and historiography. In 1924, he became a member of the All-Ukrainian archaeological committee of the Higher School of Economics and a full member of the research department of the history of Ukraine M. Hrushevsky, headed the subsection of the history of material culture. The direction of V. Danylevych's scientific work was Studios on the archeology of Ukraine and the history of governance in Sloboda Ukraine in the 17th – 18th centuries.

Keywords: Vasyl' Danylevych, historian, professor, pedagogical activity, St. Volodymyr University, Professor Antonovych Kyiv School of Historians, Kharkiv University, the end of the 19th – the first third of the 20th century, St. Volodymyr University, Kyiv, University of Warsaw.

Актуальність. Дослідження життя, наукової, педагогічної, громадської діяльності українських істориків третьої чверті XIX – початку XX ст. є актуальною темою для вивчення істориками XXI ст. Адже, персоналії, життя, науковий доробок, педагогічна діяльність багатьох українських істориків третьої чверті XIX – початку XX ст., ще недостатньо відомі вченим та широкому загалу істориків і людей, які цікавляться питаннями української історії. Незважаючи на різноманітну діяльність істориків вищезазначеного періоду, у даній статті приділяється увага педагогічній діяльності одному з істориків даного періоду – Василю Юхимовичу Данилевичу. Однією з ланок відтворення національної пам'яті народу є педагогічна діяльність. Від того як педагог подає історію, як зацікавлює, який зміст вкладає у викладання, значною мірою залежить доля майбутніх поколінь та доля держави в цілому. Дослідження педагогічної діяльності Василя Юхимовича Данилевича потребує на вивчення та популяризації.

Мета статті – дослідити педагогічну діяльність Василя Юхимовича Данилевича.

У статті проаналізовано праці Василя Данилевича: його дипломна робота, написана під керівництвом професора Володимира Антоновича і відзначена золотою медаллю Університету Св.Володимира – «Очерки истории Полоцкой земли до конца XIV столетия»¹; праця науковця за яку йому було присвоєно вчене звання приват-доцента кафедри російської історії «Значение нумизматики в изучении русской истории»², де вчений зіставляв нумізматику з метрологією, археологією, палеографією, дипломатикою, сфрагістикою, показав її значення для вивчення соціально-економічного життя Давньої Русі, історії мистецтва тощо; життєпис професора В. Ю. Данилевича, складений ним самим у 1919 р.³; інформація із двох номерів газети «Рада» за 1907⁴ та 1908⁵ рр.; спогади Бориса Крупницького про Василя Данилевича⁶.

¹ Данилевич, В. Е. 1896. Очерки истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Тип. Императорского Университета Св. Владимира. Киев. 288 с.

² Данилевич, В. Е. 1903. Значение нумизматики в изучении русской истории. Записки Императорского Харьковского Университета. Харьков. 4. 165–197.

³ Життєпис проф. В. С. Данилевича (складений ним самим). 1919. Записки історико-філологічного відділу УАН / під редакцією П. Зайцева. За головним редагуванням Д. І. Багалія. Київ. 1. LXXXV-LXXXVI.

⁴ З кийського університету (28.09.1907). Рада. Київ. 219. С. 2.

<https://libraria.ua/numbers/920/60660/?PageNumber=2&ArticleId=2128157&Search=данилевич>

⁵ По вищих школах (12.06.1908). Рада. Київ. 134. С. 3.

<https://libraria.ua/numbers/920/64570/?PageNumber=3&ArticleId=2280818&Search=данилевич>

⁶ Крупницький, Борис. 2017. Зі спогадів історика / Упоряд., вст. стаття, ком. Дмитра Гордієнка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ. 144.

Проаналізовано праці А. О. Гомоляка: стаття «Суспільно-політичний устрій Київської Русі в оцінці В. Ю. Данилевича»⁷, стаття «В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини»⁸; праця С. В. Трубочанінова про наукову та педагогічну роботу В. Ю. Данилевича⁹; стаття С. А. Плева¹⁰; праці О. В. Юркової¹¹, І. Якімової¹² та А.С. Яненко¹³. Виявлені та проаналізовані джерела та історіографія дозволили дослідити педагогічну діяльність Василя Данилевича.

Василь Юхимович Данилевич народився 9 лютого 1872 р. у родині спадкового дворянина у місті Курськ (нині територія Російської Федерації). Батько майбутнього педагога був прокурором окружного суду станиці Усть-Медведицької. Мав брата Георгія та сестру Людмилу. Початкову освіту Василь Данилевич здобув в Уманській 4-класній прогімназії, яку закінчив з нагородою першого ступеня. У Києві в 1884-1891 рр. Василь Данилевич навчався у 4-й Київській гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю¹⁴.

У 1891 р. юнак вступив на історичне відділення історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира, де займався під керівництвом видатного історика Володимира Боніфітійовича Антоновича. В Університеті Св. Володимира сформувалися основи наукових інтересів Василя Данилевича в галузі давньоруської та української історії, археології та нумізматики, яку викладав професор Антонович. Василя Данилевича навчали також видатні історики В. С. Іконников та П. В. Голубовський¹⁵.

У 1896 р. Василь Юхимович Данилевич закінчив історико-філологічне відділення Університету Св. Володимира у Києві з дипломом 1-го ступеня. Претендував на здобуття першого вченого ступеня – магістра наук (золота медаль, якої він був удостоєний за працю «Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия»¹⁶, яка була написана під керівництвом В.Б.Антоновича і давала право стати професорським стипендіатом). Але одразу він не міг скористатися цим правом, адже згідно із університетським статутом Російської імперії молодий науковець не міг бути зарахованим у магістерію, так як протягом двох років в університеті отримувач вчительську стипендію розміром 600 карбованців, і тому мав відробити її 3-річною працею¹⁷.

Молодий вчений намагався знайти роботу в будь-якому університетському місті, де б була наукова бібліотека, щоб продовжувати свої наукові дослідження. Проте це виявилось марним. Тому він виїхав у Баку, де протягом 1896–1897 навчального року викладав історію та географію в реальному училищі, потім учителював у Дерпті. У 1897 р. він перевівся до міста Юр'їв (Тарту), де викладав історію та географію в місцевому реальному училищі та вчителював до 1900 р.¹⁸.

⁷ Гомоляко, А. 2009. Суспільно-політичний устрій Київської Русі в оцінці В. Ю. Данилевича. *Український історичний збірник*. Ніжин. 12. 323-328.

⁸ Гомоляко, А. 2010. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. *Український історичний збірник*. 13(2). 97-105.

⁹ Трубочанінов, С. В. 2018. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 46. 73-99.

¹⁰ Плева, С. А. 2006. С преподавательской кафедры - в революцию (К 135-летию со дня рождения В.Е. Данилевича). *Донской временник*. Ростов-на-Дону. 91-93.

¹¹ Юркова, О. В. 2004. Данилевич Василь Юхимович. *Енциклопедія історії України/редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ. *Наукова думка*. 2: Г-Д. 688 с.

¹² Якімова, І. 2016. Феномен гендерної археології на теренах України на зламі епох (друга половина XIX– 1930-ті рр.). дис. ...канд. іст. наук ; 07.00.06 / Дніпро. 257 с.

¹³ Яненко, А. С. 2015. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Лаврського музею культур та побуту та Всеукраїнського музейного городка у другій половині 1920-х–на початку 1930-х рр. *Сівєричина в історії України*. 268-299.

¹⁴ Юркова, О. В. 2004. Данилевич Василь Юхимович. *Енциклопедія історії України*. 2. 285.

¹⁵ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.98

¹⁶ Данилевич, В. Е. 1896. *Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия*. 288 с.

¹⁷ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.98.

¹⁸ Там само. С.98.

У 1900–1901 рр. він працював у місті Ревель учителем історії та географії жіночої Олександрівської гімназії. Після закінчення терміну обов'язкової трьохрічної праці на посаді вчителя В. Ю. Данилевич улітку 1901 р. виїхав до Харкова. Він вирішив присвятити себе науковій діяльності та готувався до складання магістерських іспитів з російської історії в Харківському університеті. У 1906 р. В. Ю. Данилевич почав писати дисертацію на тему «Очерки по истории Слободской Украины XVII–XVIII ст.». Однак, через велике завантаження, робота над дисертацією просувалася повільно і складно¹⁹.

Із осені 1902 р. вчений працював учителем історії в Харківській жіночій гімназії Д. Оболенської, а з 1903 р. – також і в жіночій Вознесенській гімназії (при євангельсько-лютеранській церкві) та в Маріїнській 1-й гімназії²⁰.

У грудні 1901 – травні 1902 рр., Василь Данилевич успішно склав магістерські іспити з російської історії в Харківському університеті, а у 1903 р. прочитав дві пробні лекції²¹. Лекція «Значение нумизматики в изучении русской истории»²², прочитана 20 лютого 1903 р. й надрукована, засвідчила глибокі знання молодого викладача із спеціальних історичних дисциплін, мала значну кількість бібліографічних посилань, що допомагало детальніше ознайомитись з нумізматиною та з окремими розділами цієї науки. Лектор зіставляв нумізматику з метрологією, археологією, палеографією, дипломатикою, сфрагістикою, показав її значення для вивчення соціально-економічного життя Давньої Русі, історії мистецтва, історії Золотої Орди²³.

В. Ю. Данилевичу було присвоєно вчене звання приват-доцента кафедри російської історії Харківського університету²⁴, де у 1903–1904 рр. він розпочав викладати курс історії давньоруських земель та проводити практичні заняття. У лекційному курсі він доводив важливе значення цього періоду в історії Київської Русі: *«Родовая теория не объясняет не только общего смысла русской истории, но даже между княжеских отношений. Прежде всего смена столов определялась вовсе не всегда родовым началом. Так, сплошь и рядом князь занимали столы по желанию веча, по договору, с помощью оружия и т. д. Затем эта теория совершенно не может бьяснить явлений внутренней жизни удельной Руси. [...] термин «федеративный» не подходит совершенно древней Руси. Лучшее «областность», «областной». Идея областности, будучи применена к изучению русской истории, оказала ему громадную пользу и значительно продвинула его вперед»*²⁵.

У Харкові молодий вчений мав теплі товариські відносини із учнем школи професора В. Б. Антоновича, професором Дмитром Багалієм, також вихованцем історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира у Києві в 1876–1880 рр. Своє перебування у Харкові В. Ю. Данилевич описав у листі до професора В. С. Іконнікова від 14 грудня 1902 р.: *«я даже не надеялся и не мог себе представить таких сердечных и добрых отношений, какие я встретил среди здешнего историко-филологического факультета: я сразу почувствовал себя среди них как свой. Я не стану говорить о Д. И. Багалее, который относится ко мне радо сердечно, который постоянно выказывает мне доброе внимание и помогает во всех моих начинаниях»*²⁶.

У 1907 р. розпочався київський період життя та діяльності Василя Данилевича. Він був запрошений Університетом Св. Володимира замістити вакантну після смерті професора П. В. Голубовського (1857–1907) кафедру історії Росії. У київській пресі тоді розглядали питання, що, цю кафедру міг посісти М. С. Грушевський. За свідченням декана історично-

¹⁹ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.100.

²⁰ Трубочанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.80.

²¹ Життєпис проф. В. С. Данилевича (складений ним самим). 1919. С. LXXXV-LXXXVI.

²² Данилевич, В. Е. 1903. Значение нумизматики в изучении русской истории. Записки Императорского Харьковского Университета. Харьков. 4. С. 165–197.

²³ Трубочанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.79.

²⁴ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.98.

²⁵ Гомоляко, А. Суспільно-політичний устрій Київської Русі в оцінці В. Ю. Данилевича. С. 325.

²⁶ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.99.

філологічного факультету Університету Св. Володимира М. М. Бубнова, В. Ю. Данилевич «был приглашен факультетом из Харькова в качестве приват-доцента. Факультет ценит обширные познания Данилевича и, если Данилевич не был тогда же избран профессором, то только потому, что у него не было магистерской диссертации, без которой, как известно, нельзя быть даже исправляющим должность экстраординарного профессора»²⁷.

Протягом 1907–1915 рр. Василь Юхимович працював приват-доцентом Університету Св. Володимира. 29 вересня 1907 р. він прочитав вступну лекцію «Разделение русской истории на периоды»²⁸. В газеті «Рада» за 28 вересня 1907 р. за номером 219 повідомлялось, що цей курс мав бути прочитаний за одне півріччя для тих студентів, які не прослухали повного курсу у П. В. Голубовського²⁹.

Разом із іншими викладачами Університету Св. Володимира В.Ю. Данилевич викладав на Київських вищих жіночих курсах, на Вечірніх вищих жіночих курсах та на Вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної. У 1908–1909 рр. педагог розробив лекційний курс «Русская историческая география», який читав у весняному семестрі в Університеті Св. Володимира та на Київських вищих жіночих курсах, де з 1907 р. викладав спеціальний курс старожитностей – археологію³⁰. Педагог заохочував курсисток до занять і організував різні заходи. Наприклад, у грудні 1910 р. він організував екскурсію до Москви, в якій взяли участь 130 курсисток. Під час екскурсії ними були відвідані місця археологічних розкопок, Історичний музей тощо³¹.

Як згадувала, одна з учениць Василя Данилевича, Н. Д. Полонська про лекції курсу з археології, то «Для нас, неуків, його лекції були цінні, бо він вводив в історію, знайомив з історичними поглядами, школами, думками ... особисто мене дуже цікавила ця дисципліна». Вже у 1907 р. Н. Д. Полонська разом ще з однією його ученицею В. Є. Козловською записували та редагували лекції з археології Василя Данилевича та разом проводили багато часу в археологічному музеї при Вищих Жіночих Курсах, який був відкритий за ініціативи самого педагога у 1913 році³².

Одночасно розробив курс з історії України, що закінчувався 1783 р., який був насичений різними джерелами, у т.ч. іноземного походження. У своїх курсах вчений приділяв увагу історії українського козацтва, соціально-економічному та культурному розвитку українських земель, а також звертав увагу на питання історичної географії. Курс по російській історії він уперше прочитав у 1909–1910 рр. на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира та на Київських вищих жіночих курсах³³.

Курс з історії стародавньої Русі до XIV ст. В. Ю. Данилевич уперше прочитав у 1909–1910 рр. на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира та на Київських вищих жіночих курсах, про що повідомлялось у 134 номері газети «Рада» за 12 червня 1908 р.³⁴. Навесні 1910 р. на Київських вищих жіночих курсах він викладав курс «Истории русской колонизации», який хронологічно охоплював період з IX по XIX ст.³⁵.

Серед учениць педагога на Київських вищих жіночих курсах були відомі в майбутньому історики й археологи В. Є. Козловська та Н. Д. Меньшова (Полонська-Василенко). Донька покійного професора Голубовського, Н. П. Голубовська під керівництвом Василя Юхимовича досліджувала історію Київської Русі, у збірнику

²⁷ Гомяляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.100.

²⁸ Там само.

²⁹ З київського університету. С. 2.

<https://libraria.ua/numbers/920/60660/?PageNumber=2&ArticleId=2128157&Search=данилевич>

³⁰ Трубочанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.79.

³¹ Якімова, І. Феномен гендерної археології на теренах України на зламі епох. С. 96

³² Там само. С. 135.

³³ Там само. С. 90.

³⁴ По вищих школах. С. 3.

<https://libraria.ua/numbers/920/64570/?PageNumber=3&ArticleId=2280818&Search=данилевич>

³⁵ Трубочанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.82.

студентських наукових праць Київських вищих жіночих курсів «Minerva» за 1913 р. вона надрукувала розвідку «Географические данные в Русской Правде»³⁶.

Науковець залучав своїх учнів до активної участі у різних сферах наукової діяльності. Його учень, у подальшому український науковець, історик, освітній діяч, Борис Дмитрович Крупницький, який навчався в Університеті Св. Володимира, згадував про свого вчителя так: «Завжди дуже пристойно вбраний, навіть з солідною елеганцією, хоч і не вишукано, Данилевич, своїм безкровним, пожовклим, немов з пергаменту, обличчям, робив на мене враження якоїсь постаті, вихопленої з візантійської ікони. В його понурім, здерев'янілім обличчі, в його поважних повільних рухах і одноманітнім, протяжним голосі було щось з атавістичного, дворянсько-затхлого, і ніяк не можна було уявити собі його молодим, людиною, що могла щиро засміятися, бути веселою й жартівливою»³⁷. Б. Д. Крупницький відзначав, що студенти розбирали та вчитували текст, а Василь Данилевич «дуже поважно, ґрунтовно, критично, навіть педантично підходив до джерела. А це для нас, початківців, була найбільш потрібна річ»³⁸.

Серйозну конкуренцію для Василя Данилевича на історико-філологічному факультеті Університеті Св. Володимира для заміщення вакантної посади професора кафедри російської історії склав захист у листопаді 1913 р. магістерської дисертації «Очерки по истории царствования Михаила Федоровича» приват-доцента Є.Д. Сташевського³⁹. Праця мала виявлені факти плагіату та серйозні недоліки, але була допущена до захисту за умови, що Є.Д. Сташевського напише якісне дисертаційне дослідження і не буде претендувати на кафедру в Університеті Св. Володимира. Неофіційні опоненти професори М.Ф. Довнар-Запольський та В.С. Іконніков виступили з гострою критикою, але дали позитивний відгук. Василь Юхимович Данилевич та приват-доцент П.П. Смірнов дали негативні висновки. Рада історико-філологічного факультету в січні 1914 р. затвердила Є.Д. Сташевського у ступені магістра. Останній не дотримав своєї обіцянки і подав документи на конкурс по заміщенню вакантної кафедри російської історії Університету Св. Володимира⁴⁰. Тоді, Василь Юхимович надрукував свій негативний відгук на дисертацію Є.Д. Сташевського. У лютому 1915 р. незначною більшістю голосів Є.Д. Сташевський був обраний екстраординарним професором Університету Св. Володимира, а Василь Данилевич, який був на дванадцять років старшим від Є.Д. Сташевського, був змушений залишити Alma Mater, де відпрацював протягом 1907-1915 рр.⁴¹.

Василь Данилевич перейшов на посаду приват-доцента і старшого асистента Варшавського університету, де викладав курс «Историческая география России»⁴². Наприкінці червня 1915 р., в умовах Першої світової війни, Варшавський університет був евакуйований до Ростова-на-Дону, де гостро потребував забезпечення викладацькими кадрами⁴³.

Громадсько-політична діяльність В. Ю. Данилевича у Ростові-на-Дону під час Лютневої революції 1917 р., яку історик зустрів із захопленням, проводив публічні лекції та брав участь у мітингах та маніфестаціях, став одним з лідерів української громади Ростова-на-Дону, заслуговує на побіжний огляд. Тимчасовий уряд вирішив заснувати з 1 липня 1917 р. в Ростові-на-Дону університет і присвоїти йому назву «Донський». Так було завершено трансформацію Варшавського університету в Донський університет⁴⁴.

³⁶ Трубочанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.82.

³⁷ Крупницький, Борис. Зі спогадів історика. С. 18.

³⁸ Там само. С. 19.

³⁹ Там само. С. 20.

⁴⁰ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.102.

⁴¹ Там само. С.102.

⁴² Там само. С.101.

⁴³ Трубочанінов, С.В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.84-85.

⁴⁴ Там само. С.85.

Всі верстви населення Ростова-на-Дону, викладачі, студенти були захоплені вихором змін. Педагог поринув у політику, став одним із лідерів українського руху в Ростові-на-Дону і Нахичевані. Для Ростова-на-Дону цей рух був новим і несподіваним явищем. Його сплеску сприяли завойовані революцією свободи, якісні й кількісні зміни в українській частині населення, які відбулися в Ростові-на-Дону за період Першої світової війни, коли місто заповнили біженці й виселенці з українських губерній та з Галичини, окрім солдатів-українців місцевого гарнізону з'явилися військовополонені українці – солдати австрійської армії⁴⁵.

Навесні 1917 р. у Ростові-на-Дону було декілька українських організацій: Товариство федералістів, об'єдналися українські соціалісти-революціонери, утворилося культурно-просвітнє товариство «Просвіта». У місті утворилася й українська соціал-демократична група. 23 березня 1917 р. як її представник В. Данилевич брав участь в організаційних зборах місцевих соціал-демократів. 16 квітня 1917 р. на зборах під головуванням Василя Данилевича був заснований Ростово-Нахичеванський відділ Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). На момент створення в новій організації перебувало 66 осіб (солдати, біженці-галичани, військовополонені), партійний комітет очолив сам В.Ю. Данилевич⁴⁶.

Як представника УСДРП Василя Юхимовича можна було зустріти і почути на різноманітних суспільних заходах і зборах, що відбувалися в Ростові-на-Дону, на з'їзді народних вчителів Ростовського округу або засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів. Найгучнішою справою В.Ю. Данилевича стала спроба створення в Ростові-на-Дону, на базі частин місцевого гарнізону, окремого українського полку імені гетьмана Дорошенка. Утворити український національний полк хотіли чимало солдатів і офіцерів-українців, натхненних появою подібних частин в Києві та інших містах, і саме В.Данилевич став їхнім ідейним керівником .

20 травня 1917 р. питання про створення в Ростові-на-Дону українського полку довго і гаряче обговорювалося на засіданні місцевої Ради солдатських і офіцерських депутатів. Побоюючись дезорганізації російської армії в період Першої світової війни, збори висловилися проти формування такого полку, в обговоренні цього питання брав участь В.Ю. Данилевич і разом з групою прихильників демонстративно покинув збори⁴⁷.

22 травня 1917 р. під звуки військового оркестру, з синьо-жовтим прапором, біля 100 солдатів і офіцерів-українців місцевого гарнізону на чолі з В.Ю. Данилевичем пройшли вулицями Ростова-на-Дону до будинку, де відбувалось засідання Ради робітничих і солдатських депутатів, перервали її роботу, заявили про створення в Ростові-на-Дону українського полку, виклали свої вимоги: надати полку імені гетьмана Дорошенка зброю, амуніцію і окремі бараки. Бажаних наслідків ці вимоги не мали, проте організатора демонстрації В. Ю. Данилевича у пресі назвали «гетьманом Данилевичем»⁴⁸.

Восени 1917 р. В. Ю. Данилевич виступав із циклом лекцій під назвою «Україна и Россия». У Таганрозі 30 вересня 1917 р. він виголосив лекцію «Причини, по которым Украина нужна России», а в Ростові-на-Дону 6 жовтня 1917 р. – лекцію «Переяславский трактат 1654 г.». Лектор намагався показати складну історію відносин між двома народами⁴⁹.

У 1918 р. Василь Данилевич повернувся в Україну, написав заяву 4 липня 1918 р. про бажання бути професором на кафедрі української історії або історичної географії України, або передісторичної археології України у Київському державному Українському

⁴⁵ Плева, С. А. С преподавательской кафедры - в революцию. С. 91.

⁴⁶ Там само. С.92.

⁴⁷ Там само. С.92.

⁴⁸ Там само. С.93.

⁴⁹ Грубчанінов, С. В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Даниловича в царині історичної географії. С.85.

університеті, який заснував гетьман Павло Скоропадський. Був обраний на посаду екстраординарного професора російської історії⁵⁰.

Із 1920 р. В. Ю. Данилевич багато років працював професором Київського вищого інституту народної освіти ім. М. Драгоманова у Києві. Лекційні курси Василя Юхимовича були присвячені давньоруській історії та історіографії. Наукові інтереси вченого були зосереджені на проблемах давньоруської історії, історії України, археології та нумізматики. Історик опублікував понад 50 наукових праць. У 1924 р. В. Ю. Данилевич був обраний членом Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН⁵¹.

У квітні 1924 р. В. Ю. Данилевич став дійсним членом науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського, створеної на підставі постанови Наукового Комітету Народного Комісаріату Освіти від 30 березня 1924 р. У складі кафедри В. Ю. Данилевич очолював підсекцію історії матеріальної культури, працював над дослідженням археології України та історії врядування в Слобідській Україні XVII–XVIII ст.⁵².

Професор при викладі курсу передісторичної матеріальної культури України звертав передусім увагу на стан вивчення того чи іншого питання та на методи його дослідження. Він був переконаний, що фактичний матеріал аспіранти можуть віднайти в літературі, зазначеній в програмі, та під час ознайомлення із музейними зібраннями. Між тим, – підкреслював вчений, *«історіографія та методологія української матеріальної культури не мають жодної літератури. Тим часом знання цієї справи має першорядну вагу задля їхньої (аспірантів) придужої праці на ниві науки. Власне кажучи, без знання тієї справи фактичні відомості залишаються мертві і становлять лише зайвий вантаж у людському житті, бо поставитися критично до фактів така людина не може»*⁵³.

Згідно плану науково-дослідної праці Науково-дослідної Кафедри історії України в Києві на роки 1927–1928 і 1928–1929 рр. індивідуальним заняттями В.Ю. Данилевича знову визначено поряд з археологічною проблематикою («Рання металічна техніка на Україні») й завершення теми з історії Слобідської України («Організація Слобідської України в XVII–XVIII ст.»). Як повідомлялося в офіційному повідомленні про діяльність науково-дослідничої кафедри в 1927–1928 академічному році, кафедра з-поміж іншого ставила своїм завданням на найближчі роки *«розроблення актового історичного матеріалу для пізнання соціально-економічної історії Лівобережної України XVIII ст.»* та *«заняття над вибіркою і обробленням невиданого матеріалу для другої половини XVII в., над статистикою й економікою Лівобережжя в середини і другій половині XVIII в.»*⁵⁴.

Щодо учнів педагога, то вчителем К.Ю. Коршака та А.Г. Слюсарського правомірно вважати Василя Юхимовича Данилевича – керівника семінару підвищеного типу з первісної культури. У липні 1929 р. В. Данилевич у рекомендаціях К.Ю. Коршаку та А.Г. Слюсарському зазначав: *«... весь час працював під моїм безпосереднім керівництвом над питаннями з передісторичної археології... Взагалі, він виявив себе за здібного й зацікавленого наукою студента. Отже, все те дає йому цілковите право продовжувати й далі свою наукову діяльність, стати аспірантом»*⁵⁵. Тобто зі спогадів учнів можна зрозуміти, що все-таки Василь Юхимович Данилевич вмів зацікавити своїх студентів до предмету та в подальшому співпрацював з ними.

На кафедрі історії України М. С. Грушевського В. Ю. Данилевич працював протягом 1924–1929 рр. Після цього він викладав у Київському інституті народної освіти, після його реорганізації – у Київському педагогічному інституті професійної освіти. На пенсію Василь

⁵⁰ Плева, С. А. С преподавательской кафедры - в революцию. С. 93.

⁵¹ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.103.

⁵² Там само. С.103.

⁵³ Юркова, О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). С.124.

⁵⁴ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С.103.

⁵⁵ Яненко, А. С. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Лаврського музею культур та побуту та Всеукраїнського музейного городка у другій половині 1920-х–на початку 1930-х рр. С.295.

Данилевич вийшов у 1931 р., але повернувся до педагогічної праці в Інституті червоної професури і Київському державному університеті, також продовжував брати участь в роботі Археографічної комісії ВУАН⁵⁶.

Висновки. Професор Василь Юхимович Данилевич (1872–1936) є знаковою постаттю української науки та освіти. Науково-педагогічна робота Василя Юхимовича Данилевича тривала майже сорок років і охопила його працю викладачем Бакинського реального училища у 1896-1897 рр., вчителем Юр'ївського (Тарту) реального училища у 1897–1900 рр., Ревельської Олекс андріївської гімназії у 1901 р, вчителем у Харківській гімназії у 1902–1907 рр., приват-доцентом у Харківському університеті у 1903–1907 рр. та Університеті Св. Володимира у 1907–1915 рр. та на Вищих жіночих курсах у Києві, приват-доцентом Варшавського університету у 1915–1917 рр., професором в Українському університеті у 1918–1920 рр. в Києві та Київському інституті народної освіти у 1920–1931 рр. та ін.

Упродовж плідного педагогічного життя історик розробив і провів багато лекційних занять. Серед них були курс з історії давньоруських земель, з історичної географії, джерелознавства, з історії російської колонізації тощо. Значну увагу він приділяв історії українського козацтва, соціально-економічному та культурному розвитку українських земель, висвітлюючи також і питання історичної географії. В. Ю. Данилевич активно співпрацював зі своїми студентами, залучав їх до різних сфер діяльності.

Повернувшись в Україну в 1918 р. В. Ю. Данилевич висловив бажання працювати на користь українського народу й української науки. У 1918–1920 рр. він працював професором Київського державного Українського університету, який заснував гетьман Павло Скоропадський, у 1920–1931 рр. викладав у Київському вищому інституті народної освіти ім. М. Драгоманова. Його лекційні курси були присвячені давньоруській історії та історіографії. У 1924 р. він став членом Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН та дійсним членом науково-дослідчої кафедри історії України М. С. Грушевського, очолив підсекцію історіоматеріальної культури. Напрямом наукової роботи В. Ю. Данилевича стали студії з археології України та історії врядування в Слобідській Україні у XVII–XVIII ст.

References

- Gomolyako, A. 2009. Sypilno-politychny ustriy Kiiivskoi Rusi v ocinci V. Yu. Danylevicha [*Socio-political system of Kyivan Rus` in the assessment of V. Yu. Danylevych*]. Ukrayins`ky`j istory`chny`j zbirny`k [*Ukrainian historical collection*]. Nizhyn. 12. 323-328 [in Ukrainian].
- Gomolyako, A. 2010. V. Yu. Dany`levy`ch yak doslidny`k istoriyi Slobozhanshhy`ny` [*V. Y. Danylevych as a researcher of the history of Slobozhanshchyna*]. Ukrayins`ky`j istory`chny`j zbirny`k [*Ukrainian historical collection*]. 2010. 13 (2). 97-105 [in Ukrainian].
- Danilevich, V. E. 1896. Ocherki storii Polockoj zemli do konca XIV stoletiya [*Essay on the History of the Polotsk land until the end of the XIV century*]. Tip. Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira. Kiev. 1896. 288 [in Russian].
- Danilevich, V. E. 1903. Znachenie numismatiki v izuchenii russkoy istorii [*The importance of numismatics in the study of Russian history*]. Zapiski Imperatorskogo Kharkovskogo Universiteta [*Notes of the Imperial Kharkiv University*]. Kharkov. 4. 165-197 [in Russian].
- Zhyttepis prof. V. Yu. Danylevycha (skladeniy nym samym) [*Biography of prof. VE Danylevych (compiled by him)*]. 1919. Zapiski istoryko-filologichnogo viddilu NAN [*Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S. Hrushevsky NAS of Ukraine*] / pid redkcieu P. Zaiceva. Za golovmem redaguvanyam D.I. Bagalia. Kyiv. 1. LXXXV-LXXXVI [in Ukrainian].

⁵⁶ Юркова, О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). С.225.

- From Kiev University. 28.09.1907. Rada [*The Council*]. Kyiv, 219. 2 [in Ukrainian] <https://libraria.ua/numbers/920/60660/?PageNumber=2&ArticleId=2128157&Search=данилевич>
- Krupnycz`kyj, Borys. 2017. Zi spogadiv istory`ka [*From the memoirs of a historian*] /Uporyad., vst. stat`tya, kom. Dmy`tra Gordiyenka; Insty`tut ukrayins`koyi arxeografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevs`kogo NAN Ukrayiny` [*Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S. Hrushevsky NAS of Ukraine*]. Kyiv, 144 [in Ukrainian].
- Plema, S.A. 2006. S prepodovatel'skoi kafedry - v revolyuzyyu (K 135-letiyu so dnya rozhdennia V.Ye.Danilevicha) [*From the teaching department – to the revolution (To the 135th anniversary of the birth of V. E. Danilevich)*]. Donskoj vremennik [*Don vremennik*]. Rostov-on-Don. 91-93 [in Russian].
- Po vyshchyykh shkolakh. [*In higher schools*]. 12.06.1908. Rada [*The Council*]. Kyiv, 134. 3 [in Ukrainian]. <https://libraria.ua/numbers/920/64570/?PageNumber=3&ArticleId=2280818&Search=данилевич>
- Trybinchanov, S.V. 2018. Naukova ta pedagogichna di`lnist' Vasyl' Danylevycha v zaryni istorychnoi geographii [*Scientific and pedagogical activity of Vasily Danilovich in the field of historical geography*]. Storinki istorii: zbirnyk naukovykh prac [*Pages of history: a collection of scientific works*]. 46. 73-99 [in Ukrainian].
- Yurkova, O. V. 2004. Danylevych Vasyl' Yuhymovych. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [*Encyclopedia of the History of Ukraine*. /redkol.: V. A. Smoliiy ta in.; Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. /editor.: V. A. Smoliiy and others; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka. 2: H-D. 688 [in Ukrainian] http://www.history.org.ua/?termin=Danylevych_V. [in Ukrainian].
- Yurkova, O. V. 1999. Dialnist' naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy M.S. Grushevskogo (1924-1930) [*Activity of the research department of the history of Ukraine of M. S. Hrushevsky (1924-1930)*]. Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [*Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine*]. Kyiv. 124 [in Ukrainian].
- Yakimova, I. 2016. Phenomen gendernoi archeologii na terenax Ukrainy na zlami epoh (druha pol. XIX– 1930-ti rr.) [*The phenomenon of gender archeology on the territory of Ukraine at the turn of the epochs (the second half of the XIX– 1930s)*]. Candidate's thesis. Dnipro. 257 [in Ukrainian].
- Yanenko, A.S. 2015. Pidhotovka museinykh pracivnikov v aspiranturi Lavr'skogo museyu kul'tiv ta pobutu ta Vseukrainskogo musejnogo gorodka u drugiy polovine 1920- na pochatku 1930 [*Preparation of museum workers in postgraduate studies of the Lavra Museum of cults and everyday life and the All-Ukrainian Museum town in the second half of the 1920s–early 1930s.*]. Sivershina v isrorii Ukrainy [*Severshchyna in the history of Ukraine*]. 268-299 [in Ukrainian].

УДК 821.161.2-9.09 Грінченко:070

Євгенія Білодід,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-0793-2287

Постать Бориса Грінченка в публікаціях газети «Рада»

Abstract. The article analyzes the publishing activity of the daily Ukrainian newspaper Rada in order to study the figure and activities of Borys Grinchenko. It was established that the main issues that drew the attention of editors and readers were the work of the figure in the Kyiv society «Prosvita», familiarization of society with the works of the writer, and clarification of the topic concerning the tribute to his memory. The publicistic activity of Borys Grinchenko among the team of editors of The Rada newspaper was analyzed. It was established that special attention was paid to the issues of the use and status of Ukrainian language, the distribution of Ukrainian books and their value in the development of education. A review of materials on the subject of burial and tribute to the memory of Boris Grinchenko reveals the value of the literary and social activities of the deceased for future descendants. Were shown the attitude of people of different social categories to the activities of the writer and the somewhat exaggerated belauding of the figure by the authors and editors of The Rada newspaper. Based on the studied publications of the broadsheet, the role of the great figure during the times of the national revival and formation of the Ukrainian nation was investigated.

Keywords: Borys Grinchenko, The Rada newspaper, Ukrainian language, nation, society «Prosvita», literature, tribute to the memory.

Актуальність. На початку ХХ ст., на тлі революційних подій, розпочався процес становлення української преси. Поштовхом до появи національних періодичних видань у Наддніпрянщині стало скасування Емського указу 1876 року і проголошення Маніфесту про дарування свобод, а також «Тимчасових правил про друк». 15 (28) вересня 1906 р. було засновано щоденну газету «Рада», яка стала рупором української інтелігенції. Вона стала спадкоємницею, забороненої царатом у липні 1906 року «Громадської думки». Упродовж майже десяти років видання висвітлювало найактуальніші питання, які турбували суспільство, поширювало просвітницькі ідеї, повідомляло про суспільно-політичне, духовне, культурне життя народів Російської й Австро-Угорської імперій.

Одним із засновників часопису «Рада» став відомий український письменник, освітянин і громадський діяч Борис Дмитрович Грінченко. Він отримав дозвіл на його видання і упродовж певного часу був її офіційним видавцем і редактором.

Метою статті є аналіз публікації часопису «Рада», в контексті дослідження постаті Бориса Грінченка та його культурної, громадської та просвітницької діяльності.

Основна частина. Окрім редагування часопису, Борис Грінченко часом публікував власні роздуми і дослідження. Зокрема, його перу належить низка статей під назвою «Тяжким шляхом». Цей цикл розглядав процес становлення української преси. Окрему увагу Б. Грінченко приділив змістовному наповненню публікацій. Він звертав увагу читача на те, що преса постійно паплюжить все українське, і це лише шкодить її становленню. Автор зазначав: «Коли скрізь, і приватно й прилюдно, люде раз-у-раз щось лають, то поневоли широка публіка починає впевнятися, що воно мабуть таки й справді погане; а що на все вкраїнське ця публіка звикла в нас дивитись з невірою (що може бути доброго з Назарету?), то й одхиляти її таким робом од української преси не було великої труднощі»¹. Як редактор, він вів непримиренну боротьбу з анонімними українофобськими листами, які надходили на

¹ Грінченко, Б. Тяжким шляхом. III. Рада. 1906. № 29.

адресу газети «Рада», а як автор, наполягав на необхідності єднатися і цінувати власну національність.

Проблеми, які, також, глибоко турбувала Бориса Грінченка, були питання використання і статусу української мови у періодичних виданнях, правила правопису тощо. Причиною цього стала чисельна кореспонденція, яка надходила до редакції «Ради». Автори листів, навіть, якщо вони й не володіли українською, дозволяли собі висловлювати пропозиції щодо правильності вживання малоросійських слів. Дехто взагалі стверджував що новий правопис, це вигадка: «Он у Шевченка в «Кобзарі», – кажуть – не таке писання, а скрізь стоїть Ъ, Ї, И»². У відповідь Борис Грінченко на шпальтах «Ради» змістовно виклав історію становлення української фонетики. Він познайомив читача з різними видами правопису, які у різний час впроваджувалися українськими просвітниками. Як редактор, Б. Грінченко фіксував той факт, що внаслідок русифікації української інтелігенції і ліквідації української школи, селяни були неосвічені й неписьменні й зазвичай глузливо ставилися до рідної мови, тому україномовна газета у цьому середовищі не мала шансів на популярність. Він писав: «Чи диво ж, що коли до селянина випадком доходила в ряди-годи яка українська книжка, то він часом дивився на неї просто як на сміховину, яку пани зложили, щоб з мужика поглузувати?»³. Таким чином, Борис Грінченко через власні публікації на сторінках газети «Рада» реалізовував декілька з основних завдань, що ставив перед собою – це утвердження рідної мови в українському суспільстві.

Змінити стан справ, на думку освітянина і громадського діяча, можливо було лише створенням мережі шкіл на селі, впровадженням викладання українською мовою, поширенням книжок написаних рідною мовою. Борис Грінченко не з чужих слів знав про занедбаність шкільної справи. На період його вчителювання, українські книги, особливо у навчанні, підпадали під заборону. Шкільні бібліотеки склалися виключно з московських підручників. Та попри всі заборони, Б. Грінченко знайомив своїх учнів з українською книгою, пропонуючи до їх послуг власну книгозбірню. Він згадував: «Вони самі заводили книжки у палятурки, залюбки їх читали і строго додержували правила: книжку, взяту в учителя дома і загорнену в газету, не можна приносити до школи, бо більше не дадуть. А не дати школяреві «книжки з дому» – тож була йому найбільша кара»⁴. До того ж, Борис Грінченко намагався проводити активну політику розповсюдження книг та освіти ще й поза межами школи: «Серед дорослих селян, впоряджуючи читання чи то у себе чи на селі, роздаючи книжки, керуючи їх вибором... Не тільки дурно роздавав Грінченко книжки, а деякі й продавав селянам за копійку чи три, бо тоді вони привчалися обережніше з ними поводитися»⁵.

Тепер, як член редакції газети «Рада», він проводив агітацію шляхом публікаційної активності, й намагався привернути увагу інтелігенції та селян до значення книг у розвитку освіти й відродження національної свідомості.

У грудні 1906 р. у структурі й редакційній політиці газети «Рада» відбулися кардинальні зміни. До команди часопису було залучено М. Грушевського. Він мав на меті провести реорганізацію і спрямувати публікації на українську інтелігенцію, таким чином перетворивши газету на елітарну. Таке бачення майбутнього часопису відрізнялося від поглядів Б. Грінченка, який бачив його популярним виданням для широкого загалу. Він разом з дружиною Марією змушений був полишити редакцію, хоча продовжив співпрацювати з нею як автор і кореспондент.

² Грінченко, Б. 1906. Тяжким шляхом. IV. Рада. № 33.

³ Грінченко, Б. 1906. Тяжким шляхом. VII. Рада. № 46.

⁴ Волох, С. 1912. Борис Грінченко – народний учитель. Рада. № 92.

⁵ Волох, С. 1912. Борис Грінченко – народний учитель. Рада. № 93.

Борис Дмитрович Грінченко (1863 – 1910)

Про Б. Грінченка писали Д. Дорошенко (криптоніми «Д.Д.», «Д.Д.-ко»), В. Доманицький, Гр.Шерстюк (криптоніми «Г.Ш», «Гр.Ш») Л. Жебуньов, С. Єфремов, Г. Коваленко (псевдонім «Сьогобічний Гр.»), М. Левицький (псевдонім «Пилипович М.»), Ф. Матушевський (криптонім «Ф.М.»), П. Ришковський (псевдонім «Волинець»), Л. Пахаревський (псевдонім «Чулий Л.»), М. Порш (псевдонім «Микола П.»), В. Прокопович (псевдонім «Волох С.»), Д. Ткаченко (псевдонім «Пісочинець Д.») та ін.

Полишивши редакцію «Ради», Б. Грінченко присвятив себе роботі у київському товаристві «Просвіта». Він був його фундатором і головою. Розвиток товариства, як і просвітницька діяльність Бориса Грінченка, стали предметом уваги газети «Рада». Для висвітлення його діяльності часопис започаткував рубрику «З життя «Просвіт». Частина публікацій було присвячено зборам товариства стосовно питань книгодрукування (зокрема й шкільних підручників) й поширення освіти, якими опікувався Борис Грінченко. Так читачів було ознайомлено з перебігом загальних зборів «Просвіти» від 25 березня 1907 року. Редакція акцентувала увагу на високій оцінці видавничих зусиль товариства у розробці проекту із створення й поширення підручників. Його реалізацію було покладено на шкільно-лекційну комісію. Вона мала розробити програму, подати її на розгляд бібліотечного й видавничого підрозділів, а потім на затвердження ради «Просвіти». Значення цієї діяльності прокоментував один із членів товариства Квасницький: «Шкільні підручники дуже потрібні, це видно хоч би й з того, що ті підручники, які вже надруковано, добре розходяться, а попит на нові підручники все зростає, хоч не маємо ще української школи, та ніхто ж не забороняє нам дома вчити дітей по українському»⁶.

Не оминув часопис увагою і літературну спадщину Бориса Грінченка. Йй присвячував свої статті Дмитро Дорошенко. Він знайомив широкий загал із творчим доробком письменника. Він зазначав, що поетична спадщина Бориса Дмитровича налічує десяток україномовних творів, серед яких «Соняшний промінь», «Байда», «Під тихими вербами». Д. Дорошенко писав: «Поезія Грінченка не обмежується тільки так званими громадянськими мотивами, хоча вони й переважають у його творах і надають їм характерний колорит; поет

⁶ З життя «Просвіт». 1907. Загальний збір товариства «Просвіта» у Києві. Рада. № 72.

уміє видобувати з своєї ліри й звуки, присвячені таким суб'єктивно-людським чуттям, як кохання, або змалювати свіжими оригінальними фарбами красу природи»⁷. Однією із найважливіших праць Бориса Дмитровича він вважав чотиритомний «Словник української мови». В одній зі статей Д. Дорошенко зазначав: «Повний словарь живої народної мови має таке ж саме велике значіння, як і національна історія, і через те ми бачимо, що діячі національного відродження сливе всіх словянських народів ставили поміж найпершими своїми завданнями, поруч з історією народ – скласти словарь його мови, щоб зберегти його словесні багатства, зложити їх до одної скарбниці, яка послужила б основою для утворення літературної мови і розвитку письменства»⁸. Він наголошував, що словник стане найкращим доказом багатства, цінності, різноманітності та гнучкості нашої мови, і служитиме духовною та культурною зброєю у боротьбі за національне єднання.

Ще одним напрямом діяльності Бориса Грінченка, якому приділила увагу газета «Рада» був переклад українською шедеврів світової літератури. Цей напрямок було започатковано П. Кулішем, а згодом робота була продовжена Б. Грінченком і його дружиною М. Загірною. Надбанням родини Грінченків став не лише переклад світової літератури, а й надання текстам виразних рис українського мовлення. Як писав С. Єфремов: «Читаючи переклади, ми не бачимо в мові їх ніякої різниці од наших оригінальних п'єс, окрім чужих імен та чужої обстановки; такою мовою говорили б і дієві особи, взяті цілком з українського життя, і для перекладчиків, здається, нема ніяких труднощів, щоб передати всі відтінки первотворів»⁹. Переклади Б. Грінченка сприяли розвитку українського театру. Оновлення репертуару було представлено виставами відомих іноземних творів, що були вправно перекладені українською: п'єси Ібсена «Підпори громадянства», «Ворог народів», «Примари», «Нора»; п'єси Гауптмана «Візник Геншель» та «Перед сходом сонця»; Мірбо «У золотих кайданах»; Метерлінка «Монна Ванна», Зудермана «У рідній сім'ї»; Шніцлера «Забавки» і Шіллера «Вільгельм Тель».

Видавнича діяльність Бориса Грінченка також була популярною темою публікацій часопису. Особливого розмаху вона набула на Чернігівщині, де силами Б. Грінченка, та на подаровані кошти Ів. Череватенка, у розмірі тисячі карбованців, у 1894 році, було відкрито власне видавництво. За час роботи установи у Чернігові було видано 50 українських книг накладом понад 200 тисяч примірників. Цензурні заборони та незначний капітал були одними із значимих перешкод, що стояли на шляху функціонування видавництва. Але, як пише Д. Ткаченко, посилаючись на лист Б. Грінченка: «Ми свого досягнемо. Наша ідея не може вмерти. Вона подужа всі перешкоди. Коли ідея жива, то нема їй на світі ніяких перешкод. Наша ідея жива й живуща. Вона не вмерла в далеко гірших обставинах, не вмере й тепер»¹⁰.

Окремими публікаціями була висвітлена тема 25-літнього ювілею Бориса Дмитровича Грінченка. Автор статті Д. Дорошенко подає яскравий, проте короткий, опис життя славетного діяча, за ті 25 років, які він провів за громадською та культурною працею.

Дмитро Дорошенко торкається кожної сфери діяльності ювіляра, визначаючи важливість зроблених справ для національного пробудження: «Грінченко служив не вузькій ідеї егоїстичного націоналізму, а великій меті увільнення одного з найбільш пригнічених духовно й матеріально славянських народів од тяжких пут, наложених на його душу, які не дають йому зайняти в сем'ї народів рівне братнє місце»¹¹. Щоб ушанувати ювілей Б. Грінченка та його різносторонню працю для українського народу, серед киян-українців, було прийнято рішення скласти фонд на видання книг для народу. Фонд був створений при київській «Просвіті» і носив ім'я ювіляра. М. Левицький закликав громадян через публікації

⁷ Д.Д. 1906. Борис Грінченко. З нагоди 25 літнього ювілею його діяльності. Рада. № 83

⁸ Д. Д-ко. 1909. Словарь української мови. Рада. №174.

⁹ Єфремов, С. 1908. Українізація світової драми. Рада. № 213.

¹⁰ Пісочинець, Д. 1910. Видання Борисом Грінченком народніх книжок у Чернігові. Рада. № 166.

¹¹ Д.Д. 1906. Борис Грінченко. З нагоди 25 літнього ювілею його діяльності. Рада. № 83.

газети «Рада» долучитися до його збільшення, оскільки такими вчинками вони покажуть глибоку пошану ідеалам Б.Д Грінченка, і тим гучніше пройде його ювілей.

Газета «Рада». Київ, № 38. 28 жовтня 1906 р.

Ще однією, на жаль, трагічною для України, темою публікацій часопису «Рада» стала смерть Бориса Грінченка. До редакції надходили телеграми і листи з усіх куточків українських земель, від Київщини до Одещини, від Львова до Харкова. Місцеві товариства «Просвіт», студенти академій, гімназій та інститутів бажали висловити свої глибокі співчуття дружині померлого і поділитися власним смутком від втрати. Листи надходили з Москви, Варшави, Санкт-Петербургу тощо. Задля їх публікації часопис започаткував рубрику «Над могилою Бориса Грінченка». Приміром, у ній було подано лист від гуртка українців південно-західної залізниці із висловленням глибокого смутку і співчуття дружині.

Часопис подавав передруки з різних українських видань. Зокрема, було опубліковано некролог, розміщений у галицькому часописі «Перемиський Вістник». У ньому повідомлялося: «Своїми писаннями так і бажав показати, що щастя людства у праці для загалу».

До праці на народній ниві накликав весь загаль українських читачів, заціплював у них кріпку віру, що у народній роботі правдивий ідеал життя. А що у такий ідеал сам вірив глибоко, про це найкраще свідчить Його муравлина працьовитість на користь громадянству»¹².

Газета «Рада» також подавала некрологи й з російських видань: «Русское Слово», «Южная Заря», «Речь», «Русские Ведомости». Останнє видавництво писало: «Тяжку втрату понесла українська література і громадянство в особі передчасно помершого Б.Д. Грінченка. На протязі останніх тридцяти літ ім'я його було не тільки іменем популярного письменника, але й надзвичайного громадського діяча, завжди поспішаючого туди, де потрібна була ініціатива, де потрібні були працівники. Ще перед виїздом в Італію він дописував свої твори, як би поспішаючи сказати останнє «прощай» рідному народові. До останнього часу він

¹² Над домовиною Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 101.

не переставав цікавитися громадськими справами. То було життя трудівника, що не знало компромісів, не боялося нічого»¹³.

Часопис подававав листи й від українців, що проживали в різних губерніях Російської імперії, та поривалися виразити переживання. Прикладом може стати телеграма від гуртка українців, що мешкали у місті Вологда: *«Висловлюєм своє спочуття і жаль з приводу смерти незабутнього Бориса Дмитровича дружині його і тим, для кого дороге його ім'я; невблагана смерть забрала від нас ще одного працівника і щирого товариша-українця»*¹⁴.

За життя Борис Грінченко зробив вагомий внесок у розвиток української культури, особливо театру. Тому серед людей, пройнятих вдячністю за плідну працю та скорботою були колективи артистів українського театру: *«Артисти української трупи Садовського, прилучившись до великого суму всієї України з приводу смерти незабутнього працівника, борця за кращу долю рідного краю, шлють родині небіжчика глибоке й щире спочуття»*¹⁵.

Виразали скорботу й різні товариства вчителів. Для них, постать Бориса Грінченка стала взірцем до наслідування, ідеалом справжнього українського народного учителя, що своєю працею заклав основи для навчання, які базувалися на засадах гуманізму. Тому, на знак вшанування пам'яті по покійному та висловлення слів співчуття, до часопису «Рада» надходили подібні листи від працівників учительських громад та освітніх закладів: *«Глибоко відчуваючи тяжку втрату, яку понесла шановна ваша громада й ціла наша українська суспільність, з приводу невіджалуваної смерті бл. п. Бориса Дмитровича, просимо прийняти заяви вашого глибокого співчуття й жалю, які пересилаємо отсею дорогою, не можучи особисто прибути на похорон покійника... За головний виділ товариства учителів висших шкіл: «Учительська Громада» у Львові. Голова Мих. Грушевський, секретарь Раковський»*¹⁶.

Смерть Бориса Грінченка торкнулася і селянських общин, що цінували педагогічний та літературний внесок покійного у розвиток освіти в селищах: *«Боліємо душею з приводу смерти дорогого Бориса Дмитровича Грінченка, щирого борця за освіту селянську. Пером земля тобі, невтомний працівнику на занедбаній українській ниві». Селяне с. Кривого (на Київщині)»*¹⁷. За сприяння селян с. Москаленки була відслужена панахида з приводу смерті славетного діяча Бориса Грінченка.

Ці публікації не лише вшановували пам'ять видатного громадського діяча й письменника, але, й вже за традицією, поклали початки формування культу і включення його особистості до українського національного пантеону. Особливе значення, у цьому сенсі, мав випуск часопису присвячений похованню Бориса Грінченка. У передовій статті, за авторства Данила Ткаченка, зазначалося: *«Так небагато ніби говорить ця сумна звістка звичайному читачеві газети. Але уявіть тільки собі усю міць цієї скромної постаті, та ще в тяжких умовах українського життя, і ви зрозумієте, який біль стискає серце кожного свідомого українця!»*¹⁸. Своєю статтею Д. Ткаченко намагався звернути увагу читачів на одну з болючих проблем української громадськості, а саме їх відсторонене ставлення до діяльності видатних діячів, що своєю працею вибудовують для народу краще майбутнє.

Автори публікацій акцентували увагу на здобутках Бориса Грінченка, зазначаючи, що зостануться вони живими навек: *«Воно, діло його, справді не згине, бо воно мільйонами живущих искор розійшлося по рідному краю і, западаючи в серця людські, і інших до праці, до діла наvertsає. Хліб, що придбав рідному краю Грінченко, довго ще споживатимем ми, – ті, кому доля судила його пережити; довго ще користуватимемося з здобутків його великої праці»*¹⁹.

¹³ Над домовиною Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 99.

¹⁴ Над домовиною Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 98.

¹⁵ Над домовиною Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 111.

¹⁶ Над могилою Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 108.

¹⁷ Над могилою Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 107.

¹⁸ Пісочинець, Д. Ходімо за ним. 1910. Рада. № 105.

¹⁹ Над дорогою могилою. 1910. Рада. № 105.

Часопис також розмістив статтю з коротким переказом поховальної процесії. Як повідомлялося: на вокзал, де знаходилася домовина, почав збиратися натовп з представників різних міст, київських українських інституцій та українського громадянства. Рушили вони до Володимирського собору, де було відслужено дві урочисті панахиди. Після того, процесія пішла у напрямку Байкового кладовища. До домовини Грінченка було звезено багато траурних вінків, більшість яких мала жовті та блакитні стрічки. Подібні вінки належали дружині покійного, його друзям, колегам та знайомим. Більшість квітів мали стрічки із написом приміром: *«Вчителю – порадникові доброму, дружині любій»* [19], що належав жінці покійного або *«І про тебе в нас згадка не згине, після тебе ще довгі години твоє діло не вмере серед нас. Незабутньому Борисові Грінченкові від друзів з Радзивилова»*²⁰. Посилювала емоційний стан суспільства публікація промов, які виголошувалися на могилі Б. Грінченка. Дещо гіперболізуючи й возвеличуючи постать просвітника, промовці визначали його досягнення на історичному шляху українського народу: *«Діяльність його така важка й так витривала над внесенням каганця освіти під стріхи простого люду, і то в такі важкі хвилини, коли звідусіль падають громи і ставляться переешкоди для затримання розвитку національних культур, запевнила йому любов у своїх і пошану у всіх людей розуму і серця. То не час тепер навіть перед цими свіжими могилами підпадати розпачу»*²¹.

Серед промов також лунали виступи членів забороненого й скасованого товариства «Просвіта», редакцій часописів «Рада» й «Українська Хата». Усі їх слова були пронизані вдячністю та шанобою до творця та його доробку. У промовах зазначалося: *«Український громадський діяч ніколи не знає, не передбачає свого шляху – він йде тією стежкою, на яку пропустять; він мусить мати хист на все, охоту до всього, він мусить рахуватися з кожним фактом з життя чужих надій, роздирати кожну искорку нації, кинуту його батьківщині з чужої ласки, застерігати од каміння, що може кожної хвилини посипатися на голови братів його несподівано. Він мусить бути вчителем, наставником, порадником, заступником, вартувати своєї батьківщини – він мусить бути цілою, ідеальною людиною з чулим серцем, готовим відкликнутися на всяке національне горе великою душею, повною, непохитної віри в найчистіші ідеали, ясним розумом, навіть великої фізичної сили, щоб виконувати ту силу праці, яка лежить на його плечах»*²². Така промова висвітлювала Бориса Грінченка в ролі еталону справжнього українського діяча.

Промови лунали також від представники студентства. Україна втратила великого вчителя, що плекав у молоді почуття прекрасного, закохував їх у рідну мову. Його ідеї формували світогляд майбутньої нації, знайомили з певними обов'язками перед власною державою та народом. *«Ми його не знали особисто; ми не чули його мови, ми не могли читати безпосередньо його думок, бо то були тяжкі часи заборони українського слова; але ми знали, що там, десь далеко од маленького нашого повітового городка єсть люде, які кують діло національного відродження, які всі свої сили, все життя вкладають в народню роботу. І ми знали, що Б. Грінченко один з найперших там... І як рвалося наше серце до його, як хотілося стати в ряди його учеників, як хотілося стати помішником йому!»*²³ – так зазначалося у промові В. Ковалю, що був представником того самого студентства, яке росло на ідеях Бориса Дмитровича. Смерть діяча стала для молодого покоління викликом, адже тепер вони мали продовжити справу великого літератора і нести його ідеали в народ. Запал, з яким жив та працював видатний просвітянин, надихав студентів линути до знань та віддавати всі сили праці, бо як казав сам Борис Дмитрович Грінченко: *«Праця єдина з неволі нас вирве... Нумо-ж до праці, брати»*²⁴.

²⁰ Над домовиною Бориса Грінченка. 1910. Рада. № 105.

²¹ Промови на могилі Грінченка. Од польського громадянства. 1910. Рада. № 107.

²² Промови на могилі Грінченка. Од ради б. товариства «Просвіта» Л. Яновської. 1910. Рада. № 107.

²³ Промова над могилою Б.Д. Грінченка. Од студентів київської політехники сказав В. Коваль. 1910. Рада. № 110.

²⁴ Чулий, Л. 1910. На труну учителеві. Рада. № 105.

Із смертю Бориса Грінченка виникла потреба в ґрунтовному описі життя покійного. Однак поставлена ціль вимагає великої зосередженості та займає велику кількість часу. Від тоді було опубліковано лише частину біографії Грінченка, яка стала передмовою до написаного ним оповідання «Панько». Ф. Матушевський також поставив перед собою завдання ознайомити читачів газети «Рада» із життєписом покійного. Він подавав короткі, але головні відомості з життя Бориса Грінченка, залучаючи інформацію про літературну, освітню та громадську працю діяча. Крім того, Ф. Матушевський розповідає про наукові досягнення Бориса Грінченка. За «Словарь української мови», він отримав премію Костомарова, а за оцінку збірки фольклорних матеріалів – золоту медаль. Закінчив свою статтю автор словами: *«Спи ж спокійно вічним сном, великий трудовнику. Рідна земля, що має прийняти тебе, не забуде тебе во вік!»*²⁵.

Особистими спогадами про останню зустріч та розмову з покійним Б. Грінченко поділився В. Доманицький. Востаннє бачилися вони в італійському містечку Оспедалетті, де перебував на лікуванні Борис Дмитрович. Як пише автор: *«Хвилювалися ж ми обоє, Боже мій як, поки нарешті стрілися! Більш трьох літ не бачилися... Тяжко було бачити Б.Д., худого, немічного, що говорить то пошепки, то на увесь голос, а особливо – як почне він тяжко дихати: серце було вже недобре... І хочеться наговоритись, як найбільш почути, розвідати, усячиною, що за три роки нашого лихоліття сталося, поділитись – і не знаєм з чого почати, про що саме розмову завести»*²⁶. Розмовляли про різне, але головними темами обговорення залишалися подальша доля товариства «Просвіта» та палке прагнення громадського діяча повернутися на рідний край. Однак не судилося Б. Грінченку побачити знову українську землю.

Окремими публікаціями було представлено тему вшанування пам'яті покійного. Одним із найкращих заходів вважалося заснування фонду для видачі дешевих народних книг. Дана пропозиція була радо прийнята елітарними колами, адже утілювала декілька задумів: вшанування пам'яті Бориса Грінченка та розповсюдження народних книг серед українського люду. Окрім видачі книг, додатково, Л. Жебуньов запропонував частину зібраного капіталу, витратити на премії авторам за кращі народні книги.

На думку автора, це було найкращим способом вшанування пам'яті Б. Грінченка та його різносторонньої праці, що зводилася до однієї мети народного просвітлення: значні зусилля були вкладені у складанні книжок для народу, то нехай же пам'ять про справу талановитого письменника пошанується таким же способом, а саме збільшенням літератури для українців.

Було також підтримано ідею видати дешеву біографію Б. Д. Грінченка. Дана пропозиція мала на меті: *«Щоб ім'я незабутнього Бориса Дмитровича стало відоме і популярне в народі, за котрий він, по слову Спасителя, положив свою душу»*²⁷. Серед інших варіантів вшанування пам'яті популярними стали: заснування стипендії імені Бориса Грінченка та видання літературного збірника. Дані пропозиції хоч і були хорошими заходами для гідного ушанування, але складними, оскільки їх виконання вимагало залучення значних сил та великої кількості часу.

Стосовно стипендії, то в одній із публікацій, за авторства М. Левицького, дається детальне обґрунтування, чому варто відкласти здійснення даної справи. На його думку, всі сили необхідно зосередити на видавництві книжок для народу та їх поширенні. Це має бути одним з головних завдань перед свідомими громадянами, хто бажає достойно вшанувати пам'ять Б. Грінченка та продовжує справу покійного. *«А ось тоді, як «все минеться і одна правда зостанеться», заведемо, – не ми, а дай Боже, щоб онуки наші, – не тільки стипендії, але і вчительські семінарії і народні школи імені Б. Д. Грінченка.»*²⁸.

²⁵ Ф.М. 1910. Борис Дмитрович Грінченко. Рада. №94.

²⁶ Доманицький, 1910. В. Пам'яті Бориса Грінченка. Рада. № 105.

²⁷ Волинець. 1910. Якого вінка жде могила В. Д. Грінченка? Рада. № 137.

²⁸ Пилипович, М. 1910. До вшанування пам'яті Б. Д. Грінченка Рада. № 142.

Причину відкладення друку літературного збірника роз'яснює Л. Жебуньов, зазначаючи: *«Видання літературного збірника, щоб він був достойним пам'яті славного письменника-небіжчика, також вимагає довгого часу не тільки для збирання чималої суми грошей, а ще й для постачання відповідного літературного і художнього матеріалу, бо треба ж збірник той прикрасити і гарними малюнками»*²⁹.

Представленні варіанти – лише видимі способи вшанування пам'яті Бориса Грінченка. Головним моральним обов'язком перед покійним було визначено наслідування життєвих принципів великого діяча, що полягали у невтомній праці для народу та України: *«Нехай же не вгасає в наших грудях той огонь, що палав в серці небіжчика, но звисають наші руки од втоми, не втихають поривання до кращого життя, не лякає нас лихоліття!.. В тому буде наша найголовніша пошана пам'яті незабутнього діяча, в тому буде й виконання нашого обов'язку що до рідної країни»*³⁰.

Якщо моральний обов'язок – особиста справа кожного свідомого українця, то заснування стипендії при учительській семінарії, видання літературного збірника та відкриття фонду для видання книжок – діло громадське, що потребує не тільки добре сформованих та словесно озвучених задумів, а й сил та коштів для їх здійснення. Намагаючись привернути увагу читачів до проблеми реалізації задуманих справ, було опубліковано статтю Д. Ткаченка. У ній повідомляється: *«За 5 місяців, на той фонд, що радили і на те й на се вжити, шановне громадянство українське дало досі...1885 карбованців*) ... 30 мільйонів українців не спромоглися навіть за цей час і на 2 тисячі. А про те є чимало громадян – і громадян нібито свідомих – що кожен з їх сам-би міг, не дуже втрачаючись, фонд далеко більший від двох тисячів скласти»*³¹.

На Галичині й Буковині, заходи, щодо ушанування пам'яті Б. Грінченка, були іншими. У Львові, за сприяння місцевих товариств «Просвіта», було влаштовано Жалібну Академію на честь пам'яті Бориса Грінченка. У програму ввійшли: промова заступника головного відділу «Просвіти» Євгена Озаркевича, зачитування реферату про життя та діяльність покійного, учителем української мови й літератури Іваном Бриком, виступи академічного хору «Бандурист» та «Бояна», декламації творів покійного – так відбулося вшанування пам'яті великого діяча.

Ще одним заходом стало офіційне відкриття народної школи імені Бориса Грінченка в Городецькому передмісті Львова. Школа була відкрита за ініціативи українців, що проживали у тому передмісті, та з їх приватних коштів. *«Справляючи сьогодні відкриття школи імені Б. Грінченка, земляки наші разом з тим святкують день своєї хоч невеликої перемоги, той день, що покаже всім, як треба спільними силами братися за працю, щоб вона була корисною для національно-культурної справи. Цей день і нам, українцям, багато де-чого говорить, ми мусимо придивлятися до тих засобів, за які беруться тепер галицькі українці в своїй праці і йти за їхнім прикладом»*³².

У 1911 р. газета «Рада» опублікувала статті присвячені роковинам зі смерті Бориса Грінченка. Головною темою публікацій було вшанування пам'яті видатного громадського діяча, письменника, вчителя та драматурга: *«Сьогодні, в річницю смерті Бориса Грінченка, українське суспільство однодушно спом'яне це дороге нам ім'я щирим словом, сердечним жалем...»*³³. Автори статей закликали народ наслідувати ідейні цілі діяча та ставати Бориса Грінченка за взірць молодому поколінню.

Сергій Єфремов головну увагу акцентував на двох головних духовних моментах у житті Б. Грінченка, що на його думку: *«Витворили людину, якої пам'ять шануємо сьогодні свідомою громадою, але яку напевне колись шануватимуть всенароднім святом»*³⁴. Такими

²⁹ Жебуньов, Л. 1910. Про вшанування пам'яті Бориса Грінченка. Рада. № 108.

³⁰ Жебуньов, Л. 1910. Замість слова над домовиною Бориса Грінченка. Рада. № 105.

³¹ Пісочинець, 1910. Д. Фонд ім. Бориса Грінченка. Рада. № 225.

³² Шерстюк, Гр. 1910. Відкриття школи імені Б. Грінченка. Рада. № 218.

³³ Сьогобічний, Гр. 1911. Сумні роковини. Рада. № 91.

³⁴ Єфремов, С. Пам'яті Бориса Грінченка. 1911. Рада. № 91.

вирішальними моментами С. Єфремов вважає вступ у боротьбу із особистим «Я» та обставинами, що гнітили українських діячів та рідне слово. Як результат, здобута перемога над власними надіями, бажаннями та спокусами, що демонструє незламну силу волі Бориса Грінченка, а також успішні виступи проти імперської системи: «Система подалася, в мурах її повно проломів і як не латай їх – а колишнього не вернеш...»³⁵. Возвеличуючи героїзм Б. Грінченка, С. Єфремов називає його символом епохи та перемоги над утисками українського духу. Ще автор зазначає, що постать небіжчика служитиме нам джерелом сили у лихоліття, а в часи національного розквіту, серця українців будуть сповнені глибокої пошани та безмежною вдячністю даній особистості.

Висновок. Отже, публіцистична діяльність Бориса Грінченка в газеті «Рада» була представлена низкою статей «Тяжким шляхом», що висвітлювало коло проблем: становлення вітчизняної преси, утвердження української мови, значення шкільних підручників та відродження ідей національної єдності. Висвітлення видавничої справи та роботи Б. Грінченка у товаристві «Просвіта», через публікації часопису, показують загальний напрямок діяльності організацій, а саме на значенні книгодрукування та поширенні українських книжок у народі. Найбільшим досягненням літературної діяльності мовознавця та лексикографа, став «Словник української мови». Газета «Рада» характеризує словник, як важливе надбання та надійне джерело у вивченні української мови. Ще одним літературним здобутком був переклад кращих світових творів, зокрема Ібсена, Гауптмана, Шиллера, що сприяли позитивному оновленню репертуару театру. Останній комплекс статей, присвячений смерті громадського діяча, демонструє недооцінений вклад Бориса Грінченка у розвиток викладацької, просвітницької та літературної справи. Крім того, значна частина авторів, що висвітлювали публікації присвячені вшануванню пам'яті померлого, акцентували увагу в наслідуванні ідеалів та принципів Бориса Дмитровича Грінченка. Вони мали стати провідними чинниками у відродженні національної свідомості та формуванні культурної спадщини.

Варто також зазначити, що публікації трьох видів: статті самого Б. Грінченка, статті про літературну діяльність, статті і матеріали на поховання і вшанування пам'яті, поступове посмертне формування культу, яке навряд чи сподобалося б самому Борисові Дмитровичу. Це вже було традицією Єфремова, Дорошенка, всіх тих хто формував культ Шевченка.

References

- Volokh, S. 1912. Borys Hrinchenko – narodnij uchytel' [*Borys Grinchenko is a folk teacher*] Rada. 92 [in Ukrainian].
- Volokh, S. 1912. Borys Hrinchenko – narodnij uchytel' [*Borys Grinchenko is a folk teacher*]. Rada. 93 [in Ukrainian].
- Volynets'. 1910. Yakoho vinka zhde mohyla V. D. Hrinchenka? [*What wreath awaits the grave of V. D. Grinchenko?*]. Rada. 137 [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. 1906. Tiazhkym shliakhom [*The hard way*]. III. Rada. 29 [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. 1906. Tiazhkym shliakhom [*The hard way*]. IV. Rada. 33 [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. 1906. Tiazhkym shliakhom [*The hard way*]. VII. Rada. 46 [in Ukrainian].
- D.D. 1906. Borys Hrinchenko. Z nahody 25 litn'oho iuvileiu joho diial'nosti [*Borys Grinchenko. On the occasion of the 25th anniversary of his activity*]. Rada. 83 [in Ukrainian].
- D. D-ko. 1909. Slovar' ukrains'koi movy [*Dictionary of the Ukrainian language*]. Rada. 174 [in Ukrainian].
- Domanys'kyj, V. 1910. Pam'iaty Borysa Hrinchenka [*In memory of Borys Grinchenko*]. Rada. 105 [in Ukrainian].
- Zhebun'ov, L. 1910. Zamists' slova nad domovynoiu Borysa Hrinchenka Rada [*Instead of a word over Borys Grinchenko's graive*]. 105 [in Ukrainian].

³⁵ Єфремов, С. Пам'яті Бориса Грінченка. 1911. Рада. № 91.

- Zhebun'ov, L. 1910. Pro vshanuvannia pam'iaty Borysa Hrinchenka [*On honoring the memory of Borys Grinchenko*]. Rada. 108 [in Ukrainian].
- Z zhyttia «Prosvit». 1907. Zahal'nyj zbir tovarystva «Prosvita» u Kyivi [*From the life of "Prosvit". General meeting of the Prosvita society in Kyiv*]. Rada. 72 [in Ukrainian].
- Yefremov, S. 1911. Pam'iaty Borysa Hrinchenka [*In memory of Borys Grinchenko*]. Rada. 91 [in Ukrainian].
- Yefremov, S. 1908. Ukrainizatsiia svitovoi dramy [*Ukrainianization of world drama*]. Rada. 213 [in Ukrainian].
- Sherstiuk, Hr. 1910. Vidkryttia shkoly imeni B. Hrinchenka [*Opening school named B. Grinchenko*]. Rada. 218 [in Ukrainian].
- Nad domovynoiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 98 [in Ukrainian].
- Nad domovynoiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 99 [in Ukrainian].
- Nad domovynoiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 101 [in Ukrainian].
- Nad domovynoiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 105 [in Ukrainian].
- Nad dorohoiu mohyloiu [*Above the coffin*]. 1910. Rada. 105 [in Ukrainian].
- Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 107 [in Ukrainian].
- Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 108 [in Ukrainian].
- Nad mohyloiu Borysa Hrinchenka [*Above the coffin of Borys Grinchenko*]. 1910. Rada. 111 [in Ukrainian].
- Pisochynets', D. 1910. Vydannia Borysom Hrinchenkom narodnikh knyzhok u Chernihovi [*Publication of folk books by Borys Hrinchenko in Chernihiv*]. Rada. 166 [in Ukrainian].
- Pisochynets', D. 1910. Khodimo za nym [*Let's follow him*]. Rada. № 105 [in Ukrainian].
- Pisochynets', D. 1910. Fond im. Borysa Hrinchenka [*Foundation named after Borys Grinchenko*]. Rada. 225 [in Ukrainian].
- Pylypovych, M. 1910. Do vshanuvannia pam'iaty B. D. Hrinchenka [*To honor the memory of B.D. Grinchenko*]. Rada. 142 [in Ukrainian].
- Promova nad mohyloiu B. D. Hrinchenka. 1910. Od studentiv kyivs'koi politekhnky skazav V. Koval' [*Speech over the grave of B.D. Grinchenko. V. Koval said from the students of Kyiv Polytechnic*]. Rada. 110 [in Ukrainian].
- Promovy na mohyli Hrinchenka. 1910. Od rady b. tovarystva «Prosvita» L. Yanovs'koi [*Speeches at the tomb of Grinchenko. From the council of the former society "Prosvita" L. Yanovska*]. Rada. 107 [in Ukrainian].
- Promovy na mohyli Hrinchenka. 1910. Od pol's'koho hromadstva [*Speeches at the tomb of Grinchenko. From Polish society*]. 1910. Rada. 107 [in Ukrainian].
- S'ohobichnyj, Hr. 1911. Sumni rokovyny [*Sad anniversary*]. Rada. 91 [in Ukrainian].
- F.M. 1910. Borys Dmytrovych Hrinchenko [*Borys Dmytrovych Grinchenko*]. Rada. 94 [in Ukrainian].
- Chulyj, L. 1910. Na trunu uchytelevi [*On the teacher's coffin*]. Rada. 105 [in Ukrainian].

УДК 070(477-25):659.1: [330.12:61]

Марк Мілютін,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000 - 0002 - 2676 - 9139

Медичні товари та послуги у рекламному просторі київської періодики кінця XIX - початку XX ст.

Abstract. The intelligence analyzes the information possibilities of Kyiv newspapers «Kievlianin», «Kievskie vesti», «Kievskaja mysl», «Luzhnaia kopeika» from the end of XIX - beginning of the XX century in the field of medical goods and services. During working on this topic following steps were done: characterization of the source value of periodicals, study of the market of medical specialties and the availability of medical services for citizens, observation of the network of health resorts which are located near and further from Kyiv, also were traced the range of medical services offered by recreational facilities and their price policy.

Keywords: Kyiv, newspaper, advertising, medicine, cosmetics.

Сьогодні, коли світ захопила пандемія коронавірусу, Україна не стала виключенням. У зв'язку з цим державні інституції перебувають у стані колапсу і не можуть ефективно реагувати на виклики сьогодення. Тому в контексті порядку денного перед історичною наукою постає питання дослідження досвіду організації і функціонування системи охорони здоров'я.

Вибір теми дослідження зумовлений необхідністю вивчення галузі медичних товарів та послуг на основі свідчень, наведених на сторінках періодичних видань Києва кінця XIX – початку XX ст.

Основним інформаційним джерелом є матеріали періодичної преси, що видавалися в Києві наприкінці XIX – початку XX ст., оскільки під час дослідження питань охорони здоров'я вони зосереджуються на щоденній діяльності із властивим для неї елементом повторюваності. З огляду на це, газетна періодика є важливою складовою джерельного комплексу у вивченні зазначеної проблеми.

Аналізовані матеріали київських газет кінця XIX – початку XX ст., як свідки своєї епохи, практично погодинно відтворюють живу картину тогочасного життя містян, фокусують на своїх сторінках різні аспекти повсякденної дійсності, показуючи при цьому людину та її дії за конкретних обставин.

Метою розвідки є реконструкція ситуації, що склалася на київському ринку медичних товарів та послуг, ґрунтуючись на відомостях газетної періодики Києва кінця XIX – початку XX ст., а саме газет «Киевлянин», «Южная копейка», «Киевские вести», «Киевская мысль».

Поява перших наукових розвідок про газетну періодика припадає на другу половину 1920-х рр., коли, як влучно зазначив один із сучасних дослідників київських газет початку XX сторіччя Р. Загорулько «ситуація у країні відносно стабілізувалася, а історична наука ще не була повністю заідеологізована¹». Вивченню газетних видань Києва кінця XIX - початку XX ст. у той час притаманний, головним чином, бібліографічний характер, а самі газети аналізовані як складова частина загального комплексу преси, що видавалася на теренах всієї підросійської України протягом досліджуваного періоду. У радянській історіографії панувало вузько направлене, політизоване трактування рівня життя в Російській імперії, зокрема стосовно середнього класу. Крім того, заперечувалися національні особливості міського побуту в Україні на користь класовій спільності.

¹ Загорулько, Р. 2013. Газети Києва 1905-1914 рр. як джерело вивчення українського питання: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ.

На сучасному етапі питання медичного обслуговування киян розглядалися науковцями в контексті киевознавчих студій, присвячених побуту, міській культурі чи повсякденню.

Незаперечною є цінність матеріалів, зібраних як енциклопедично-довідкові видання киевознавцем А. Макаровим². У цих виданнях розкрито різні аспекти життя Києва, міської культури, охорони здоров'я через побутові деталі. Певні аспекти медичної реклами в дискурсі повсякденного життя міст України розглядалися О. Вільшанською³. Праці О. Левчук «Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.)⁴» та «Актуальні проблеми санітарно-епідемічного благополуччя міського населення у висвітленні київських газет 1905-1914 рр.⁵» є на сьогодні найбільш ґрунтовними у дослідженні різних аспектів міського життя.

Основу джерельної бази дослідження складають матеріали київських газет, які видавалися в місті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та ілюстрували на своїх сторінках прямо або опосередковано санітарно-епідеміологічну ситуацію в Києві.

Характерною особливістю газети, як носія інформації, є її здатність вмещувати у собі публікації, які можна використати як окреме історичне джерело для дослідження різних сторін однієї проблеми. Так хронікальні повідомлення, замітки, репортажі, аналітичні статті, рекламні та художні тексти, складаючи єдину систему одного номеру газети, відображають різні сторони міської щоденності, мають власну форму подачі інформації. Особливості газетної періодики як масового джерела зумовлюють необхідність використання контент-аналізу.

Інформативність періодичної преси Києва кінця ХІХ - початку ХХ ст. з зазначеної нами теми, варто розмежувати на дані, що стосуються продажу медичних препаратів, надання оздоровчих послуг та реклами гігієнічних та косметичних товарів широкого вжитку. Окремої уваги заслуговують оголошення про надання фахової медичної допомоги лікарями вузьких спеціальностей.

Надання медичних послуг у київських лікарнях передбачало оплату, яка приймалася за місяць уперед під час госпіталізації і коливалася від 1 руб. на добу в окремому номері, до 30 коп. у загальній палаті для киян і до 80 коп. для приїжджих

З метою зменшення наслідків епідемій міські та приватні лікувальні заклади надавали безкоштовну медичну допомогу незахищеним прошаркам суспільства. У довідникових розділах періодики наявна інформація про пункти безкоштовної медичної допомоги та графік чергування профільних спеціалістів.

Так у повідомленні під назвою «Лікарська допомога», надрукованому 5 грудня 1912 р. газета «Южная копейка» інформувала своїх читачів про безкоштовні медичні послуги, які надавалися в амбулаторній приймальній 191 при Олександрівській лікарні. Щодо безкоштовного прийому хворих зазначалося наступне: «Середа. Від 10-2 год. лікар С.О. Ром по внутрішніх хворобах, з 10-2 год. лікар Бушеев по хірургічних хворобах, з 9-11 год. лікарі Давідсон, Гільчер по жіночих хворобах, з 11-12 год. лікар Кодиш по дитячих хворобах, з 11-1 год. лікар Маньковський по нервових хворобах, з 1-2 год. – лікар Хоршак по хворобах вуха, горла і носа, з 1-2 год. лікар Фудаковський по сечостатевих хворобах»⁶.

² Макаров, А. 2002. Український побут Києва початку ХХ ст. *Хроніка 2000*. К., Вип. 51-52. С. 251-255.

³ Вільшанська, О.Л. 2011. Повсякденне життя міст України наприкінці хіх на початку хх ст.: європейські впливи та українські національні особливості: дис. ... канд істор. наук: 07.00.01. Київ.

⁴ Левчук, О. В. 2018. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.): дис. ... канд істор. наук: 07.00.06. Київ.

⁵ Левчук, О. 2017. Актуальні проблеми санітарно-епідемічного благополуччя міського населення у висвітленні київських газет 1905-1914 рр. *Шевченківська весна 2017: історія: Матеріали XV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ.

⁶ *Врачебная помощь*. 1912. *Южная копейка*. № 699. 5 декабря.

Фото Бессарабської площі у Києві на початку ХХ ст.

Приватні лікарі та заклади надавали безоплатну допомогу на базі Київського університету, серед них варто відзначити Першу стоматологічну лікарню Прожейко⁷, акушерський кабінет лікаря Олтаржевського⁸, Міський акушерський пункт, стоматологічну лікарню І. Багрова⁹, пологовий притулок Товариства надання допомоги бідним породіллям¹⁰. Щодо діяльності зазначених закладів можна сказати наступне: працювали вони лише у період навчального року в середньому 2 – 3 години, два рази на тиждень.

Під час огляду рекламного блоку газет привертає увагу велика кількість оголошень лікарів-венерологів, що може свідчити про поширення статевих хвороб, насамперед сифілісу. Підтвердженням є дані, наведені в рубриці «Лікарі та лікарні» лише кількох випусків щоденника «Киевские вести»: у № 146 за 8 листопада 1907 р. з 15 оголошень 13 пропонували медичні послуги лікування сифілісу, шкірно-венеричних хвороб та статевого безсилля¹¹; у № 37 за 7 лютого 1909 р. всі 11 рекламних оголошень належали лікарям-венерологам¹², а в № 84 за 28 березня 1909 р. – 9 з 12¹³. Враховуючи те, що ця проблема торкалася приватних сфер життя потенційних пацієнтів, оголошення супроводжувалися фразами «анонімно», або «без розголошення». Серед рекламних оголошень лікування шкірно-венеричних захворювань першість тримали кабінети лікарів Черняка, Фарбера, Базилевича, Бротмана, Гольденберга, Маркуса, Пауля, Фейгенберга та Клейнера, а ціна консультації у різні роки та залежно від фахівця коливалася від 30 до 60 коп.

Стоматологічні послуги на сторінках київських газет пропонували Вільчур, Ліпман, Гройсь, Бронштейн, Багров, Білейкін, Ротштейн та ін., а вартість лікування зубів залишалася незмінною протягом 1905-1909 рр. і становила 25-30 коп., піднявшись з літа 1909 р. до 50 коп. (штучний зуб обходився містянину від 1 до 1,5 руб.). Добре відомими місцевим газетам акушерами були Довбиш, Олтаржевський, Штейн, Богатирьова та Василевська, а недугами вуха, горла і носа у місті займалися Кабачник, Айзенберг, Шнарбахівський та Беровський¹⁴.

⁷ Первая Зубная Лечебница Русских Врачей. 1908. Газета. № 37. 7 октября.

⁸ Врачи и лечебницы. 1913. Киевская мысль. № 242. 2 сентября

⁹ Врачи и лечебницы. 1912. Южная копейка. № 491. 1 апреля.

¹⁰ Родильный приток Общества оказания помощи бедным роженицам. 1907. Киевские вести. № 93. 14 сентября.

¹¹ Врачи и лечебницы. 1907. Киевские вести. № 146. 8 ноября.

¹² Врачи и лечебницы. 1909. Киевские вести. № 37. 7 февраля.

¹³ Врачи и лечебницы. 1909. Киевские вести. № 84. 28 марта.

¹⁴ Левчук, О. В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.). С. 193

Попри всі заборони і переслідування приватна медицина контролювалася євреями. Один із дописувачів газети «Киевские отклики» наводив статистику, відповідно до якої з 16 рекламних оголошень, розміщених на першій сторінці видання лікарями, 10 належали євреям¹⁵, і це в той час, коли єврейське населення ще не до кінця оговталось від масштабного погрому осені 1905 р.¹⁶

Про гендерний розподіл на ринку праці, можна сказати таке: працівниці жіночої статі користувалися низьким попитом, а серед тих, хто перебував на обліку на Київській трудовій біржі, лише 20% серед жінок до 30 років мали вищу освіту. Затребуваною була праця жінок у медичних і стоматологічних закладах, а найбільшим попитом серед жіночих професій користувалися акушерки. Послуги масажу надавали лікарі акушери “Жінка- лікар Лур’є: жіночі хвороби, акушерство, масаж”. Також функціонувала Лікарня жінок-лікарів, спеціалісти якої оглядали прислугу і годувальниць, а також вакцинували пацієнтів проти віспи. Фактом, що свідчив про гендерну диференціацію, є підкреслення статевої приналежності лікаря “жінка-лікар Балабанова, жінка-лікар Лур’є, жінка-лікар Баргац-Вайнцвайг”¹⁷.

Варто зосередити увагу, що в Києві на той час споживачеві було запропоновано лікування передовими методами медицини. «Інститут фізичних методів лікування доктора Гарлинського» пропонував потенційному пацієнту сеанси водолікування, світлолікування, електротерапії, гімнастики, масажу. Кияни мали можливість зробити рентген у лікарні фізичних методів лікування¹⁸.

На початку ХХ ст. рівень розвитку міського господарства Києва не відповідав потребам часу, тому міське самоврядування стикалося з певними викликами, серед яких відсталість каналізаційної та водогінної систем, невпорядкованість централізованої утилізації сміття, нестача ліжок-місць у лікарнях і в’язницях, антисанітарія ринкових площ, поширення розповсюджувачів хвороб – пацюків, щурів, скажених собак. Перераховані вище проблеми зумовлювали поширення на сторінках газет оголошень наступного змісту: у 5 випуску “Киевлянина” 1905 року знаходимо рекламу послуги дезінфекції приміщень: “Дезінфекцію приміщень із обстановкою і платтями (формаліном і глікоформаліном) проводить хіміко-бактеріологічна лабораторія ... запах формаліну абсолютно усувається”¹⁹.

Ринок медичних послуг надавав можливість проведення аналізів: “Хіміко-бактеріологічна лабораторія О.І. Гейліг. Аналіз сечі, мокротиння, молока, води, інше”²⁰.

У 1901 р. Київський бактеріологічний інститут міг запропонувати споживачу протидифтерійну і протистрептококову, протитуберкульозну сироватки, сироватки проти правця і сибірки, тифу а також вакцину Пастера²¹. На 1913 р. у Києві діяло 25 щепіів, це були не тільки лікарі, а й цирульники²².

Київські лікарні відчували брак кадрів, особливо гостро це відчувалося під час спалахів епідемій. З метою підготовки медичного персоналу було започатковано низку нових профільних навчальних закладів та курсів для жіноцтва, як приклад медичне відділення Київських вищих жіночих курсів, Київський Фребелівський педагогічний інститут. У 1906 році О. Корчак-Чепурківський почав читати курс «Основи соціальної гігієни і громадської медицини» у Київському комерційному інституті²³.

¹⁵ *Врачи и лечебницы*. 1906. *Киевские отклики*. № 2. 2 января.

¹⁶ Левчук, О. В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.). С.180

¹⁷ *Киевлянин*. 1905. №11.

¹⁸ *Киевлянин*. 1904. №205.

¹⁹ *Киевлянин*. 1905. №5.

²⁰ *Киевлянин*. 1905. №11.

²¹ *Киевлянин*. 1901. № 306.

²² *Весь Юго-Западный край*. 1913. Киев. С. 328.

²³ Москаленко, В.Ф., Яворовський, О.П., Ступак, Ф.Я., Сахарчук, І.М., Антонюк, О.Я. 2012 Академік О.В.Корчак-Чепурківський – фундатор соціальної медицини як науки та предмету викладання (до 155-річчя від дня народження) Україна: Здоров’я нації. 2/3. С. 13-21.

Газета «Киевлянин»

Для успішної протидії епідеміям проводилася інформатизація населення щодо санітарно-гігієнічних норм і підвищення довіри до традиційної медицини. З цією метою в 1875 і 1892 рр. було видано українськомовні брошури «Про холеру» авторства С. Носа при фундаторстві О. Кониського²⁴.

Серед киян також користувалася попитом медична література для широкого загалу: “30 книжок доктора Євгенія Гуріна про лікування внутрішніх і заразних хвороб. Методичне лікування “невиліковних” і помираючих хворих”²⁵.

Публікації місцевих газетних видань про послуги ближніх та географічно віддалених від Києва курортно-оздоровчих зон та зростання їхньої кількості в літньо-осінній період засвідчує пошкваллення попиту та пропозиції серед містян на медико-рекреаційне дозвілля, особливо на оздоровчі комплекси Кримського півострова, які, крім комфортного проживання та розваг, пропонували відвідувачам «теплі морські ванни, лікування хронічного ревматизму, хронічних шлункових захворювань, дихальних шляхів, мігрені...»²⁶.

Проте, вивчення цінової політики санаторіїв наштовхують на думку про те, що дозволити собі подібного роду оздоровлення могли лише заможні кияни. Візьмемо хоча б вартість послуг санаторію «Галасса» в Євпаторії, оприлюднену газетою «Киевская мысль» 1 вересня 1913 р., де платня для одного коливалося «від 40 до 70 руб. в тиждень і дорожче»²⁷.

Товариство боротьби з сухотами відкрили в Пущі-Водиці санаторій для хворих. Кияни, правда, не завжди захоплено сприймали сусідство з хворими на сухоти і вимагали їх ізоляції²⁸.

Рекламні оголошення, хаотично вміщені серед основних матеріалів газет, рідше – розташовані відповідно до зазначених рубрик, дозволяють прослідкувати не лише

²⁴ Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк. 2013.К.: Інститут історії України. 810 с.

²⁵ Киевлянин. №11.

²⁶ Скадовск. 1912. Киевская мысль.. № 116.

²⁷ Левчук, О. В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.). С.194.

²⁸ Хворіють усі: що бивало киян на початку ХХ століття. <https://gazeta.ua/articles/history/hvoriyut-usi-scho-bivalo-kiyan-na-pochatku-xx-stolitnya/712134>.

вищезгадані аспекти медичної галузі, а й модні тенденції у сфері косметичних та гігієнічних засобів, визначити вплив на останні конкретної історичної ситуації, панівної ідеології, рівня розвитку промисловості та торгівлі.

Кожне видавництво на свій розсуд розподіляло інформацію за тематикою і рубриками, враховуючи своє фахове спрямування і цільову аудиторію: медичні журнали знайомили споживача з фармацевтичними новинами, пропонували послуги медичних і косметичних центрів.

Так історично склалося, що Європа та європейськість для Російської імперії та, зокрема, України традиційно була тим взірцем, на який прийнято було рівнятися²⁹.

Європейськими впливами зумовлювалися певні тенденції в повсякденному житті городян, що виникали і поширювалися саме в зазначений період. До них слід віднести пропаганду здорового способу життя та здорового харчування. Ідея щодо необхідності догляду за собою охоплює все ширші верстви населення. У зв'язку з цим спостерігається розвиток косметології, а як наслідок – здешевлення і поширення продукції, що традиційно задовольняла запити найбільш заможної і освіченої частини населення. Із-за кордону з'являлися спеціальні гімнастичні тренажери. Гімнастика впроваджувалася у навчальні заклади.

Ці процеси не могли не відбитися на сторінках друкованих видань. Набувала поширення реклама тренажерів, засобів для гігієни ротової порожнини, шкіри, проти лупи, для росту волосся та проти облісіння.

Аналізуючи рекламний обсяг київських газет у межах досліджуваного періоду, варто помітити, що вищезгадана тенденція зберігалася. „Киевлянин” у 1880 р. друкував рекламу наступного змісту: „фарби для волосся „Індіана”, що повертає колір сивому волосся та сприяє росту волосся”³⁰; „крем „Брильянт” для балу та спектаклів був вершиною досконалості при вечірньому освітленні”; „рисова пудра „Велутин”, винайдена К. Фаєм і приготована на вісмуті, мала сприятливу дію на шкіру”³¹.

Рекламні оголошення за 1900 р. мали наступний зміст: „Тов. Брокер и К рекомендує рідину „Петроль” для зміцнення волосся та мило „Петроль” для знищення лупи”³²; „Борнотимолова пудра трьох відтінків рожевого, білого та кремового ціною 50 коп. і крем Олександра Бойновського так само за 50 коп.”³³; „Товариство Брокер і К рекомендує мило „Негус Менелик”, «„Парижская роза” – по 15 коп. за кусок», «„Семейное”, „Вазелиновое”, „Инородцев”, „Белая сирень”, „Гелиотроп”, „Кавказская лилия”, „Опопанакс”, „Русская резеда”, „Ландыш” – по 20 коп. за кусок»; «Мило від засмаги „Жермен” продається на Подолі магазині Покровського», „Хімічно чиста, гігієнічна пудра „Гігієна”»³⁴.

З метою впливу на свідомість споживача в пресі використовували маніпулятивні прийоми: „Фірма є постачальником двору його імператорської величності”³⁵. Носії цього статусу були відзначені на міжнародних та всеросійських виставках, займалися благодійною діяльністю.

Брати Брабець були одними з небагатьох київських виробників, удостоєних цього звання. „Киевлянин” від 17 березня 1900 р. у № 77 публікував рекламу їхньої фірми: „Придворні постачальники Бр. Брабець пропонують машинки для стрижки волосся та бороди – американські, французькі, німецькі. Бритви власної фабрики, англійські, шведські і

²⁹ Вільшанська, О.Л. 2011. Повсякденне життя міст України наприкінці XIX на початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості: дис. ... канд істор. наук: 07.00.01. Київ. С 133.

³⁰ *Киевлянин*. 1880. 14 липня

³¹ *Киевлянин*. 1880. 15 липня.

³² *Киевлянин*. 1900. № 61.

³³ *Киевлянин*. 1900. № 6.

³⁴ *Киевлянин*. 1900. № 15.

³⁵ Вільшанська, О.Л. 2011. Повсякденне життя міст України наприкінці XIX - на початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості. С. 55.

швейцарської фабрики „Абрентц”. Бритви механічні безпечні американські „Ptar”. У продажу також принадлежності та прибори для гоління”³⁶.

„Серед експонентів Київської виставки нагороди удостоєна лабораторія бр. Марцинчиків за представлене туалетне мило та іншу косметику”³⁷, - повідомляли про переможців виставок, і потенційний покупець сприймав товар як найякісніший.

Для підвищення продажу власники проводили акції: „в магазині по вул. Хрещатик 31, мило „Трансвааль” варшавської хімічної лабораторії продається по ціні 25 коп. за кусок, дюжина коштує 2 руб. 60 коп.”³⁸.

Поширеним було під час реклами одного закладу, вказувати як орієнтир інший відомий серед пересічних мешканців «поряд з аптекою Марцинчика»³⁹, у такому випадку оголошення виконувало подвійну функцію реклами, для обох об’єктів.

Кліше „стережіться підробок!” використовувалося, аби запевнити споживача в добросовісності виробника і також вплинути на конкурента, оголосивши його продукт фальсифікатом, з можливістю відкинути усі звинувачення, а у випадку невідповідності товару всі огріхи списати на „підроблений” товар. Підроблялася, головним чином, продукція відомих торгових марок та їхні логотипи: на упаковках швейних машинок «Singer», коньяків «Шустов», закордонних косметичних засобів, продуктів харчування, а інколи навіть медикаментів⁴⁰.

Отже, конкуренція між різними фірмами була напруженою. Вимагалася певна вигадливість та зусилля, щоб виділити саме свій товар серед подібної продукції. Особливо це було помітно під час рекламування аналогічного товару в межах одного видання. Наприклад, реклама велосипедів товариства Ж. Блок: „Велосипеди – новинка сезону 1900 р. – „Клівленд” з вільним колесом – 160 руб., „Ремблер” – 125 руб.”⁴¹. На тій же сторінці оголошення конкурента – Ернста Торклера: „Велосипеди сезону 1900 р. – „Тріумф”, „Пантер”, „Монарх”, „Ровер” з усіма новітніми вдосконаленнями”. У тому ж числі оголошення конкурентів: „Справжні американські гімнастичні апарати „Вейтели” тільки у тов-а Ж. Блок (Хрещатик – 32)” й інше: „Кімнатні гімнастичні прибори (Whitely) д-ра Luis I. Phelan – справжні тільки у Фальберга (Хрещатик – 40)”⁴².

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що газетна періодика досліджуваної доби є повноцінним джерелом у питанні вивчення ринку медичних і гігієнічних засобів і послуг. За допомогою контент-аналізу оголошень лікарів про надання медичних послуг нам вдалося визначити, що найчастіше давали оголошення венерологи, також попитом користувалися послуги стоматологів, акушерів – гінекологів, лорів. Варто відзначити, що в оголошеннях досить часто підкреслювалася статева приналежність спеціаліста.

Киянам були доступні передові методи тогочасного лікування. Інститут фізичних методів лікування доктора Гарлинського надавав послуги водолікування, світлолікування, електротерапії, гімнастики, масажу, ортопедії.

Враховуючи, що місто час від часу потерпало від хвиль різного роду епідемій і стикалося з такими проблемами, як нестача медичних кадрів і ліжко-місць, жалюгідний стан міського середовища, неосвіченість населення в питаннях гігієни, вживалися певні заходи: надавалися безкоштовні прийоми лікарів на базі Київського університету та приватними спеціалістами. Жителям Києва для убезпечення від епідемічних хвороб пропонувалися вакцини та сироватки, виготовлення Київського бактеріологічного інституту, бажаючі мали змогу здати аналізи чи продезінфікувати приміщення в бактеріологічній лабораторії О.І. Гейліга. Крім того, впроваджувалося навчання медичним спеціальностям на Київських

³⁶ *Киевлянин*. 1900. № 77.

³⁷ *Киевлянин*. 1880. 15 липня.

³⁸ *Киевлянин*. 1900. № 34.

³⁹ *Киевлянин*. 1880. 15 липня.

⁴⁰ *Формань против насморка*. 1913. *Киевская мысль*. № 304. 3 ноября.

⁴¹ *Киевлянин*. 1900. № 61.

⁴² *Киевлянин*. 1900. № 61.

вищих жіночих курсах, у Київському Фребелівському педагогічному інституті, видавалася медична просвітницька література для широкого загалу.

Публікації місцевих газетних видань дають можливість дослідити мережу пропонуваніх ближніх та географічно віддалених від Києва курортно-оздоровчих зон, а також ознайомитися з ціною політикою і спектром лікувальних послуг, що пропонували рекреаційні заклади.

Київ як одне з провідних міст Східної Європи у повній мірі віддзеркалював тогочасні загальноєвропейські тенденції, про що красномовно свідчить інформація рекламного блоку щодо товарів косметичного і гігієнічного спрямування.

Серед споживачів були поширені засоби за доглядом порожнини рота, шкіри голови, волосся, обличчя, рук. Попитом користувалися різноманітні гімнастичні тренажери, прибори та приналежності для гоління.

Для впливу на потенційного покупця використовувалися певні текстуальні маніпуляції, наприклад: «стерезіться підробок! чи «придворні постачальники».

Серед найзатребуваніших постачальників косметологічної і гігієнічної продукції на київському ринку варто відзначити братів Брабець та братів Марцинчиків, оголошення яких не сходило із шпальт газет впродовж кількох десятиліть.

Проведене дослідження інформативного потенціалу газетної періодики Києва кінця XIX – початку XX ст. ще раз підтверджує важливу роль газетних публікацій як історичного джерела.

References

- Vilshanska, O.L. 2011. Povsiakdenne zhyttia mist Ukrainy naprykintsi khikh na pochatku khkh st.: yevropeiski vplyvy ta ukrainski natsionalni osoblyvosti [*Everyday life of Ukrainian cities in the late nineteenth and early twentieth centuries: European influences and Ukrainian national features*]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Ves Yuhu-Zapadnyi kraj. 1913.[*The entire South-West Territory*]. Kyiv [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1907.[*Doctors and hospitals.*]. Kyevskye otklyky [*Kiev responses*]. 2, 2 January [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1907.[*Doctors and hospitals.*]. Kyevskye vesty [*Kiev news*]. 146, 8 November [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1909.[*Doctors and hospitals.*]. Kyevskye vesty [*Kiev news*]. 37, 7 February [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1909.[*Doctors and hospitals.*]. Kyevskye vesty [*Kiev news.*]. 84, 28 March [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1912.[*Doctors and hospitals.*]. Yuzhnaia kopeika [*South penny*]. 491, 1 April [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1912.[*Doctors and hospitals.*]. Yuzhnaia kopeika [*South penny*].704, 11 December [in Russian].
- Vrachebnaia pomoshch. 1912.[*Iatric help*]. Yuzhnaia kopeika [*South penny*]. 699, 5 December [in Russian].
- Vrachu y lechebnytsy. 1913.[*Doctors and hospitals.*]. Kyevskaia mysl [*Kiev thought*]. 242, 2 September [in Russian].
- Zahorulko, R. 2013. Hazety Kyieva 1905-1914 rr. yak dzherelo vyvchennia ukrainskoho pytann. [*Newspapers of Kyiv 1905-1914 as a source of studying the Ukrainian question*]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Kyevliany, 1880. 17 July [in Russian].
- Kyevliany, 1880. 15 July [in Russian].
- Kyevliany, 1880. 12 October [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 6 [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 14 [in Russian].

- Kyevliany, 1900. 15 [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 34 [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 61 [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 77. [in Russian].
- Kyevliany, 1900. 306. [in Russian].
- Kyevliany, 1904. 205. [in Russian].
- Kyevliany, 1905. 5. [in Russian].
- Kyevliany, 1905. 11. [in Russian].
- Kyevliany, 1905. 12. [in Russian].
- Kyevliany, 1907. 11. [in Russian].
- Levchuk, O. V. 2018. Hazetna periodyka Kyieva yak dzherelo doslidzhennia miskoho povsiakdennia (1905–1914). [Newspaper periodicals of Kyiv as a source of research of urban everyday life (1905–1914)]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Levchuk, O. V. 2017. Aktualni problemy sanitarno-epidemichnoho blahopoluchchia miskoho naselennia u vysvitleni kyivskykh hazet 1905–1914 rr. [Current problems of sanitary and epidemiological well-being of the urban population in the coverage of Kyiv newspapers in 1905–1914]. Shevchenkivska vesna 2017: istoriia: materialy XV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh [Shevchenko Spring 2017: history: Proceedings of the XV International Scientific Conference of students, graduate students and young scientists]. Kyiv [in Ukrainian].
- Makarov, A. 2002. Ukrainskyi pobut Kyieva pochatku KhKh st. [Ukrainian everyday life in Kyiv in the early twentieth century]. Khronika 2000 [Chronicle 2000]. 51-52, 251-255 [in Ukrainian].
- Moskalenko, V.F., Yavorovskyi, O.P., Stupak, F.Ia., Sakharchuk, I.M., Antoniuk, O.Ia. 2012. Akademik O.V.Korchak-Chepurkivskyi – fundator sotsialnoi medytsyny yak nauky ta predmetu vykladannia (do 155-richchia vid dnia narodzhennia). [Academician O.V. Korchak-Chepurkivskyi – founder of social medicine as a science and subject of teaching (up to 155 years of birth)]. Ukraina: Zdorovia natsii [Ukraine: The Health of the Nation]. 2012. 2/3 [in Ukrainian].
- Pervaia Zubnaia Lechebnytsa Russkykh Vrachei. [The First Dental Clinic of Russian Doctors]. 1908. Hazeta, 37, 7 October [in Russian].
- Rodylnyi pryiut Obshchestva okazaniia pomoshchy bednym rozhenytsam 1907. [Maternity Home of the Society for Assisting Poor Women in Childbirth]. Kyevskye vesty [Kiev news.]. 93, 14 September. [In Russian].
- Skadovsk. 1912. Kyevskaia mysl [Kiev thought]. 116 [in Russian].
- Boriak, H. (Ed.). 2013. Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sproba derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914). [Ukrainian Identity and the Language Question in the Russian Empire: An Attempt at State Regulation (1847–1914)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Forman protyv nasmorka. 1913. [Forman against runny nose]. Kyevskaia mysl [Kiev thought]. 304, 3 November [in Russian].
- Khvoriut usi: shcho vbyvalo kyian na pochatku XX stolittia. 2016. [Everyone is sick: what killed Kyivans at the beginning of the XX century]. Gazeta.ua.
<https://gazeta.ua/articles/history/hvoriut-usi-scho-vbivalo-kiyan-na-pochatku-xx-stolittya/712134> [in Ukrainian].

УДК 94(477-25)''1917/1918'':321.324

Вікторія Шабранська,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-9799-4915

Військова міць Києва у спогадах Никифора Авраменка, Миколи Чеботаріва та Всеволода Петрів (грудень 1917 – січень 1918 рр.)

Abstract. The article examines the state of Kyiv's military sphere on the eve of First Bolshevik occupation on the basis of memoirs. This topic is relevant in connection with current situation in the country. The paper highlights sentiments among the military units of the city, functioning of public institutions, assesses the existing military force in Kyiv with the beginning of the First Soviet - Ukrainian War and also analyses mistakes of the military command, which led to occupation city by the Bolshevik army. The source base became the memoirs of three authors, participants of the Ukrainian War of Independence. These are «Memories of zaporozhets» by Nykyfor Avramenko, «Ukrainian War of Independence through eyes of counterintelligence officer» by Mykola Chebotariv and «Memories from the times of the Ukrainian Revolution (1917 – 1921)» by Vsevolod Petriv. For the first time in one scientific work the information from the memoirs of the mentioned military figures is analyzed and organized.

Keywords: Kyiv, Bolshevik occupation, Central Council of Ukraine, demoralization of army, agitation, neutrality, Kyiv Arsenal January Uprising.

3 грудня 1917 по травень 1918 рр. відбувались бойові дії в ході Першої радянсько – української війни. Невдала спроба більшовиків переобрати Центральну Раду на Всеукраїнському з'їзді рад у грудні 1917 змусила РНК (Раду Народних Комісарів) вдатися до зміни влади в країні за допомогою військової сили. 30 (17) грудня радянський уряд України оголосив війну Центральній Раді, а російські більшовицькі війська почали просуватись вглиб українських земель.

Після встановлення радянської влади у Харкові на черзі був Київ, де під кінець 1917 року більшовики активізували свою діяльність. В ніч з 11 на 12 грудня (з 29 на 30 листопада за старим стилем) більшовицькі загони навіть здійснили невдалу спробу перевороту в місті, проте були знешкоджені українськими військовими. Але події, котрі відбулись у Києві вже за місяць, стали для містян справжнім шоком: вуличні бої, артилерійські обстріли, фактично облога міста і перші жертви серед цивільного населення. Український уряд виявився неспроможним протистояти більшовицькій агресії.

Врешті, столицю щойно проголошеної незалежної УНР так і не вдалось відстояти. І це при тому, що у розпорядженні Києва перебували тисячі військових, котрі могли б стати на її захист. У даній роботі досліджуються причини поразки й евакуації з Києва українського уряду, функціонування державних установ, помилки військового командування, загальна атмосфера та панівні настрої серед військових частин міста з початком Першої радянсько – української війни.

Джерелом інформації для висвітлення даної теми стала мемуарна література. Адже саме вона дає змогу детальніше розглянути проблему за свідченнями реальних очевидців того часу. Тому для кращого розуміння ситуації у Києві напередодні більшовицької окупації було обрано спогади трьох військових, учасників Визвольних змагань, які відвідували столицю на межі 1917 та 1918 рр. Це «Спомини запорожця» Никифора Авраменка, «Визвольні змагання очима контррозвідника» Миколи Чеботаріва та «Спомини з часів української революції (1917 – 1921)» Всеволода Петріва.

Микола Юхимович Чеботарів (1884 – 1972)

Військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, один з організаторів та керівник української контррозвідки. Автор спогадів «Визвольні змагання очима контррозвідника». Чеботарів М. Визвольні змагання очима контррозвідника. Київ: Темпора, 2003. 288 с.

Кожен з авторів мав власні погляди на тогочасні події та свою оціночну думку, що неминуче залишила слід у викладенні спогадів. Мемуари Никифора Авраменка вражають своєю відвертістю та безпосередністю в аналізі кроків тодішньої влади в Києві. «Спомини з часів української революції (1917 – 1921)» є вичерпним джерелом для розуміння ситуації в січні 1918 р, адже як корінний киянин, Всеволод Петрів дуже добре знав план міста, тому в подробицях зміг описати бойові дії, що велись тоді на вулицях столиці. Також, як досвідчений фаховий військовий, він дуже добре відчував та описував прихильність різних частин армії. Спогади Чеботаріва вирізняються тим, що написані досить відверто і мають відкриту критику політики вищого керівництва та тодішнього уряду.

Зазначені постаті є цікавими також у тому плані, що у досліджуваний період вони займали різні посади та були прихильниками різних ідеологічних напрямків (хтось, наприклад, більше підтримував соціалістичні ідеї, а хтось залишався нейтральним до політики). Тому ці троє людей представляють собою різні частини тогочасного українського суспільства, що робить дане дослідження більш об'єктивнішим. Але була одна річ, що точно об'єднувала цих особистостей – вони прагнули самостійної і сильної України та докладали свої зусилля для захисту української державності.

Настрої військових та підтримка воюючих сторін

За оцінками різних дослідників, напередодні більшовицької навали та на початок Січневого повстання загальна залога Києва становила 8 – 9 тис. багнетів. Проте насправді усі українські полки не мали повного складу. Деморалізовані політикою Центральної Ради вояки неохоче вступали у бій. Врешті, не багато війська залишилось вірним українському урядові.

А значна частина формувань взагалі проголосила «нейтралітет», стверджуючи про неспроможність розібратись у ситуації та підтримати якусь певну сторону. В результаті, боєздатною силою для захисту столиці від більшовицького війська виявилось тільки близько 2 тис. вояків¹.

Всеволод Миколайович Петрів (1883 – 1948)

Військовий і громадський діяч, письменник, педагог. В роки визвольних змагань займав високі військові посади, зокрема військовий міністр і генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник оборони Києва під час першої більшовицької окупації. Автор праць з військової історії та мемуарів. Петрів В. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921): в 4 ч. Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина», 1927. Ч. 1: До Берестейського миру. 180 с.

Щоб зрозуміти причини такої поведінки військових в критичний для країни момент, спочатку слід розглянути настрої, які тоді панували серед вояків та схилили до підтримки тієї чи іншої сторони. За цим можна прослідкувати, наприклад, у даному епізоді. Узимку 1917 – 1918 рр. Всеволод Петрів перебував зі своїм полком (ім. Костя Гордієнка, першої регулярної кінної частини УНР) в Олевську, куди направився з фронту задля з'ясування положення справ в Україні. Але 28 (15) січня повернулись вислані до Києва гордієнківці та передали тривожні вістки, що в місті йдуть бої. Саме тоді розпочалось Січневе повстання більшовиків. Такі відомості сильно розбурхали гайдамаків, які почали збирати стихійні мітинги та обговорювати свої подальші дії.

Головною темою розмов стали заклики вирушити до міста та розібратись у ситуації: «У Києві б'ються – хто зна чи не контр-революція.. Чого ми йшли на Україну? Не сидіти тутки в дірі, коли там вирішується доля народу! Не даром маємо рушниці! В Київ, а там побачимо!... Вдалося дістати телеграфічне повідомлення зі станцією Київ ч. 1. Якийсь старшина радив російською мовою не турбуватись. Російською мовою?! Це вже надто ясно було для нас – що в Києві, мабуть, контр-революція»².

¹ Тинченко, Я. 1996. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Львів: Інститут Українознавства ім. Крип'якевича. С. 123-125.

² Петрів, В. 1927. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921): в 4 ч. Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина». Ч. 1: До Берестейського миру. С. 89.

Никифор Антонович Авраменко (1893 – 1973)

Сотник армії Української Народної Республіки, учасник бою під Крутами та Першого Зимового походу, старшина штабу 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР. Авраменко Н. Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007.456с.

Наступного дня полк без зволікань виїхав до столиці. Як можна побачити з наведеного уривку, хоча військових і збентежила саме російська мова у спілкуванні з Києвом, мотивами, які спонукали гордієнківців до активних дій, не були національні почуття. Насправді, більшість полку притримувались соціалістичних поглядів і просто вороже ставились до усього реакційного. Адже тоді у козаків ще не було чіткого розподілення на соціальне та національне питання. Просто український народ у них асоціювався з тими, хто творив революцію. І, відповідно, російською мовою могли говорити лише прихильники старого режиму. Про справжню сутність «революційних» більшовиків гордієнківці тоді ще не підозрювали.

Коли полк доїхав до станції Святошин, Всеволод Петрів у розмовах з вояками польського куреня переконався, що повстанням керують російські більшовики та есери. А військових формувань, котрі активно захищали б українську владу, у місті майже нема. Полковнику розповіли, як підтримує заколотників навіть київська буржуазія, майже повністю проросійської орієнтації. Вона стримувала у ворожому нейтралітеті офіцерів, якими насправді був переповнений Київ. Адже значна частина тогочасного населення столиці негативно ставилась до української національної ідеї та вбачала у більшовиках тих, хто поверне їм єдину Росію. Під час більшовицької окупації вже через пару тижнів офіцери дорого поплатились за таку свою позицію.

Певний час полк вагався і не міг визначитись з тією силою, яку б хотів підтримати своїм військом. Але все ж таки, перші сутички з більшовиками на станції та принесені делегатами новини з Центральної Ради змусили вояків задуматись. Враження від побаченого і почутого стали темою розмов і гарячих дискусій у гордієнківців. Всеволод Петрів писав: *«Обговорювала це питання скликана мною на нараду старшина. Думки, що висловлювалися на цій, як гайдамацькій, так і старшинській нараді, у головних рисах були такі: Центральна Рада в стані оборони, вона не має на думці вживати примусу, щоби провести якусь свою політику та скорше думає про вирішення питань, які висуває само життя згідно з*

всенародною волею; з другого боку, ті, що нападають, борються не лише проти Центральної Ради чи її політики, а головню проти прав на самостійність і самовизначення Українського Народу, вони балакають виключно по російськи, заатакували Гордієнківців без усякого приводу»³. Врешті козаки прийняли тверде рішення стати в розпорядження Центральній Раді. І коли гордієнківці увійшли у Київ, то вирішили показати свою проукраїнську позицію і підняти бойовий дух за допомогою урочистих співів. «З піснею пішли по Фундукліївській гайдамаки. Грімко лунали співи по порожніх вулицях, радісно вітали полк рідкі стежі та українські стійки, притихли навіть невпинні стріли, а пісні про Дорошенка та руїну Січи не залишали сумніву у міщан в тому, що прийшла нова українська сила»⁴.

Хороше враження, хоч і з зауваженим браком досвіду у військовій справі, на Петріві справив також курінь залізничників. З його представниками гордієнківці зустрілись у штабі тодішнього коменданта міста Ковенка: «Молоді хлопці в більшості з інтелігентними обличчями, глибоко переконані в правоті тієї справи, за яку вони стали до зброї, але пересякнуті думками про можливість згоди з ворогом, а головне погано обучені військово. Наприклад, вони майже на руках притягли гармати, що їх так нам бракувало, але не переконалися в тому, чи гармати справні, бо дійсно із них не можна було стріляти. Не взяли також у вистарчаючій кількості набоїв, а головню гранатів, які єдині були "переконуючими" для арсенальців; тому довелося лишень поставити ці гармати як прикрасу штабу Ковенка»⁵.

Проте, як зазначалось раніше, не всі військові частини Києва стали на бік Української держави. Наприклад, описуючи у своїх спогадах Курінь українських матросів, Микола Чеботарів негативно відзивається про цю військову формацію. «Коли я його (курінь) оглядав і говорив з матросами, то у мене склався погляд, що це правдиві большевики, що наділи на себе українські маски, щоб в Києві верховодити. Наш Провід цяцькався з ним — Курінем і не мав ані рішучості, ані відваги, а навіть бажання такої гнійник знищити в серці України, її столиці. Цей матроський Курінь складався з пари соток матросів. Ними ніхто не керував, скоріше вони керували усім в Києві і робили, що хотіли»⁶. Були відомі інциденти сутичок матросів з українськими козаками, коли перші вимагали зірвати «офіцерські», а насправді українські відзнаки. Тобто цей курінь, не будши прихильним до УНР, користувався з усіх зручностей, які йому надавало вище командування без ніяких зобов'язань до виконання взамін. Водночас більшовицькі методи поведження з вояками значно відрізнялись. «Большевики цяцькалися з матросами, але за це цяцькання вимагали певної роботи, а коли ж матросня захотіла мати «свою думку», Провід большевицький не зупинився і, хоч з великим ризиком, але ліквідував «красу» революції. У нас же весь час цяцькалися і абсолютно не користалися ними. Пару сотень людей молодих, що жили і абсолютно нічого не робили.» — нарікав Чеботарів⁷.

Взагалі, значна більшість військових формувань під час сутичок з більшовиками намагалися тримати саме нейтралітет та не висловлювати свою прихильність до когось конкретного. Ще коли Гордієнківський полк прибув до Святошина, комендант станції пояснив, що «почали москалі повстання проти «Центральної Ради». Що до них мали приєднатись і деякі малороси; проти повстання змагаються тільки Богданівці, частина Полуботківців і, здається, Січові Стрільці. Решта залоги «нейтральна». Казав, що він напевно знає, що сердюки, які стоять у касарнях на Лукіянівці, держуть «нейтралітет» — повний і що якась технічна частина, в касарнях на шосі Святошин-Київ, держить «нейтралітет», ворожий «Центральній Раді» та, разом із бельгійськими панцирниками-

³ Петрів, В. 1927. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 103.

⁴ Там само. С. 104.

⁵ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 121.

⁶ Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 87.

⁷ Там само. С. 87-88.

автомобілями, не пропускає нікого озброєного до Києва. Держить нейтральність, але сприяючий українцям і польський курінь, що стоїть у Святошині та який висилає стежі вартувати на стацію»⁸. Як зазначається далі у спогадах Петріва, навіть військова сила обидвох сторін, котрі змагалися, була меншою за кількість повністю або частково нейтральних полків. «Вивести їх зі стану нейтральності було годі, бо мали певну організованість і карність супроти своїх командантів, які здебільша були "малороси", а то й просто росіяне, бо при формуванні тих частин мало звертали уваги на свідомість національну командного складу»⁹. Таке командування вирішило скористатись можливістю пожити на державні кошти. Якщо командири не могли спровокувати вояків піти проти української влади, то тримали свої формації у вигідному «нейтралітеті», граючи на втомі солдатів від війни. Особливо шкідливим з нейтральних частин був бельгійсько - французький авто - панцирний дивізіон. Розташувавшись на шосе по дорозі до Святошина, він став головною опорою нейтральних формувань, погрожуючи виступити проти тієї сторони, котра порушить чийсь нейтралітет.

Були ще деякі частини, котрі хоч і не оголошували себе нейтральними, насправді були ще більш відстороненими від бойових дій та байдужими до захисту української влади. Прикладом можуть слугувати штаб Сердюків, кінний полк Вільної України та піший полк ім. Грушевського. Хоча позицію двох останніх формацій можна зрозуміти, оскільки це були ще не навчені та не досвідчені юнаки: кінний полк складався з необстріляної молоді, а полк Грушевського – з синів міської інтелігенції. Але ось від Шевченківського полку мало хто тоді очікував такої інертності. Виявилось, що він взагалі прибув з Петрограду, маючи на меті, під впливом більшовицької пропаганди, виступити проти Центральної Ради. Але опинившись у Києві, вояки зайнялись важливішими «нейтральними» справами, як от забезпечення себе продовольством, новим одягом тощо.

Вплив більшовицької агітації та українська інформаційна політика

Проте Шевченківський полк був далеко не єдиним потрапившим під вплив більшовицької агітації. Насправді, ще пару місяців перед січневими подіями, не мала кількість частин, котрі пізніше оголосили нейтралітет, виражала свою підтримку Центральній Раді. Але в інформаційній війні українська влада не змогла вистояти перед більшовиками. Останні, на відміну від українських керманічів, не обтяжували себе довгим обмірковуванням соціальних реформ, яких після революції потребувало вояцтво, а просто кидалися яскравими гаслами.

Після захоплення Харкова більшовицькими військами Микола Чеботарів втік до Києва і 17 грудня доповідав на засіданні УЦР про поведження більшовиків у зайнятому місті¹⁰. Прибувши до столиці, Чеботарів вирішив оцінити наявну в ній військову силу. Він стратив декілька днів на оглядини частин, вивчаючи розмови та поведінку вояків в казармах і мітингах на вулицях. Виявилось, що на подібних зібраннях більшовики могли вільно провадити свою агітацію. Водночас від Центральної Ради, чи хоча б якоїсь української партії, майже не було представників. До солдат абсолютно ніхто з українських діячів не заглядав, не проводилось ніякої національної чи політичної роботи з вояками. Врешті Чеботарів у своїх висновках прийшов до переконання, що українська влада не мала до своєї диспозиції жодного війська, крім галичан.

Також Микола Чеботарів сумнівався, що хтось з представників влади усвідомлював реальний стан речей: «Я був особисто знайомий зі всіма нашими міністрами, головними провідниками політичних партій і з розмов з ними переконався, що це люди «не від миру сього», що вони фантасти і нічого не бачать, що в них «під носом» діється»¹¹. Українські провідники більше займались міжпартійними конфліктами, аніж пропагандою національної

⁸ Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921). С. 90-91.

⁹ Там само. С. 106-107.

¹⁰ Грінченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 7.

¹¹ Там само. С. 88.

ідеї. Чеботарів навіть став очевидцем як на вулицях Києва роз'їжджали броневики з написами «Нехай живе Винниченко» та «Нехай живе Петлюра», що було наслідком особистісної боротьби між двома діячами. Але під час боїв у січні 1918 р. ці броневики чомусь ніде не з'являлись, коли були так необхідні для підтримки війська.

Якось Чеботарів став свідком розмови між секретарем військових справ Миколою Поршем та делегації від українізованої дивізії. Тією військовою частиною ширились анархія і деморалізація, з чого швидко скористались більшовики: *«Большевицькі московські агенти обсадили її як бджоли мед, і своєю агітацією розкладали. На питання М. Порша, чому ж не провадиться в дивізії контрагітація, голова делегації, молодий старшина...пояснив, що в дивізії брак таких свідомих патріотів та ще й промовців...Коли вони покинули кабінет, М. Порш тут же при мені зі свого кабінету телефонував до УСДРП, до Партії українських соціалістів-революціонерів, до Українських соціалістів-федералістів, до Українських соціалістів-самостійників. Але скрізь діставав одну й ту саму відповідь, що вільних людей зараз не мають»*¹². Як видно з даного епізоду, українська влада не мала налагодженої системи протидії більшовицькій агітації та чітко визначеного плану провадження власної інформаційної політики. Ось так керівники уряду недооцінювали силу пропаганди, яка пізніше зіграла фатальну роль в проголошенні нейтралітетів військовими частинами під час більшовицького штурму Києва.

Простим воякам справді було складно самостійно розібратись серед безліч гасел, ідей та закликів, котрі звучали на кожному кроці незліченних мітингів в місті зимою 1917 – 1918 рр. Проте не всі піддавались більшовицькій пропаганді. Прикладом слугує той самий Гордієнківський полк. Якось Всеволода Петріва, котрий повертався в пізню годину до розташування своєї частини, перебуваючої на станції Київ II, приголомшив активний рух не сплячих досі козаків. *«На помості летючі мітинги, групи людей, розмови, вигуки. З'ясовую, що прийшли групи агітаторів із залізничних майстерень, які намагаються довести гайдамакам помилковість їх підтримки самостійності України та визнання владою – Центральної Ради»*¹³. Між вояками та робітниками велися гарячі дискусії. І хоча у соціальному питанні гордієнківці майже з усім погоджувались, у національному – з агітаторами виявились великі розбіжності. Адже робітники навіть не володіли українською мовою, якою послуговувались гордієнківці, та не визнавали саме існування українського народу як такого. Козаків намагались переконати у тому, що в Києві ведеться лише протистояння «буржуазної Центральної Ради» та революційно налаштованого пролетаріату.

Суперечки настільки загострились, що гордієнківці почали хапатися за зброю, аж полковнику довелось втрутитись і заспокоїти їх. *«Сторони розходяться, обмінюючись останніми, вже цілком ворожими викриками та ще довго потім гудуть розмовами вози, в яких ніяк не можуть заснути гайдамаки»*¹⁴. З цієї ситуації можна зробити висновок, що при виробленій стійкій позиції в українському національному питанні вплив ворожих агітаторів знижувався до мінімуму. Але у полку ім. Гордієнка проводилась просвітянська робота з метою поширення української ідеї, а от в більшості військових частин Києва – ні.

Робота державних та військових установ

Серед іншого, на сторінках спогадів можна знайти опис різноманітних державних установ та характеристику діяльності військового керівництва напередодні більшовицької окупації. Так Никифор Авраменко, прибувши до Києва 21 (8) грудня, направився до вищого командування з рапортом про стан своєї частини. Отримавши негативний досвід відвідування військового міністерства раніше, на цей раз Авраменко залишає схвальні відгуки: *«Секретаріат тепер дійсно подібний до вищого військового уряду.*

¹² Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 95.

¹³ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 97.

¹⁴ Там само.

Кілька полковників, капітанів, Ад'ютанти, поручики, прапорщики. Солідно і поважно»¹⁵. Там уважно вислухали гостя та детально розпитали про кількісний склад прибулої частини, її стан, наявну зброю. Тобто можна зробити висновок, що ще в грудні місяці військовий секретаріат мав добре організовану діяльність та збирав важливу інформацію про сили, які мав в своєму розпорядженні.

Цікавий опис зазначеної установи, що передає напружену атмосферу січневих подій 1918 р. у Києві, залишив також Всеволод Петрів. «Військовий Секретаріат мав дуже своєрідний вигляд: тимчасові дерев'яні перегородки в кімнатах, що робили їх придатними до нових функцій, лавки з садів у почекальнях, а головне повне боєве поготівля цілої установи. На сходах зараз же за дверима скоростріл вже з готовою лентою та обслугою біля нього, другий скоростріл такий же готовий до негайного бою в самій прийомній кімнаті Військового Секретаря, очевидно тому, що з вікна цієї кімнати дуже гарний обстріл Фундуклівської вулиці. Всі урядовці озброєні, так що навіть мені, що таки багато дечого бачив з ділянки військового поготівля, трохи дивно було бачити кріси, які стояли коло столів з паперами і друкарськими машинами, та розсильних, які, вирушаючи з дорученнями, набивали кріси; навіть деякі з небагатьох панночок машиністок мали револьвери при поясах»¹⁶. З цього опису можна перекоонатись, що жінки теж залишались на робочих місцях у такий неспокійний час і продовжували виконувати свої обов'язки. А ще урядовцям доводилось переймати на себе навіть функцію захисту важливих державних об'єктів: «У коридорі коло прийомної секретаря ладналися урядовці, частина в військовому, частина в цивільному одязі, але всі озброєні. Начальник канцелярії після списку їх перевіряє, – це іде відділ змінити варту в Державному Банку, яку більше як тиждень з браку військових відділів виконують урядовці Військового Секретаріату, по черзі переходячи від боєвої до канцелярської справи і навпаки»¹⁷.

Петрів занотував відомості і про фінансову діяльність Військового Секретаріату. Наприклад, він звернувся до Військового міністра з проханням про виділення коштів на утримання полку. Необхідна сума була видана досить швидко і майже без ніякої формальної звітності. Полковник просто залишив підпис у якійсь книжці, після чого отримав розрахунок у царських карбованцях. А на запит про теперішні норми розчислення Петрів отримав відповідь «пишіть як хочете». Така халатність у грошових справах здивувала командира, який констатував, що навіть на фронті ставляться до фінансових питань з більшою формальністю. Тобто, як видно з даного епізоду, не всі організаційні моменти були влаштовані в роботі секретаріату досконало. У розпорядженні коштами військовому міністерству слід було б притримуватись більшого порядку. Адже таким чином гроші з легкістю могли використовуватись не за призначенням та витратитись зовсім не на військові цілі.

Взагалі, у січні 1918 р. Микола Чеботарів та Всеволод Петрів характеризують роботу вищого командування в місті зовсім інакше ніж Никифор Авраменко місяцем раніше. За цей час стан військових установ змінився у гірший бік. Можливо, цьому сприяло зниження дисципліни у військових частинах в Києві, наростаючий безлад у сферах управління та загальний панічний настрій в столиці.

Наприклад, Петрів так занотував зустріч з комендантом станції Київ II, котра на той момент все ще знаходилась під впливом Центральної Ради і куди прибули гордієнківці: «Питаю за командантом, – кажуть, на другому поверсі. Іду по сходах, на яких сидять ріжнотоманітно вдягнені й озброєні люди: довгий коридор теж повний таких же спячих озброєних людей...Іду, переступаючи через спячих, і вхожу до великої кімнати зі столом посередині, за яким якийсь присадкуватий чоловік, у старшинськiм плаці мирного часу, видає кільком іншим накази про відшукання гарматчиків та паротягів для відправки на

¹⁵ Авраменко, Н. 2007. Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007. С. 216.

¹⁶ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 108.

¹⁷ Там само. С. 109.

завтра якогось ешелону... По скінченню наказів присадкувата людина дивиться на мене втомленими очима зі синцями майже до половини обличчя і питає: «Ну, а вам чого?» Доповідаю, що прибув з полком гайдамаків імени кошового отамана Костя Гордієнка та хотів би зорієнтуватись. Відповідь несподівана: «От і добре, ми вас причепимо до ешелону «Охоцекомонників», які мають від'їхати в напрямі на Ворожбу та й поїдете»... Я зауважив, що слід, мабуть, доповісти про прибуття головній команді, бо ж три сотні людей впорядкованих фронтовиків, і до того добре забезпечених, може щось варті. Командант сказав, що він нічого не має проти того, щоби я перебалакав із Шинкарем, який був тоді головним начальником у Києві»¹⁸. Тобто, якщо б полковник Петрів не виявив ініціативу та не заперечив пропозиції коменданта станції, Київ міг би втратити майбутніх захисників столиці, які зіграли важливу роль в обороні міста. Очевидно, що добре налагоджена комунікація між станцією та центральним командуванням була відсутня, інакше б начальник одразу проінформував Шинкаря про прибуття нового військового формування, ще й лояльно налаштованого до української влади.

З початком Січневого повстання та розгортання боїв з більшовиками на київських вулицях, владу над українськими військами перебрало на себе два різних центри. Таке подвійне керівництво було доволі неефективним та створювало багато незручностей, зокрема у комунікації між різними частинами. Першим представником вищого командування був особливий комендант міста Ковенко з начальником штабу полковником Глібовським, а другим – командуючий Київським військовим округом сотник Шинкар з начальником штабу хорунжим Самійленком¹⁹. Навіть розташовувались штаби за кілька сот метрів один від одного: на Миколаївській вулиці (зараз вул. Городецького) та на Лютеранській²⁰. Всеволода Петріва здивувала така ситуація. Адже під час активних військових дій необхідно мати єдиний центр, що міг би сам координувати усі процеси без перешкод. З обома командними пунктами потрібно було зв'язуватись окремо, що тормозило процес отримання інформації про біжучий стан справ.

Помилкою обидвох осередків Петрів також вважає накази, які вимагали відправляти по кілька десятків вояків з одного полку до різних районів Києва у якості підмоги тамтешньої оборони. Але такий поділ однієї частини, яка є сильною і боєздатною лише в цілості, не мав би позитивних наслідків. Розділені групи дезорієнтованих у місті людей, з відсутнім зв'язком для координації своїх дій, не принесли б ніякої користі в протистоянні більшовикам. Тому Всеволод Петрів наполіг на тому, щоб зберегти свій полк як єдину бойову одиницю, котра саме в такому вигляді і приймала участь в боях на київських вулицях.

У своїх спогадах критикував діяльність штабу Ковенка і Микола Чеботарів: «Фактично жодної організації... Я просидів години дві в тому «штабі» і такого надивився, що сміх і сльози!... Тут я бачив усякого люду. Бачив і комуністів, та не знаю, чи про це знали в цьому «штабі». Було фактично велике, просторе помешкання, до якого люди приходили, виходили, їх ніхто не питав, нікому вони не мельдувалися і хто його знає, чого і хто приходив. Вартового не було і дежурного не було, взагалі нікого зі «штабу», а були якісь підозрілі типи що чогось сиділи, ні з ким не розмовляли, а по якомусь часі піднімалися і геть забіралися з помешкання. Пригадую, що помешкання «штабу» було на партері і робило враження, що перед цим тут був або склеп, або якась бюро. Коли ті пару крісел, що стояли були зайняті, сідали на підлогу і несамовито палили цигарки. Чи то свої, чи то розвідчики з ворожого табору, — ніхто не знав і їх не питав»²¹. Це не перший випадок, коли в споминах автори жаліються на низький рівень безпеки та конспірації у військових установах. Таке легковажне

¹⁸ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 94-95.

¹⁹ Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 125.

²⁰ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 96.

²¹ Тинченко, Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 88.

ставлення до роботи з державними таємницями могло призводити до витоків секретної інформації у стан ворога і врешті завдавати великої шкоди планам української армії.

Взагалі, призначення на посаду коменданта Михайла Ковенка, що був інженером, а не військовою людиною, багатьох досить дивувало. Але Микола Чеботарів запропонував таке пояснення даного питання – Ковенко просто належав до провідної тоді Української соціал-демократичної робітничої партії. Чеботарів занотовує на сторінках своїх спогадів: *«Я спитав М. Порша, чому зробив таке призначення? Спокійно М. Порш відповів: «Інж. Ковенко є членом нашої партії, тобто соціал-демократ. То ж при такому призначенні нехай очолює боротьбу українського пролетаріату з наступаючим московським пролетаріатом». На це я міг тільки М. Поршеві сказати: «Теоретично маєте рацію, але ж практично... таке призначення все одно, що жодного...» «Ну, що ж! Коли український пролетаріат не зможе себе оборонити, то хто ж його оборонить?»²²*. Якщо дійсно саме такі мотиви керували тими, хто доручив в критичний момент не зовсім компетентній людині важливу роботу з оборони столиці, це черговий раз дискредитує діяльність українського командування. Адже ставлення політичних інтересів вище за безпекові врешті могло послугувати однією з причин втрати Києва українськими силами.

На противагу цьому, полковника Шинкаря Всеволод Петрів характеризує тільки з хорошого боку. За словами Петріва, Шинкар став першим після прибуття гордієнківців в Україну, хто почав виявляти справді потрібну інформацію про склад і стан полку. Він же проінформував про два осередки керування обороною Києва і надав докладну інструкцію щодо подальших дій вояків.

Помилки вищого керівництва

Невпорядкованість у функціонуванні державних установ, незлагодженість в діях військового командування та відсутність чіткого випрацюваного плану по агітаційній роботі з військовими частинами, розташованими в Києві, призвели до фатальних помилок, які стали на заваді збереження Києва українською владою. *«Теоретично ми мали державу, своє військо і т. д, а фактично наша Держава не мала жодної реальної сили і це відчувало козацтво по українських частинах. Тому воно оголошувало нейтралітет. А московські солдати, яких обеззброювала українська влада і вислала до Московії, через пару днів, коли не всі, то більша частина з них, нелегально поверталися до Києва, бо добре знали, що жодної влади, жодного порядку в Києві нема, що можна собою поповнювати і українські частини»,* - характеризує стан речей у Києві Микола Чеботарів²³.

Коли делегація гордієнківців прибула до Центральної Ради та мала бесіду з її представниками, Всеволод Петрів підмітив такі факти: *«Перший говорить Порш, який з'ясовує, що Секретаріат Військових Справ іде щиро назустріч демократичним гаслам і бажанням народних мас України та прямує до досягнення як найскоршого спокою, тому оголошена ним частинна демобілізація Південно-Західнього фронту, зменшує кількість частин; також проводиться демократизація армії і т. д. Все те, що ми вже нераз чули на мітингах. Я слідив те вражіння, яке ця промова робила на гайдамаків і бачив здивовані погляди, бо так не підходила дійсність: ця безпереривна стрілянина у самій столиці, ця невпинна загроза зі всіх боків, до цих паціфістично плаксивих слів. Зокрема, це було дивне нам, тим, що не залишили зброї в переконанню, що в революційні часи тільки вона може бути рішучим аргументом. І ставав зрозумілим той "нейтралітет", якого трималися сердюки Центральної Ради»²⁴*. Стає зрозумілим, що паціфістська та антимілітарна політика тодішніх українських керманців, прагнення обмежити військову силу лише «народною міліцією» з охоронною функцією та відправка з Києва найбільш боєздатних українських формувань, стали причиною масової деморалізації війська. Влада, включно з військовим

²² Грінченко, Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918).

²³ Там само.

²⁴ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 100-101.

секретарем М. Поршем, навіть з початком війни з більшовиками, не змогла усвідомити хибність відмови від посилення національної армії.

Цікаво, що думки і Всеволода Петріва, і Никифора Авраменка сходились у аналізі розпоряджень Військового секретаріату щодо призначення завдань підпорядкованим йому частинам. Обоє вважали неправильним віддалення від Києва боєздатних військових формувань. Наприклад, коли Авраменко прибув до столиці на початку грудня, то його роту чомусь вирішили направити до Білорусі. Це була добре вишколена бойова одиниця з фронтовим досвідом, сповнена бажанням боронити українську державність. Але вояків призначили на гарнізонну службу далеко від Києва, який ставав дедалі беззахиснішим перед більшовицькою навалою. Оскільки моральний дух більшості військ київського гарнізону вже тоді швидко занепадав. Для упорядкування формації Никифора Авраменка було витрачено багато сил і праці, але командування знехтувало цим та не відправило її хоча б боронити кордони України на сході. Таке рішення спричинило падіння ентузіазму і бойового духу у деяких військових, тому близько сотні юнаків навіть попросилися у відпустку додому.

Авраменко та Чеботарів також зауважують помилки командування у поводженні з розташованими у Києві військами. Так у середині грудня, на декілька днів повернувшись до Києва, Никифор Авраменко знаходився у саперній сотні Богунівського полку. *«За пару днів перебування в полку вдалось зауважити неспокій і невпевнені настрої в командира полку п. полковника Димітєва, – занотовує автор. – Поміщення брудні, заняття ніяких за партульною службою, дисципліна розхитана. Солдати, всі георгіївські кавалери, або збирались в групи і щось обговорювали, або лежали на ліжках»²⁵*. Тобто замість підтримки дисципліни, проведення тренувань та навчання, командування вирішило просто залишити без нагляду вже досвідчені військові частини. Така відсутність контролю відбила у вояків бажання згодом ризикувати собою заради захисту міста.

А Микола Чеботарів, як вже зазначалось раніше, перебуваючи у Києві, вирішив зробити об'єктивну оцінку наявних військових сил в розпорядженні української влади. Він оглядав помешкання різних полків, вивчав розмови серед вояків, інколи навіть долучаючись до дискусій, спостерігав за настроєм як рядових козаків, так і старшин. І врешті теж прийшов до висновку, що українське керівництво саме сприяло моральному розкладанню війська, не проводячи з ним ніякої просвітницької роботи та ніяк не підтримуючи дисципліну. *«Все козацтво добре їло, не гірше спало, лузало насіння, грало, правда, в українські картярські ігри, без грошей, і тинялося по вулицях»²⁶*. Причому відповідальність за це автор покладає саме на вище керівництво, а не на звичайних військових, багато з яких просто не мали змоги розвинути свої патріотичні почуття та професійні навички через байдуже ставлення командування. *«Треба признати, – згадує Чеботарів, – що наші козаки з гордістю носили жовто-блакитні погони, взагалі, хотіли і порядку, і уніформу, і дисципліну. Та хіба ж таке начальство, що сиділо по шинках, про це дбало»²⁷*. Велику кількість потенційних оборонців столиця таким чином втратила.

Висновки. Підсумуємо. Небажання переважної більшості військового гарнізону Києва захищати уряд УНР перед більшовицькою загрозою у січні 1918 р. стало розплатою за нерішучість і зволікання Центральної Ради у справі формування власної національної армії. У військових частинах, розташованих у місті, не проводилось жодне навчання та не підтримувалась належним чином дисципліна. Вояки просто опинились залишені напризволяще, ніяк не керовані українською владою, що призвело до розкладання та деморалізації війська. В результаті, більшість полків, які перебували у Києві під час наступу радянських військ, проголосили нейтралітет і не стали на захист українського уряду.

Значну роль в цьому зіграла також більшовицька пропаганда. Більшовики вільно ходили серед війська та організовували мітинги, на яких називали Центральну Раду

²⁵ Авраменко, Н. Споми́ни запорожця. С. 220.

²⁶ Грінченко Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 86.

²⁷ Там само. С. 87.

буржуазною, закликаючи боротись спільними зусиллями проти панів або хоча б оголошувати про нейтральність. Натомість українські агітатори та політики майже не навідувались до військових частин, через що українська влада втратили прихильність багатьох вояків. Інформаційній політиці, що була основною зброєю у більшовиків, Центральна Рада не приділяла належної уваги.

Ще однією помилкою у поведженні українських керівників стала внутрішня боротьба між партіями за вплив і гонка за посадами, що заважало правильній організації роботи в різних сферах та об'єктивному баченню реальної ситуації в Києві.

В діяльності військового керівництва під час оборони міста з початком Січневого повстання теж було чимало прорахунків. Відсутність єдиного командного центру, налагодженої комунікації між різними установами, належного рівня охорони державної інформації, правильного управління наявними військовими силами та інші фактори врешті призвели до втрати українськими силами столиці.

References

- Avramenko, N. 2007. Spomyny Zaporozhtsia [*Memories of zaporozhets*]. Kyiv: Tempora. 456 [in Ukrainian].
- Boiko, O. Persha viina radians'koi Rosii proty UNR 1917–1918 [*First war of Soviet Russia against UPR 1917–1918*]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [*Encyclopedia of the History of Ukraine*] [in Ukrainian] <https://cutt.ly/Uv5PFwA>.
- Koval'chuk, M. 2015. Bytva dvokh revoliutsii: Persha viina Ukrain'skoi Narodnoi Respubliky z Radians'koiu Rosiieiu. 1917–1918 rr. [*The battle of two revolutions: First war of the Ukrainian People's Republic with Soviet Russia. 1917–1918*]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos». 608 [in Ukrainian].
- Lukasevych, L. 1982. Rozdumy na skhylku zhyttia [*Reflections in late life*]. New York: Ukrain's'ke pravoslavne vydavnytstvo sv. Sofii. 342 [in Ukrainian].
- Petriv, V. 1927. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921): v 4 ch. [*Memories from the times of the Ukrainian Revolution (1917–1921): in 4 p.*]. Ch. 2: Do Beresteis'koho Myru [*Before the Treaty of Brest-Litovsk*]. Lviv: Nakladom vydavnychoi kooperatyvy «Chervona Kalyna». 180 [in Ukrainian].
- Savchenko, V. 2016. Dvanadtsiat' viin za Ukrainu [*Twelve wars for Ukraine*]. Kyiv: Nora-Druk. 480 [in Ukrainian].
- Skorokhod, O. 2009. Persha sprobа: prykhid do vlady bilshovykiv u Kyievi kriz' pryzmu spryiniattia naseleння (sichen' – liutyi 1918 r.) [*The first attempt: coming to power of the Bolsheviks in Kyiv through the prism of the perception of the population (January – February 1918)*]. Naukovi zapysky NaUKMA [*Proceedings of NaUKMA*]. 91: Istorychni nauky [*Historical sciences*]. Kyiv: Pul'sary. 24-30. [in Ukrainian].
- Tynchenko, Ya. 1996. Persha Ukrain'sko-Bil'shovyts'ka Viina (Hruden' 1917 – Berezen' 1918) [*First Soviet - Ukrainian War (December 1917 – March 1918)*]. Lviv: Instytut Ukrainoznavstva im. Krypiakevycha. 371 [in Ukrainian].
- Chebotariv, M. 2003. Vyzvol'ni zmahannia ochyma kontrozvidnyka [*Ukrainian War of Independence through eyes of counterintelligence officer*]. Kyiv: Tempora. 288 [in Ukrainian].

Валерій Бабіч,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0003-2159-5368

Участь євреїв у подіях Української революції 1917 – 1921 рр.

Abstract. The article deals with the main features of the participation of the Jewish population in the revolutionary events of 1917–1921s. During the 4 years of the revolution, many state formations changed, which had different attitudes to the political life of Jews in Ukraine. The Socialist Central Rada was replaced by the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky with a clear pro-Ukrainian position. But the hetmanate did not last long and the Ukrainian People's Republic was reborn, which was called the Directory of the UPR. At the same time with the establishment of the Directory's power, the Western Ukrainian People's Republic appeared on the political map of Europe. Jews, due to the lack of their own statehood, were forced to choose a side in the military confrontation. The choice fell on the Ukrainian position.

Keywords: Jews, Ukrainian revolution, Central Rada, UPR, Hetmanate of Pavlo Skoropadsky, Directory, WUNR.

Все XX століття проходило на фоні бурхливих змін, під час яких українці намагалися відновити свою державність, однак разом зі спробами налагодження власного політичного життя, відбувалась конфронтація українців та євреїв. Події минулого століття оповиті міфами, що живуть і по нині. Не минули цього й події Української революції 1917–1921 рр. В українській історіографії та в суспільстві побутує думка про нейтралітет євреїв у час революції або роблять з євреїв жертв, котрі постраждали від буремних подій української революції.

Мета статті – проаналізувати взаємовідносини українців та євреїв під час революції 1917–1921 рр.

В останній час збільшилось праць присвячених темі україно-єврейської співпраці в 1917–1921 рр. Однак більшість з них підходять до вивчення проблеми з однієї сторони. На думку Максима Гона твердження про активно допомогу українців у розбудові власної державності від євреїв «фігурують у вітчизняній історіографії лише зрідка. Тим часом простежується інша тенденція: невтручання євреїв у конфлікт українців і поляків часто-густо коментується з позиції дорікань»¹.

Окремої уваги заслуговує праця Миколи Лазаровича «Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році» в якій детально подано інформацію про єврейські погроми від різних політичних сил котрі були на українських землях у 1919 р, а саме – українські отамани, які покинули армію Директорії УНР й проводили самостійну політику, вони не належали до певної політичного угруповання та в першу чергу шукали для себе вигоду. Окрім українських отаманів активно займалися єврейськими погромами червона та біла армії.

Одразу після Лютневої революції, 4 березня 1917 року в Києві було створено Українську Центральну Раду. Центральна Рада отримала підтримку від єврейських партій, завдяки її політиці щодо створення національно-культурних автономій. Це зближувало єврейські соціалістичні партії з соціалістичними українськими партіями, аніж з більшовицькими організаціями, які не визнавали відокремлення груп за національними ознаками².

¹ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 18. С. 185.

² Марковська, З. 2011. Єврейські партії початку XX ст. в процесі державотворення України. *Музично-театральне мистецтво*. 2. С. 193.

У жовтні 1917 року відбувся більшовицький переворот у Петрограді, майже одразу всі єврейські партії виступили з підтримкою Центральної Ради і засудженням антиконституційної узурпації влади прихильниками В. Леніна.

Серед архівних джерел є матеріали, що свідчать про бажання молодих євреїв, які мали військовий досвід, вступити до українського війська і захищати Українську Народну Республіку³. Однак серед командного складу військових частин були чорносотенці, вони створювали для євреїв різноманітні перешкоди для вступу у війська. Це стало предметом слухання на одному із засідань Центральної Ради⁴.

Єврейські партії ніколи не входили до складу Центральної Ради. Вони також не голосували за прийняття IV Універсалу в січні 1918 року мотивуючи це тим, що австро-німецькі війська зроблять з України сировинну базу для завершення Першої світової війни. Єврейські партії лякала загроза стати «рабами німецького імперіалізму»⁵. Погромна хвиля в Україні пов'язана з більшовицькою агресією проти України. Генеральний секретар з національних справ О. Шульгин це пояснював наступним чином «Без більшовицької навали у нас не було б погромів»⁶.

9 січня 1918 р Українською Центральною Радою було прийнято Закон про національно-персональну автономію⁷. Єврейській меншині надавалось право на самостійне влаштування свого національного життя через органи Національного союзу. Національному союзу надавалось право законодавства і врядування в межах компетенції, встановленої законом. Вищим представницьким органом Національного союзу мала Національні збори, а вищим виконавчим органом – Національна рада, яка обиралась Національними зборами і була перед ними відповідальна. У світовій практиці це був перший закон про національно-персональну автономію⁸.

Також утворилось Міністерство єврейських справ. У своєму складі міністерство мало три департаменти: 1) освіти; 2) департамент національного самоврядування з організаційним відділом; 3) департамент загальної канцелярії, що поділявся на військовий відділ, відділ преси і інформації та загальний відділ⁹.

Після підписання Брест-Литовського мирного договору, на території УНР були зосереджені німецькі війська. УНР зобов'язувалась постачати продукти та ресурси німецькому командуванню на фронт Першої світової, однак українська влада не могла забезпечити стабільне надходження харчів, саме тому 30 квітня 1918 року, за сприянням німецьких генералів, відбувся переворот і генерал Павло Скоропадський був проголошений гетьманом. За гетьманування П. Скоропадського було скасовано закон про національно-персональну автономію. Ліквідувалось і Міністерство єврейських справ¹⁰.

В травні 1918 року в гетьманському уряді лунали заяви щодо ліквідації усіх національно-персональних автономій, в тому числі єврейською. Гетьман Павло Скоропадський аргументував це рішення тим, що національні автономії загрожують територіальній цілісності України. Євреї були проти цього рішення та намагалися захистити свою автономію, однак голова Ради міністрів Федір Лизогуб висловився про невідворотність ліквідації національно-персональної автономії. 8 липня 1918 р закон про національно-

³ Ладний, Ю. 2016. Етнополітика в Україні 1917–1921 рр.: історико-етнологічний дискурс. *Наукові записки*. 2. С. 300.

⁴ Там само. С. 301.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Михайліченко, М. А., Зігунов, В. Ю. 2018. Діяльність Директорії УНР щодо відновлення національно-персональної автономії. *Приватне та публічне право*. 4. С.8.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

персональну автономію втратив чинність. 9 липня 1918 року було скасовано національні міністерства, а 16 липня німецькі військові розігнали Єврейську Національну Раду¹¹.

Однак, під час правління Павла Скоропадського влада активно сприяла культурно-освітньому розвитку серед українських євреїв. Було виділено 87 тис. 700 крб на організацію літніх курсів учителів єврейських шкіл у Києві, Одесі та Катеринославі¹². 14 листопада 1918 року гетьман Павло Скоропадський зрікся влади. Замість Гетьманату утворилась Директорія. Вже 10 грудня 1918 року Директорією було ухвалено постанову «Про відновлення чинності закону Української Центральної Ради від 9 січня 1918 року про національно-персональну автономію». При Директорії створено відділ у справах національних меншин. У складі уряду УНР не було створено міністерств з російських і польських справ. Володимир Винниченко пояснив це тим, що за євреями не стоїть сусідня держава, яка не зможе заступатися за громадян України не українського походження¹³.

На жаль, через зовнішньо політичні причини, більшість законів, що стосувалися наданням євреям автономістських прав так і залишилися на папері. В майбутній Державній Народній Раді 13% міст резервувалась для єврейських політичних партій. Представники єврейських партій отримали б 21 мандат. Для порівняння, росіянам та полякам надавалось, відповідно, 6 і 3 мандати¹⁴.

В складних умовах, коли УНР оточена більшовиками, Денікіним та Польщею, єврейське населення лишалося з Директорією. В спеціальній відозві, підписаній президентом кабінету міністрів Б. Мартосом та міністром єврейських справ П. Красним, наголошувалося, що єврейське населення активно підтримувало Українську демократичну республіку. Усі єврейські політичні партії висловили підтримку щодо повної державної незалежності України¹⁵.

В армію Директорії УНР вливалися повстанські загони зі слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Директорія в перші дні лютого 1919 року змушена була залишити Київ. Її армія все більше деморалізувалася, окремі вояки в пошуках їжі вдавалися до грабежів. Територія, на яку номінально поширювалася влада Директорії, нею не контролювалася¹⁶.

Жорстокими були й погроми у перші місяці 1919 р., які нібито проводились військами Директорії. Однак, слідча комісія з'ясувала, що це були «недисципліновані й неорганізовані маси озброєних людей»¹⁷. Отаман О. Палієнко заявляв, що він уповноважений Директорією та повинен навести порядок у Бердичеві та Житомирі. В цих містах О. Палієнко влаштував єврейські погроми. У Бердичеві з 5 до 10 січня 17 осіб було вбито, 40 поранено. В Житомирі з 8 до 13 січня 53 особи було вбито, 19 поранено¹⁸.

Найбільшим погромом був Проскурівський, вчинений отаманом Іваном Семесенко 15 лютого 1919 року. Упродовж трьох із половиною годин було вбито від 1200 до 1500 євреїв і поранено понад 600 осіб¹⁹. Через тиждень, антисемітські акції сталися на Волині. 25 лютого військові коменданти м. Дубно, Дубенського і Кременецького повітів ухвалили рішення накласти на єврейське населення контрибуцію у розмірі 100 тис. крб. за антидержавну діяльність проти УНР. Спроби опору цього рішення вилилися в побиття євреїв²⁰.

¹¹ Михайліченко, М. А., Зігунов, В. Ю. 2018. Діяльність Директорії УНР щодо відновлення національно-персональної автономії. С.3-4.

¹² Там само. С.4.

¹³ Там само. С.8.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Ладний, Ю. 2016. Етнополітика в Україні 1917–1921 рр.: історико-етнологічний дискурс. С. 301.

¹⁶ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 45. С. 368.

¹⁷ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. С. 369.

¹⁸ Там само. С. 369.

¹⁹ Там само. С. 360-370.

²⁰ Там само. С.370-371.

Окремо потрібно поговорити про отамана Ілько Струк, який ще в 1917 році організує Українську козацьку раду, а в січні 1918 р. на чолі сотні брав участь у звільненні Арсеналу від більшовицьких заколотників. З лютого 1918 р. бере участь у антибільшовицькому повстанському русі. У 1919 р., коли Директорія відступила на захід, Ілько Струк, організувавши довкола себе тисячі козаків, залишився в Чорнобильському повіті. Підвладне йому військо офіційно називалося Першою повстанчою армією УНР. Від імені Директорії у визволених населених пунктах встановлював цивільну владу – Українську народну управу.

Масовими єврейськими погромами в Чорнобильському й Радомишльському повітах були вчинені отаманом Ілько Струком. Він вважав, що, «б'ючи жидів», він «рятує Росію». У березні він зібрав навколо себе 3 тисячі повстанців. Погрожуючи погромами, він обклав єврейське населення півночі Київщини великою контрибуцією. Пік погромної хвилі припав на середину квітня²¹.

Цікаво простежити якою була участь євреїв на західноукраїнських територіях. Згідно з переписом 1910 року частка поляків в Галичині становила 45,5%, а українців – 43%. Частка євреїв від усього населення Галичини у 1910 році становила 11%. В Східній Галичині частка українців становила 65–66%, поляків – 20–22%, євреїв – 11–12%. Саме тому євреї були третьою силою в Галичині на рівні з українцями та поляками²². До Української революції євреї не мали політичних прав. Українські партії рішуче виступали за національні права євреїв. Через антисемітські та антиукраїнські погляди в польському політичному житті, відбулось українсько-єврейське зближення²³.

1 листопада 1918 року внаслідок Листопадового чину – повстання, організоване Українськими січовими стрільцями, очолюваних Дмитром Вітовським з метою захоплення Львова та створення ЗУНР. Євреї створили Єврейський комітет громадської безпеки (ЄКГБ). Євреї продемонстрували одностайність у прагненні уникнути участі в умовах ескалації польсько-українських відносин. Станіславська Тимчасова єврейська національна рада прокламувала: «З народом українським і польським бажаємо повної згоди на основі “рівні з рівними” і на порозумінні в усіх справах, які всі три народи спільно обходять»²⁴

Якщо стратегія євреїв впродовж війни 1918–1919 рр. залишалася незмінною, їхня тактика характеризувалася певним маневруванням. Важлива причина формування проукраїнських симпатій серед євреїв – законодавча діяльність ЗУНР, яка характеризувалася ліберальними засадами розв'язання проблем національних меншин. Взимку та навесні 1919 року в ЄНРаді зміцніли проукраїнські сили. Розпочато обговорення питання про відмову від нейтралітету й відкрити співпрацю з національною більшістю Східної Галичини. Однак на заваді цього наміру стало те, що євреїв будуть залучені до війни ЗУНР і Польщі. Офіційного переходу ЄНРади як загальнонаціонального представницького органу до підтримки ЗУНР так і не сталося²⁵.

Причина чому євреї були за нейтралітет під час українсько-польської війни полягає в тому, що євреї були третім за кількістю населенням на заході України та не хотіли воювати за незалежність іншої нації. Дається в знаки також й те, що євреї довгий час не мали власної державності, тому в першу чергу хотіли відродження своєї національної держави.

Не можна не обійти увагою триденний погром у Львові (22–24 листопада 1918 р.) організований польськими військами. За три дні погрому, приблизно 50-150 євреїв було вбито і понад 400 поранено, постраждало близько семи тисяч родин, було спалено 3 синагоги і понад дві тисячі євреїв втратили житло.

²¹ Лазарович, М. В. 2012. Антиєврейський погромний рух в Україні у 1919 році. С.371.

²² Баран, І. В. 2019. До проблеми взаємовідносин українців та євреїв у Галичині (1900–1914 РР.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 3. С 3.

²³ Там само. С 5-6.

²⁴ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. С. 181-182.

²⁵ Там само. С.182-183.

Українська газета “Товмацькі вісті” пише про те, як поляки “облили кілька десятків жидівських домів нафтою, позамикали в тих домах брами і спалили разом з людьми. Кілька десятків жидів кинулося до божниці (синагоги), щоб виратувати відтіть “Божі заповіді”. Їх замкнули в божниці і враз з божницею спалили. Хто рятувався утечею, того вбивали на вулицях...”²⁶.

Згідно з висновками, оприлюдненими у доповіді голови американської комісії, що вивчала польсько-єврейські взаємини, протягом трьох днів у Львові вбито 64 особи єврейської національності. Львівський погром став вагомою причиною зростання проукраїнських настроїв серед євреїв Східної Галичини, однак етнічне насильство слугувало попередженням євреям стосовно підтримки ними ЗУНР: чимало погромників були переконані в існуванні українсько-єврейського союзу²⁷.

22 січня 1919 року відбулось підписання акту злуки між УНР та ЗУНР. Окрім довгожданого возз’єднання, з’явилися й нові проблеми як-от боротьба на три фронти проти польської, червоної та білої армій, внаслідок чого УНР опиняється у Трикутнику смерті, внаслідок чого відбувся Перший зимовий похід. Після походу УНР заручилась підтримкою з Польщею. Пильної уваги потребує Другий зимовий похід та трагедія під Базаром. Для початку потрібно розповісти про передумови походу. У квітні 1920 р. було укладено Варшавський договір між Українською Народною Республікою та Другою Річчю Посполитою. Ця подія стала початком радянсько-польської війни, яка тривала близько року. Однак після контрнаступу червоних військ, Друга Річчя Посполита вирішила підписати мирну угоду з Росією. 18 березня 1921 р. в Ризі було підписано договір між Польщею та Радянською Росією, згідно з яким Польща офіційно визнала УСРР і анулювала Варшавський договір 1920 р. з УНР²⁸.

Наприкінці жовтня 1921 р. з польських таборів до прикордонних сіл таємно було переправлено близько однієї тисячі воїнів. Їх для участі у Другому зимовому поході. В кожному селі учасники рейду збирали селян, закликаючи їх до повстання. Населення давало продовольство, фураж, коней, у деяких селах до загонів приєднувалися юнаки. 6-7 листопада українські бійці захопили Коростень, однак не змогли його утримати. З Житомира надійшли червоні військові, тому повстанські загони відступили²⁹.

17 листопада 1921 р. під Малими Миньками поблизу міста Базар повстанську колону атакували вершники 2-ї і 3-ї бригади 9-ї кавалерійської дивізії Котовського і комбінованим ударом відсікли від авангарду колони частину бійців, яких узяли в оточення. Вирватися з кільця оточення вдалося лише тим, хто був в авангарді колони: штабу на чолі з Ю.Тютюнником Ті, хто залишився, узяли удар на себе. Убивали всіх: поранених і тих, хто ледве тримався на ногах³⁰.

З протоколу ЧК стало відомо, що в бою під Базаром було порубано понад 400 і взято в полон 536 вояків. Із них 359 бійців розстріляно. Серед заарештованих виявилось 177 офіцерів командного складу Армії УНР, яких відправили до Києва на допити в катівні ЧК. З історичних досліджень відомий етнічний склад бійців, які загинули під Базаром. Там були не лише українці, хоча їх налічувалося найбільше – 85,88%, а й росіяни, поляки, білоруси, євреї та німці³¹.

Отже, одразу після проголошення III Універсалу та становлення Української Народної Республіки, євреї рішуче стали на бік УНР та активно записувались до українського війська. В умовах становлення української державності, євреям надавалися спеціальні органи для влаштування власного національно-політичного життя на території України.

²⁶ Гон, М. 2009. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. С. 185.

²⁷ Там само. С. 185.

²⁸ Сулима, Л. 2016. Другий зимовий похід армії УНР: рейд у вічність. *Дзеркало тижня. Україна*. С. 43-44.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

Павло Скоропадський у перші місяці свого правління знівелював всі здобутки часів Центральної Ради, зокрема було скасовано закон про національну-персональну автономію. Під кінець правління П. Скоропадського активізувалось питання про надання євреям національної автономії на території Української держави, але проблему вважали другорядною та повільно розглядали прийняття закону. Євреї на західноукраїнських землях дотримувались принципу нейтралітету, вони не хотіли одну із сторін у чужий для них війни. Однак євреї надавали перевагу уряду ЗУНР через їхню ліберальну політику.

В складний 1919 рік Директорія воювала на три фронти проти польської, більшовицької та білогвардійської окупації. Деморалізоване військо Директорії відмовлялось виконувати накази, займалося дезертирством та ставали отаманами, які проводили власну політику. Симон Петлюра був головним отаманом армії УНР. Незалежні отамани активно займалися єврейськими погромами, під час цих погромів отамани стверджували ніби вони виконують накази Директорії та називали себе “петлюрівцями”. Але варто сказати, що Директорія активно боролася з погромами, видаючи закони які забороняють насилля до людей різних національностей, віросповідань та розстрілювали отаманів, які не корилися законам. Отаман Іван Семесенко, який вчинив погром у Проскуріві, під час якого в місті загинуло від 1200 до 1500 євреїв. Івана Семесенка, за результатами розслідування спеціальної комісії, було розстріляно.

References

- Baran, I. 2019. Do problemy vzajemovidosyn ukrainsiv ta yevreiv u Halychyni (1900–1914 RR.) [To the problem of relations between Ukrainians and Jews in Galicia (1900–1914)]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky [Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Historical Sciences]. 3. 1–9. [in Ukrainian].
- Hon, M. 2009. Yevrei v ZUNR: strahyia, taktyka ta vplyv na formuvannia vzaiemyn z ukrainsiamy v mizhvoiennyi period [The Jews in the ZUNR: Strategy, Tactics and Influence on the Establishing Relations with the Ukrainians in the Interwar Period]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. 2009. 18. 181–189. [in Ukrainian].
- Ladnyi, Yu. 2016. Etnopolityka v Ukraini 1917–1921 rr.: Istoryko-Etnolohichniy Dyskurs [Ethnopolitics in Ukraine in 1917–1921: Historical and Ethnological Discourse]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies. I.F. Kurasa NAS of Ukraine]. 2. 295-307 [in Ukrainian].
- Lazarovych, M. 2012. Antyievreiskyi pohromnyi rukh v Ukraini u 1919 rotsi [Anti-Jewish pogrom movement in Ukraine in 1919]. Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. [Current policy issues: a collection of scientific papers]. 45. 367-377. [in Ukrainian].
- Markovska, Z. I. 2011. Yevreiskii partii pochatku XX st. v protsesi derzhavotvorenna Ukrainy [Began Jewish Parties 20 Centuries in the Process of Creation of the State of Ukraine]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dizainu i mystetstv [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]. 2. 191-194. [in Ukrainian].
- Mykhailichenko, M. A Zihunov, V. 2019. Yu Polityka Ukrainskoi Derzhavy Pavla Skoropadskoho shchodo yevreiskoi natsionalnoi menshyny [The Policy of the Ukrainian State of Pavlo Skoropadsky Regarding the Jewish National Minority]. Pryvatne ta publichne pravo [Private and public law]. 2 3-7. [in Ukrainian].
- Mykhailichenko, M. A Zihunov, V. Yu. 2018. Diialnist Dyrektorii UNR shchodo vidnovlennia natsionalno-personalnoi avtonomii [Activities of the Directory of the Ukrainian People's Republic to Restore of the Jewish National and Personal Autonomy]. Pryvatne ta publichne pravo [Private and public law]. 4. 8-10. [in Ukrainian].

Sulyma, L. 2016. Druhyi zymovyi pokhid armii UNR: reid u vichnist [*The Second Winter Campaign of the UNR Army: a Raid into Eternity*]. Dzerkalo tyzhnia. Ukraina [*Mirror of the week. Ukraine*]. 43-44. [in Ukrainian].

УДК 94(477)"1920":37.014.3

Богдан Безпалько,
Київський університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-6081-2428

Соціально-економічне становище вчителів УРСР у 1920-ті рр.

Abstract. In the article the author reveals the problems of socio-economic situation of teachers in the 1920s. Reveals the reasons for reforms in the school structure and the impact on this process of the Bolshevik government, which was gradually established in the USSR. Emphasizes the connection between loyalty to the authorities and the material support of the teaching staff. The attitude of teachers to the Bolshevik government and the reaction to criticism from educators are considered. The author shows the difficult financial situation of teachers, who clearly demonstrated their rejection of the new Bolshevik vision, and the ways in which the authorities used to make educators more loyal to themselves.

Keywords: teachers, socio-economic situation, education, school, Bolsheviks.

6 січня 1919 р. під егідою більшовиків була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка. Зміни, що відбувались у країні стосувались як ідеологічного, так і економічного виміру. Не оминули вони й освітню сферу, адже її система склалась за часів Російської імперії, яку більшовики критикували¹. Завдання сформувати єдину школу в УСРР отримав перший народний комісар освіти І. Стащенко. Для здійснення широкомасштабної реформи було видано наказ зорганізувати спеціальну комісію «Товариство шкільної освіти». Вона за півтори місяця розробила план єдиної школи та продемонструвала його на Другому вчительському з'їзді². Стратегія отримала схвальні відгуки і розпочалась робота для реалізації задуму.

Конструювання єдиної шкільної системи повинно було покращити її функціонування і посилити контроль з боку державного апарату. Саму ж освітню систему влада розглядала, як інструмент інформаційного впливу, котрий повинен був допомогти виховати лояльне до більшовиків суспільство. У зазначеному ключі актуалізувалась роль вчителів. Адже, саме їхня позиція була вирішальною у шкільництві. Дослідивши соціально-економічне становище освітян, ми зможемо краще усвідомити наскільки більшовицька влада мала сильні, чи слабкі позиції в УСРР. Позиція ж вчителів, мала суттєвий вплив на зазначений процес, що додатково актуалізує нашу проблематику.

Серед науковців зазначена проблематика мала певний вияв у дослідницькому вимірі. Зокрема, М. Долінго розглядав матеріальне становище працівників освіти, в тому числі й вчителів. Він підкреслював низьку заробітню плату та непевний статус професії у тогочасному суспільстві. Значно менша увага приділялась питанню відносин з владними структурами³.

П. Солодуб навпаки намагався більшою мірою розкрити політичне становище освітян. Він писав про напруженість та недовіру у відносинах шкільництва та партноменклатури.

¹ Кульчицький, С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ: Темпора, 2013. С. 305-310.

² Лікарчук, І. Міністри освіти України: монографія. В 2-х т. Т. 1 (1917–1943 рр.). Київ, Видавець О. Ешке. 2002. С. 9-43.

³ Долінго, М. Матеріальне становище робітників освіти на Україні. Радянська освіта. 1924. № 3-4. С. 112-116.

Дещо опускалось питання власне ж реакції більшовиків на зазначений стан речей⁴. Е. Євсєєва дивилась на проблематику з більш ширшої точки зору, вона аналізувала й питання освітньої еміграції, відзначаючи також негативне матеріальне становище вчителів. Л. Березівська у своїй монографії «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» також частково торкалась нашої теми. Вона розглядала процес боротьби проти «неугодних освітян», відзначаючи роль учительських з'їздів⁵.

Важливим елементом у зазначеній проблематиці є праці радянських авторів, які були видані за межами союзу. Однією з них є робота С. Сірополка «Історія освіти в Україні», вона була надрукована 1937 р. у Львові. Перевидання книги відбулось аж у 2001 р. Автор комплексно аналізує стовнення української освітньої системи. Він торкається потрібного нам періоду⁶. Більше уваги до формування шкільних предметів та їх ідеологічного наповнення у 1920–1930-х рр. придяляв Г. Ващенко. У Відні 1957 р. вийшла його робота «Проект системи освіти в Україні». Дослідник зауважував недоліки засудження політики українізації у сфері освіти. Він також відзначав вплив влади на процес формування радянської історичної парадигми. Важливо зауважити й Г. Васьковича. Він був професором Українського вільного університету, що розташовувався в Мюнхені. Праця автора «Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)» належить до періоду занепаду СРСР, адже вона вийшла у 1996 р. У ній Васькович аналізує роль українських вчителів у формуванні шкільної системи 1920–1930х рр. Також, відбувається спроба розкрити впливи іноземних науковців на освітній процес.

«Стара освіта» у розумінні більшовиків носила не лише імперський спадок. З 1917–1919 р. вона формувалась в умовах визвольних змагань українського народу. Під час урядів Центральної Ради, Скоропадського та Деякторії у школах зміщувався акцент викладання предметів на українську мову навчання. 1 серпня 1918 р. в Українській Державі був прийнятий закон про обов'язкове вивчення предметів українознавства та історії України у середній школі⁷. Водилися такі предмети, як українська мова, література, історія України, географія України. Це не могло не залишити відбитку на змісті освіти і тим паче – вчителях, які з острахом очікували майбутніх змін в шкільній системі.

На українських землях питання грамотності мало глобальний характер, адже в УРСР більша половина людей не вмiла писати. У відсотковому відношенні найгіршою була ситуація на Волині. Там частка неписьменних становила понад 82 %. Не надто оптимістичною була ситуація й в інших регіонах (див. таблицю №1)⁸.

Етнічні українські території	Рік	Кількість неписьменних, %
УРСР	1926	58,40
Кубань	1923	67,56
Галичина	1910	≈ 60,00
Буковина	1910	≈ 70,00
Волинь	1921	82,10
Підкарпаття	1921	65,67

Таблиця №1. Кількість неписьменного населення на різних етнічних українських землях

Виходячи із зазначеної ситуації, більшовицька влада не могла просто ігнорувати вчителів, вони були необхідними для надання освіти «робітничому класу», особливо в

⁴ Солодуб, П. 1925. Революція й народній учитель. *Радянська освіта*. 1. С. 9-11.

⁵ Березівська, Л. 2008. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ. С. 116.

⁶ Сірополко, С. 2001. Історія освіти в Україні. Степан Сірополко. Київ. Наук. Думка. 912 с.

⁷ Там само.

⁸ Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. 2012. Київ: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова. С. 12.

умовах початку індустріалізації. Проте, допоки вчителі не виявляли лояльності до комуністичної ідеології, їхнє матеріальне становище знаходилося у плачевному стані.

Однією з найбільш вагомих роблем в 1920–1923 рр. була відсутність шкільних бюджетів, що в свою чергу позначалось на матеріальному становищі освітян. Батьки часто не могли забезпечити власним коштом навчання дітей, тому відбувались скорочення кількості як учнів, так і самих шкіл⁹.

У 1924 р. існувало 15 595 трудових шкіл, з них 2027 знаходились на утриманні сільських рад, профспілок, кооперативних й інших об'єднань, інші перебували на балансі державного та місцевого бюджету. На зазначений рік 46,8 % учнів віком 8-11 років мали змогу здобувати загальну освіту. Враховуючи те, що на період 1921–1923 рр. УРСР перебувала в умовах голоду, зарплата вчителів все більш натуралізовувалась, що свідчило й про гостру недостачу загального фінансування освіти. Перше фінансування, яке було закладено в бюджеті 1924 р. не вплинуло належним чином на стан речей. Щодо деклараційного оформлення, то в цьому аспекті школи переживали етап становлення внутрішнього розпорядку, системи оплати, розкладів, програм, навантажень і тому подібного. Зарплату не виплачували по два-три місяці, що призводило до погіршення матеріального становища вчителів та збільшення рівня суїцидальних випадків серед педагогів¹⁰.

Якщо рзглянути заробітню платню учителів, красномовно виглядає її співставлення з колегами інших країн, незважаючи на цінову політику різних держав, показники зарплат в СРСР в рази менші від більшості, всі фінансові розрахунки проводилися відповідно до курсу американського долара у 1924 р. (дивись таблицю №2)¹¹.

Держава	Вартість продуктового набору	У 30-річному віці		У 50-річному віці	
		Місячний оклад	Показник до реальної зарплати	Місячний оклад	Показник до реальної зарплати
Англія	2,16	98,0	45	155,0	72
Бельгія	2,00	36,00	18	42,00	21
Болгарія	1,10	10,80	10	13,70	12
Німеччина	1,93	40,00	21	56,00	29
Голландія	2,20	84,30	38	108,60	49
Іспанія	2,01	38,88	19	77,70	39
Італія	1,99	23,90	12	31,70	16
Китай	1,57	51,00	32	51,00	32
Латвія	1,50	15,30	10	48,00	32
Литва	1,45	21,60	15	30,60	21
СРСР	2,10	13,00	6	13,00	6
Румунія	1,18	16,17	14	27,55	23
США	2,35	100,0	43	200,00	85
Фінляндія	1,67	48,00	29	75,00	45
Франція	2,00	33,00	17	44,00	22
Чехословаччи	1,80	28,30	16	52,80	29

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 539. Оп.3. Спр. 1393. Арк.152

¹⁰ Долінго, М. 1924. Матеріальне становище робітників освіти на Україні. *Радянська освіта*. 3-4. С. 112-116.

¹¹ Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. С. 35.

на					
Швейцарія	1,54	83,02	54	93,45	61
Швеція	2,21	70,70	33	88,80	42
Югославія	1,55	15,00	10	19,00	12

Таблиця №2. Середня зарплата учителів країн Європи і світу

Маючи практично однакову ціну на «продуктовий набір» в СРСР загалом, та УРСР зокрема, вчителі отримували найнижчу заробітню платню з усіх зазначених країн. Ще однією вагомою проблемою було й те, що стаж роботи не впливав на ріст матеріального забезпечення, як це відбувалось в інших країнах. Таким чином, молоді працівники втрачали мотивацію залишатися в освітянській сфері, адже від тривалості часу вчителювання зарплата не зростала.

Зважаючи на те, що саме вчителі повинні були виховувати учнів в дусі соціалізму, їхня лояльність до зазначених ідей була необхідною, але низькі зарплати не приносили новій владі популярності серед освітян. Зазначену тезу підтверджує у 1925 р. депутат Трудового конгресу України П. Солодуб говорячи, що народний учитель в історії українського бандитизму грає не останню роль¹².

Негативну оцінку щодо підтримки влади учителями дає в тому ж році Народний комісар освіти Я. Шумський. Він відзначав ворожість у настроях педагогів у школах, їх небажання співпрацювати з владою. Підкреслюючи антирадянську налаштованість вчителів нарком освіти заявляв, що вони почали переходити до співпраці лише з 1924 р. Виокремлювались вчителі сільської місцевості, які на думку можновладця були ще більш антирадянськи налаштовані. В першу половину 1920-х років, вчителів вважали головними носіями націоналістичних ідей, та ставились до них із взаємною недовірою¹³.

Схожу позицію поділяв нарком освіти В. Затонський. Він стверджував, що на 1923 р. більшість інтелігенції, а з ними й вчителі, були негативно налаштовані стосовно жовтневої революції. Роздумуючи над причинами такого розвитку подій Затонський наголошував, що освітяни не підтримують ідеї соціалізму. А причиною тому був страх, що мовляв, нова влада не дасть їм можливість працювати «на користь рідної неньки, селянської демократичної України»¹⁴.

Державний апарат не міг просто спостерігати за вороже налаштованими педагогами. Ще у 1923 р. відбулась масштабна «чистка» серед вчителів, яку О. Шумський називав «першою кампанією політичної перевірки». Результатом чого, за словами П. Солодуба на 1925 р. вже було 50 тисяч вчителів, які сповідували комуністичній ідеї, але більша частина все ще не довіряла владі. З цієї точки зору не дарма було розпочато учительські з'їзди, саме на них влада могла оцінити загальну тенденцію настроїв освітян і навіть більше, корегувати їх.

Перший Всесоюзний учительський з'їзд відбувся у Москві в січні 1925 р. Було 231 учасників з України. Висновком зазначеного дійства, що проявився у декларації, була заява про завершення аполітичності вчителів та визнання ними легітимності радянської влади. Необхідно зауважити про підняття зарплат вчителям з 1925 р., проте воно не вплинуло вагомим чином на матеріальне забезпечення вчителів¹⁵. Таким чином, 1925 р. характеризувався частковим визнанням з боку шкільних педагогів більшовицької влади, з іншого ж боку, залишалась значна кількість незадоволених.

¹² Солодуб, П. Революція й народній учитель. С. 9-11.

¹³ Шумський, О. 1925. На третьому фронті (До учительського з'їзду). Радянська освіта. 1. С.5

¹⁴ Затонський, В. 1923. До радянського вчительства. Радянська освіта. 1923. 1. С. 6-14.

¹⁵ Евсеева, Е. 2001. Эмигрантская и советская высшая школа 20-х гг. Новый исторический вестник. Москва. 1. С. 43-61.

Дослідник теорії й історії педагогіки Я. Мамонтов зазначав кризові явища, які переживала педагогіка. В свою чергу, це була одна з причин, чому нова влада не отримала широкої популярності серед освітян. Ліквідація старої системи та швидкий пошук нових форм, часто незадовільняли освітян, які мали дореволюційний стаж роботи. У 1927 р. дослідник кричуще засуджував стратегію вчителювання в школі: «На наших очах відбувається настільки могутній процес руйнування педагогічного світу, який буває лише в періоди найбільших соціальних рухів. Щось подібне педагогіка переживала лише на світанку капіталізму, в епоху Ренесансу...»¹⁶.

З одного боку, необхідно було розповсюдити освіту, яка формувала б у дітей соціалістичну свідомість. З іншого, як зазначалось раніше, на початок 1920-х років більшовицька влада не почувалась впевнено в УРСР, це не дозволяло здійснювати надмірно радикальні зміни. Саме тому паралельно відбувались два напрямки роботи: ліквідація неписьменності¹⁷ та політика коринізації, складовою частиною якої була українізація¹⁸. Це приводило до того, що розбудовуючись шкільна освіта у своєму змісті мала соціалістичну й трудову ідею виховання, але зберігалась українська мова викладання та документообігу.

Такий стан речей відображався на вчителях. Вони користувались неможливістю ліквідації шкільного складу більшовиками, створюючи їм певні друднощі, висловлювали власну стриману позицію щодо підтримки влади. Вона ж в свою чергу, почала виховувати потрібних їй вчителів та поступово замінювати якісний склад.

Щоб окреслити вчителям рамки дозволеного, влада видавала відповідні укази. Саме на них у своїй діяльності повинні були орієнтуватись освітяни. Так, в 1922 р. вийшов «Кодекс законів про народну освіту». За ним вчителі повинні були сприяти формуванню матеріалістичного світогляду, прихильності до колективного способу життя та виховання в школах праці. Що цікаво, саме у цій програмі чи не вперше постало питання доцільності функціонування в школі традиційного уроку історії. Відстоювалась думка про інтеграцію уроку в загальний предмет, який би відображав функціонування соціому в минулому й сьогоденні¹⁹.

Насправді ж такі ідеї лише окреслили дійсність. Адже у 1921 р. історія соціалізму, новітня історія, історія культури, політична економіка були об'єднані, тобто інтегровані в єдиний навчальний предмет «суспільствознавство».

Укладачі програми М. Попов і М. Гейнике відстоювали позицію, що така інтеграція дозволить учням краще усвідомити суспільні процеси в контексті світової історії, збагнути глибину окремих історичних процесів та явищ. У пояснювальній записці до курсу підкреслювалось, що завдяки таким діям скорочувався загальний час викладання раніш окремих предметів, а відповідно й терміни їх вивчення учнями²⁰. Фактично саме тут вперше з'явився термін «суспільствознавство».

Зазначені дії, ще більше налаштовували вчителів проти влади. Через перевантаженість матеріалом і орієнтування на самостійне навчання таких предметів як суспільствознавство, учні не могли засвоювати знання на належному рівні. Вчителі предметники, повинні були подавати матеріал, що знаходився поза зоною їхньої компетентності, та ще й «прив'язувати»

¹⁶ Мамонтов, Я. 1925. Що таке педагогічна система. *Радянська освіта*. 5. С. 13

¹⁷ Мороз, А. 1976. Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках. *Український історичний журнал*. 8. С. 111-116.

¹⁸ Даниленко, В. 1992. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті роки). *Проблеми історії України: факти, судження пошуку*. Київ. Вип. 2. С. 79.

¹⁹ Дятлова, О. 2007. Інтегровані навчальні посібники з суспільствознавчих дисциплін 20- тих - поч. 30-тих рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць*. Ізмаїл. 22. С. 62-66.

²⁰ Смагін, І. 2010. Підручник із суспільствознавства в українській школі 1920–1990 рр.: проблеми створення і функціонування: монографія. Житомир. обл. ін-т. Післядипломної пед. освіти. Житомир. С. 24.

його до соціалістичних ідей. В сукупності це призводило до низького рівня володіння дітьми базових предметів: математики, фізики, географії, історії та ін.

Разом з тим існували так звані «Порадники соціального виховання». В них розміщували рекомендації, щодо змісту виховання на уроках, зокрема й суспільствознавства, друкувалися різноманітні положення й статuti для відповідної мети. Такі «Порадники» Наркомос видавав, щорічно. Фактично, це було зумовлено тим, що не існувало чітких настанов щодо відбору матеріалу для предметів гуманітарного напрямку. «Порадники соціального виховання» виступали для вчителів основним орієнтиром для здійснення їхньої діяльності у формуванні змісту освіти. Саме таким чином визначалось місце історії у новому предметі, її відображення у загальному вивченні суспільних процесів і найголовніше – ступінь прояву для учнів у загальноосвітній середній школі. Цікавим є той факт, що в курсі матеріал розташовувався не хронологічно, як в історії, а тематично²¹.

Отже, у 1920–ті рр. більшовики ще не мали всієї повноти влади в УСРР. Зазначений стан речей відображався і в освітній сфері, яка в свою чергу переживала етап ліквідації імперської моделі, та спроби на її руїнах створити щось нове. Влада ліквідувала класно-урочну систему, звичний підхід до навчання, але вона не могла просто звільнити неугодних їм вчителів. Навіть розуміючи, що вони несли певні рудименти освітніх категорій ще з періоду Української Революції, та були вороже налаштовані до партноменклатури. Освітняни, повинні були здійснювати свою роботу з огляду на низький рівень писемності народу і як наслідок – нестачу кваліфікованих робітників.

На відносини між владою та вчителями впливало низьке соціальне забезпечення других. Відсутність шкільних б'юджетів призводили до затримки виплат на місяці. Вчительський стаж не впливав на рівень зарплати. Таким чином більшовики демонстрували ставлення до «старшого покоління» вчителів. Влада була зацікавлена у тому, щоб стрі кадри звільнялись а на їх місце набрати нові. Для отримання ідеологічно «правильних» освітян були зорганізовані з одного боку «чистки» на початку 1920-х рр, з іншого – учительські з'їзди.

Поряд із зазначеними процесами, влада видавала укази, які мали на меті окреслити нову ідеологічну парадигму. Також виходили порадики для вчителів. В сукупності вони повинні були підготувати педагогів до нової візії шкільного виховання. Проте, зважаючи на низьке

References

- Berezivska, L. 2008. Reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u XX stolitti [*Reforming school education in Ukraine in the twentieth century*]: monografiya. Kyiv. 116 [in Ukrainian].
- Danilenko, V. 1992. UkrayinIzatsIya: zdobutki i vtrati (20-30-tI roki) [*Ukrainization: gains and losses (20-30s)*]. Problemi Istoriyi Ukrayini: fakti, sudzhennya poshuki [*Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches*]. Kyiv. 2. 79 [in Ukrainian].
- DolIngo, M. 1924. MaterIalne stanovische robitnikiv osviti na Ukrayini [*The financial situation of educators in Ukraine*], Radyanska osvita [*Soviet education*]. 3-4. 112-116 [in Ukrainian].
- Dyatlova, O. 2007. IntegrovanI navchalnI posibniki z suspilstvoznachnih distsiplIn 20-tih - poch. 30-tih rr. XX st. [*Integrated textbooks on social science disciplines of the 20-ies – early 30-ies of the twentieth century*]. Naukoviy visnik Izmayilskogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu: Zbirnik naukovih prats [*Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities: Collection of scientific works*]. Izmayil. 22. 62-66 [in Ukrainian].

²¹ Гринько, Г. 1921. Соціальне виховання дітей. Порадник по соціальному вихованню дітей. Упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР. Харків. Всеукр. держ. вид-во. 1. С. 85.

- Evseeva, E. 2001. Emigrantskaya i sovetskaya vysshaya shkola 20-h gg. [*Integrated students from suspicion research disciplines 20 - quiet - poch. 30-quiet rr. XX century*]. Novyyi istoricheskiy vestnik [*New historical bulletin*]. Moskva. 1. 43-61 [in Ukrainian].
- Grinko, G. 1921. Sotsialne viovannya ditey. Poradnik po sotsialnomu viovannyyu ditey [*Social education of children. Guide to social education of children*]. Uporyad. Tsensotsviih Narkomosviti USRR. Harkiv. Vseukr. derzh. vid-vo. 1. 85 [in Ukrainian].
- Kulchitskiy, S. 2013. Chervoniy viklik. IstorIya komunIzmu v UkraYini vId yogo narodzhennya do zagibelli. [*Red call. History of communism in Ukraine from its birth to its death*]. Kniga 1. Kyiv: Tempora. 305-310. [in Ukrainian].
- Likarchuk, I. 2002. MInIstri osvIti UkraYini. [*Ministers of Education of Ukraine*]: monografIya. V 2-h t. T. 1 (1917–1943 rr.). Kyiv, Vidavets O. Eshke. 9-43 [in Ukrainian].
- Mamontov, Ya. 1925. Scho take pedagogIchna sistema [*What is the pedagogical system*]. Radyanska osvIta [*Soviet education*]. 5. 13. [in Ukrainian].
- Moroz, A. 1976. Likvidatsiya nepismennosti i rozvitok zagalnoyi osviti trudyaschih v 1921–1925 rokah. [*Elimination of illiteracy and the development of general education of workers in 1921–1925*]. UIZh [Ukrainian Historical Journal]. 8. 111-116. [in Ukrainian].
- Natsionalna osvita I formuvannya ukrayinskoyi modernoyi natsiyi u 1921–1934 rokah: Evropeyski tendentsiyi ta radyanski realiyi. [*National education and the formation of the Ukrainian modern nation in 1921–1934: European tendencies and Soviet realities*]. 2012. Kyiv: Vid-vo NPU Im. M. Dragomanova. 12 [in Ukrainian].
- Shumskiy, O. 1925. Na tretomu frontI (Do uchitelskogo z'yizdu) [*On the third front (Before the teachers' congress)*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 5 [in Ukrainian].
- Siropolko, S. 2001. IstorIya osviti v UkraYini [*History of education in Ukraine*]. Kyiv. Nauk. Dumka. 912 [in Ukrainian].
- Smagin, I. 2010. Pidruchnik iz suspIstvoznavstva v ukrayinskiy shkoli 1920–1990 rr.: problemi stvorennya i funktsionuvannya: monografIya [*Textbook of social sciences in the Ukrainian school of 1920–1990: problems of creation and functioning*]. Zhitomir. obl. In-t. Pislyadiplomnoyi ped. osviti. Zhitomir. 24 [in Ukrainian].
- Solodub, P. 1925. Revolyutsiya y narodniy uchitel [*Revolution and the national teacher*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 9-11 [in Ukrainian].
- Zatonskiy, V. 1923. Do radyanskogo vchitelstva [*To Soviet teaching*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 6-14.
- Central State Archive of the Highest Bodies of Power and Administration of Ukraine. F. 539. Op.Z. Spr. 1393. Ark.152 [in Ukrainian].

УДК 378.4.091(477+560)

Владислав Шуточкін,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID iD 0000-0002-6023-1391

Турецький вектор міжнародної діяльності українських університетів у XXI ст.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the cooperation of Ukrainian universities with Turkish Republic, which has developed in the XXI century. First of all, the history of the formation of relations, which became the basis for the establishment of modern educational cooperation, is shown. Prospects for further development of contacts between the states are also indicated. The content of cooperation is revealed on the basis of the analysis of reports of Ukrainian universities, scientists and certificates of the diplomatic mission of Ukraine in Turkey. The forms and directions of relations are shown, which have developed between higher educational institutions of Ukraine with Turkey in the XXI century. The issue of educational cooperation between Ukraine and Turkey has been partially considered by domestic scholars, so it deserves detailed and comprehensive consideration. Since gaining independence in 1991, Ukraine has sought to meet current trends in advanced educational standards. Educational cooperation allows Ukraine to learn from experience and transform its own education system. Ukraine already cooperates with many European countries, such as Poland, Lithuania, Germany, Great Britain and the Czech Republic. At the same time, Ukraine is developing cooperation with Asian countries. One of such countries is Turkish Republic, which has significant international influence in the world and is an important economic and geopolitical partner for Ukraine. Leading universities of Ukraine sign cooperation agreements and organize joint conferences with the Turkish side. Countries also implement academic mobility programs among students. Thanks to educational cooperation between the states, Ukraine increases its international prestige in the geopolitical and socio-cultural space. In general, partnerships contribute to the cultural enrichment of both countries. We hope that the educational contacts between Ukraine and Turkey will continue to strengthen, and that the Republic of Turkey will remain a successful partner of Ukraine in the field of education and science.

Keywords: Ukrainian-Turkish relations, educational cooperation, cultural relations, university.

Освіта є невід'ємною сферою суспільного розвитку держав. Від якості освіти залежить багато процесів, які впливають на розвиток держави. Зокрема, міжнародна співпраця вищих шкіл, збагачує країни, університети яких між собою налагоджують зв'язки. Для України, що здобула незалежність 30 років тому і яка прагне відповідати сучасним тенденціям передових освітніх стандартів, співпраця у цій сфері є надзвичайно важливою. Як асоційований член Європейського союзу, наша держава співпрацює з європейськими країнами, зокрема, з Польщею, Литвою, Німеччиною, Чехією, Словаччиною, Великою Британією та багатьма іншими державами Заходу. Освітня співпраця закладів вищої освіти дозволяє Україні знайомитися з досвідом і трансформувати власну систему освіти за європейськими стандартами. Разом з тим, Україна розвиває співпрацю з країнами Азії. Однією з таких країн, з якою плідно співпрацює Україна, є Турецька Республіка.

Туреччина – одна з провідних країн Західної Азії. Вона має великий вплив на міжнародній арені. Країна є членом G20, НАТО та інших міжнародних організацій. Як одна з перших членів Ради Європи (з 1950 року), Туреччина стала асоційованим членом ЄС у 1963 році, вступила до Митного союзу ЄС у 1995 році та розпочала переговори з приєднання до Європейського Союзу у 2005 році. Туреччина є однією із 20 найуспішніших інвесторів у світі. Тому для України Туреччина є важливим стратегічним партнером не тільки у військовій, політичній та економічній сфері, а також важливим компаньйоном з питань освіти та науки. 16 грудня 1991 року Туреччина, одна із перших країн Азії, визнала

незалежність України після референдуму 1 грудня 1991 року. Але відносини між двома країнами розвивалися й раніше. Перші безпосередні контакти України з Туреччиною сягають часів вторгненням османів у Галичину та на Поділля в 1498-1499 роках.

До XVII століття відносини між османами та Україною залишалися вкрай напруженими, бо Україна цікавила Туреччину як країна, у якій вони брали молодих людей у ясир, а потім продавали їх на ринках рабів. До середини XVII століття Україна брала участь виключно в антитурецьких коаліціях, намагаючись стримати ворожі набіги турецько-татарських військ. Проте, у другій половині XVII століття складається протилежна концепція щодо відносин з османською Туреччиною. Вона мала на меті укладання союзницьких договорів з Туреччиною та Кримським Ханством для протипага планам Речі Посполитої та Московського царства підкорити Україну.

Після приєднання українських земель до Російської імперії, багато співвітчизників знайшли політичний притулок у Туреччині. Більшість із них неодноразово отримували фінансову допомогу від османського уряду. Новий період українсько-турецькі відносини розпочався в добу УНР. Українська історіографія мало досліджувала проблему співпраці України та Туреччини в сфері освіти. Багато дослідників українсько-турецької співпраці акцентують увагу на питаннях зовнішньополітичних та економічних зв'язків. Цю особливість яскраво демонструють праці Р.Демчишака¹, Є.Солових² та М. Воротнюк³. Науковці порушують питання зовнішньополітичного курсу Туреччини та політичні й економічні аспекти взаємодії двох держав. Про освітньо-культурні зв'язки писала Н.Михтарян. У своїй праці дослідниця згадувала про перші встановлені дипломатичні зв'язки між УСРР та Турецькою Республікою у 1922 році⁴.

Завдяки встановленим контактам посилювалися історичні та культурні зв'язки. Великий внесок у розбудову українсько-турецьких відносин зробила, створена у січні 1926 р., у Харкові Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців (ВУНАС) та Тюркологічна комісія на чолі з академіком Агатангелом Кримським, які почали приділяти значну увагу вивченню історичних та етнологічних контактів та розвитку самої Туреччини. З посиленням у СРСР командно-бюрократичної системи та сталінського курсу на обмеження прав союзних республік сталося різке скорочення обсягу міжнародних зв'язків країн, що призвело до формалізації дії українсько-турецького Договору від 22 січня 1922 р.

Однією з вагомих праць, яка аналізує історичні аспекти культурних зв'язків між українцями і турками та розкриває причини присутності українців на турецькій землі, є робота Г.Саган⁵. Дослідниця робить історичний екскурс контактів українців та турків, починаючи із середньовіччя і до падіння Османської імперії, вказує на причини міграції наших предків до Анатолії, чи інших земель, що входили до складу імперії. Про повноцінне відновлення українсько-турецьких відносин можна говорити після проголошення незалежності України на початку 90-х років XX ст. Тоді розпочався якісно новий етап у взаєминах України і Туреччини.

Про сучасні українсько-турецькі зв'язки писали у своїх дослідженнях С. Корсунський⁶ і Т. Лахманюк⁷. Зокрема ці автори зазначають, що між державами активно розвиваються

¹ Демчишак, Р. 2019. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. *Науковий журнал «Політикус»*. 1. С. 82-87.

² Солових, Є. 2018. Україна-Туреччина: Політико-економічні аспекти взаємовідносин і перспективи розвитку. *Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. 8. С. 80-87

³ Воротнюк, М. 2016. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина: дискусійна записка. Київ. 32 с.

⁴ Михтарян, Н. 2012. До 90-річчя українсько-турецького Договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року. *Сходознавство: зб. наук. пр. / голова ред. О.О. Хамрай*. 59. 148-163.

⁵ Саган, Г. 2017. Історична ретроспекція української присутності на турецькій землі. *Вісник Черкаського університету. Серія. Історичні науки. Черкаський університет імені Богдана Хмельницького*. 4. С.63-70.

⁶ Корсунський, С. 2011. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодні, завтра... *Зовнішня політика і дипломатія України*. 17. С. 24-31.

⁷ Лахманюк, Т. 2012. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 9. С. 140-145.

відносини у науково-технологічній та освітній сферах. Варто згадати Міжнародний експертний круглий стіл «Українсько-турецькі відносини на сучасному етапі: можливості та перешкоди» (2014 р.), на якому відбулося обговорення багатьох питань співпраці між країнами, зокрема питання про співробітництво у галузях науки, освіти і культури⁸.

Багато матеріалів дослідження було взято з офіційного сайту Посольства України в Турецькій Республіці. Зокрема, вдалося з цього ресурсу почерпнути чимало інформації про співпрацю в сфері освіти. До аналізу також було долучено університетські угоди, які репрезентують інформацію про гранти, стипендії та програми навчання студентів. Не менш важливими є матеріали з сайтів університетів, які подають інформацію про стажування в університетах Туреччини та про партнерства різних підрозділів університетів з культурно-освітніми центрами Туреччини. Зазначені матеріали становлять джерельну базу, яка є репрезентативною для вивчення історії українсько-турецької співпраці в освітній сфері. Співставлення та аналіз інформації дозволяє виявити глибинні чинники та механізми розгортання освітніх векторів діяльності між Україною та Турецькою Республікою.

*Церемонія відкриття кафедри української мови та літератури у Стамбульському університеті.
27 березня 2018 р.*

⁸ Дрига, І. 2014. Українсько-турецькі відносини на сучасному етапі: можливості та перешкоди: міжнародний експертний круглий стіл, 3 лип. 2014 р. Київ. С. 156-158.

*Церемонія відкриття кафедри української мови та літератури у Стамбульському університеті.
27 березня 2018 р.*

Проблема співпраці українських вишів з Туреччиною має багато нерозкритих аспектів. Науковці звертають увагу більш на зовнішньополітичний курс України з Туреччиною, включаючи у нього питання освітньої співпраці. Дослідники не виокремлюють освітню співпрацю як окрему галузь українсько-турецьких зв'язків, тому у своїх працях вони не зазначають роль та місце українських університетів в освітній співпраці, повноцінно не розкривають освітні напрями співпраці, а також не вказують перспектив для подальшого розвитку освітніх зв'язків.

Мета статті полягає у тому, аби проаналізувати роль, місце та зміст освітньої співпраці українських університетів з Турецькою Республікою у XXI столітті. Досягнення мети передбачає вирішення наступних *дослідницьких завдань*:

- 1) опрацювати джерела та наукову літературу з теми дослідження;
- 2) здійснити комплексний аналіз ролі і місця українських університетів у налагодженні освітньої співпраці у XXI ст. з Турецькою Республікою;
- 3) розкрити напрями співпраці українських вишів з турецькою стороною;
- 4) зазначити перспектив подальшого розвитку освітніх контактів.

Співробітництво між Україною і Турецькою Республікою в галузі освіти здійснюється на основі Угоди про співробітництво між Міністерством освіти України та Міністерством національної освіти і Ради вищої освіти Турецької Республіки, підписаної 21 травня 1998 року⁹. На основі угоди сторони розпочали програми обміну студентами між університетами, домовилися про організацію проведення конференцій, семінарів та інших освітніх і наукових заходів, про виплати стипендій студентам, аспірантам і стажистам.

З-поміж провідних елементів освітньої співпраці між Україною та Туреччиною є партнерські зв'язки українських університетів з Туреччиною. Перший університет, який розпочав співпрацю з турецькою стороною став Університет Шевченка в м. Києві. Зокрема, при КНУ ім. Тараса Шевченка 19 червня 2003 року відкрили Турецький центр інформації та досліджень. Основною метою діяльності Центру є популяризація турецької культури в Україні, сприяння вивченню турецької мови, поширення знання про соціальне, культурне та наукове життя сучасної Туреччини. Провідними завданнями Центру є організація та реалізація спільних турецько-українських освітніх програм, методик і матеріалів з вивчення турецької мови, викладання турецької літератури, країнознавства, культури та історії Туреччини, підтримка і проведення в Україні наукових досліджень з турецької мови,

⁹ Угода про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти України та Міністерством Національної освіти і Радою вищої освіти Турецької Республіки.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_300#Text.

літератури, історії та культури турецького народу, організація лекцій, тематичних зустрічей, наукових симпозіумів, конференцій, що передбачають дослідження турецької культури серед представників широких наукових кіл України, участь у здійсненні міжнародного співробітництва. У розпорядженні користувачів Центру найбільша тюркологічна наукова бібліотека в Україні. Бібліотечний фонд Центру складається з приблизно 2500 одиниць. Переважна кількість книг та часописів – наукова та методична література турецькою, азербайджанською, гагаузькою та іншими тюркськими мовами¹⁰.

Восени 2003 року за підтримки турецької організації ТІКА було створено Центр турецької мови та культури у Одеському національному університеті ім. І. Мечнікова¹¹. У рамках цього проєкту в лютому 2012 року відбулося відкриття другого кабінету цього Центру. Вивчення турецької мови та культури ведеться за курсами, розробленими викладачами-науковцями кафедри міжнародних відносин. На кафедрі активно проводиться науково-дослідницька робота, викладачі опублікували десятки наукових статей з широкого кола питань турецької філології, тюркології та сходознавства. Зокрема, видано 4-томний навчальний посібник з турецької мови (автор Е. Х. Мініахметова), а також збірник наукових статей з проблем сучасної зовнішньої політики Туреччини¹². Щороку кількість студентів, які вивчають турецьку мову в університеті налічує близько 150 осіб. Під час навчання студенти активно долучаються до проведення заходів турецької культури, святкових концертів, роботи промислових і торгівельних виставок за участю представників провідних турецьких компаній. Завдяки високому рівню володіння турецькою мовою випускники ЗВО успішно працюють в дипломатичних представництвах України, в турецьких компаніях та організаціях.

7 листопада 2003 року при Херсонському державному університеті, як і в Одесі, відкрили Центр турецької мови та культури. Діяльність Центру була спрямована на підтримку дружніх відносин з турецькою стороною, сприянні вивченню турецької мови, літератури та культури Туреччини студентами ХДУ. Центр також проводить культурно-просвітницькі заходи: українські на території Туреччини та турецькі на території України, організовує регулярні зустрічі між науковцями у спільних сферах дослідження. У рамках підписаної угоди студенти п'ятого курсу Інституту Іноземної філології протягом трьох тижнів у червні 2004 року перебували на стажуванні з дисципліни «Турецька мова» в університеті Тьомер, що знаходиться у столиці Турецької Республіки у місті Анкара. Програма Турецького проєкту літнього стажування 2004 передбачала приїзд студентів з таких країн як Україна, Білорусь, Грузія, Казахстан, Молдова, Туркменістан, Монголія, Боснія і Герцеговина, Естонія, Латвія, Узбекистан з метою підвищення рівня їх знань з турецької мови та безпосереднього ознайомлення з турецькою культурою. Програмою було передбачено проведення комплексу навчальних та розважальних заходів. Навчальний розклад складався з 5 або 6 занять кожен день, крім суботи та неділі. Було проведено два тести: перший – на початку програми – для вивчення рівня знань студентів і другий – наприкінці – для підбиття підсумків засвоєння пропонованого матеріалу¹³.

Подібний Турецький культурний центр був створений у Харківському педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди у 2010 році за підтримки Посольства Республіки Туреччина в Україні та фінансової підтримки Асоціації турецьких і українських підприємців на базі університету. Центр має хорошу технічну базу і бібліотеку, що містить художню, наукову і країнознавчу літературу, матеріали якої доступні для всіх, хто цікавиться турецькою мовою і

¹⁰ Турецький центр інформації та досліджень. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <https://philology.knu.ua/struktura-if/tsentry/turetskyy-tsentr/>.

¹¹ Центр турецької культури та мови. Одеський національний університет імені І. Мечнікова. <http://onu.edu.ua/uk/culture/languages/turkey>.

¹² Воронюк, М. 2020. Компас 2020. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями: збірник статей. Київ, 18 с.

¹³ Центр турецької мови та культури. Херсонський державний університет. <http://www.kspu.edu/InternationalActivities/TheHistoryOfInternationalActivities/Turkishcenter.aspx?lang=ru>.

культурою. Офіційне відкриття центру було здійснено у жовтні 2013 року. Завдання центру – сприяння розвитку добросусідських відносин між Україною та Туреччиною; ознайомлення студентів університету та всіх харків'ян з культурою, мовою та літературою Туреччини; сприяння розширенню відносин в освітній сфері, допомога в укладанні угод про співпрацю з університетами Туреччини, участь у різноманітних освітніх програмах обміну студентами та викладачами; організація культурних, наукових та інформаційних заходів. Центр знаходиться у тісній взаємодії з Посольством Республіки Туреччини у м. Києві. Турецький культурний центр проводить відкриті лекції з мови та культури Туреччини, надає консультативні та інформаційні послуги щодо програм академічного обміну з університетами Туреччини, таких як «Мевлана», «Юнус», «Емре» і стипендіальних програм Туреччини, організовує курси для вивчення турецької мови, бере участь в організації і проведенні конференцій зі сходознавства в ХНПУ імені Г.С. Сковороди та проводить презентації програм літнього стажування для студентів університету¹⁴.

20 травня 2016 року у Львівському національному університеті імені Івана Франка відкрили Центр вивчення турецької мови та літератури. На відкритті були присутні ректор, професор Володимир Мельник, Надзвичайний і Повноважний Посол Туреччини в Україні Йонета Джана Тезеля та координатор Програми ТІКА в Україні Хаджи Байрама Болат. Перед цією подією, в 2014 році на кафедрі сходознавства імені Ярослава Дашкевича вперше було оголошено набір на спеціальність «Турецька мова та література», яка відразу привернула до себе увагу абітурієнтів. З кожним роком кількість студентів, охочих вивчати турецьку, збільшується. А відтак, з метою створення сприятливих умов для вивчення східних мов, зокрема турецької, в Університеті було проведено капітальний ремонт та умеблювання приміщень, закріплених за кафедрою сходознавства, які оснащено найсучаснішим мультимедійним обладнанням¹⁵. Ці масштабні роботи були проведені в рамках проекту міжнародної технічної допомоги за фінансової підтримки ТІКА при Раді Міністрів Республіки Туреччина. Під час урочистого відкриття Центру координатор Програми ТІКА в Україні Хаджи Байрам Болат висловив сподівання, що така матеріально-технічна база сприятиме навчанню студентів, а відтак і вихованню нового покоління молоді. Надзвичайний і Повноважний Посол Туреччини в Україні Йонет Джан Тезель підкреслив, що Львівський університет бере активну участь у спільних українсько-турецьких заходах. Одним із прикладів він назвав конференцію з нагоди 100-річчя участі турецького війська в бойових діях у Галичині 1916-1917 років. На конференції розглядалося чимало тем. Зокрема, Михайло Слободянюк у доповіді на тему: «Захист турецького Босфору на берегах Золотої Липи» зосередився на детальному аналізі участі турецьких військ у Першій світовій війні на території Галичини. Олександр Дедик у виступі «Шляхом до Підгайців: нотатки з українсько-османського братерства по зброї у XVII та XX століттях» говорив про яскравий приклад військового братерства між українцями та турками-османами навколо містечка Підгайці. Перший акт братерства відбувся у 1667 р., коли козацьке і турецьке військо разом взяло в облогу армію майбутнього короля Польщі Яна III Собеського, а другий акт – через 250 р., коли XV турецький корпус разом з Українськими січовими стрільцями звільнили містечко від російської армії. Посол Республіки Туреччини в Україні Йонет Джан Тезель у своєму виступі провів паралелі між сьогоденням та подіями столітньої давності, коли українці разом з турками протистояли Російській імперії¹⁶.

¹⁴ Турецький культурний центр при ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди.

http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Centr_mijnarod_spiv/prezentatsia_turkish_center.pdf.

¹⁵ В Університеті відкрили Центр вивчення турецької мови та літератури. Львівський університет. <https://lnu.edu.ua/v-universyteti-vidkryly-tsentr-vyvchennya-turetskoji-movy-ta-literatury/>.

¹⁶ Наукова конференція про участь турецького війська у бойових діях в Галичині 1916-17 рр. Науково-дослідний інститут українознавства. <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2273-1916-17>.

14 березня 2017 року було укладено важливий документ – Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в сфері вищої освіти між Радою вищої освіти Турецької Республіки та Міністерства освіти та науки України. Практичним результатом підписання Меморандуму стало відкриття у 2017 році першої в Туреччині спеціальності «українська мова та література» на кафедрі слов'янських мов Стамбульського університету, яка викликає інтерес не лише серед турецьких, а й іноземних студентів. Наразі на кафедрі працює чотири українські викладачі, а кількість студентів, бажаючих вивчити українську мову, зростає з кожним роком: перший набір – 18 студентів, другий набір – 26 студентів, третій набір – 34 студенти¹⁷.

У 2018 році між Історико-філософським факультетом Київського університету імені Бориса Грінченка та культурно-освітнім центром «Медресе Сінан-паша» розпочалася партнерська співпраця з освітнього та історико-культурного спрямування. Діяльність комплексу була заснована у 1594 році, як навчального закладу з хадисознавства. Діяльність центру пов'язана з ісламськими науками, а саме викладання уроків різними мовами з вивчення Корану, коранічного тексту та його тлумачення¹⁸. Центр займається міжнародною академічною діяльністю, співпрацює з такими країнами: Малайзією, Індонезією, Алжиром, Великою Британією та Україною. Культурно-освітній комплекс забезпечує соціальний захист та культурну діяльність. Зокрема, там викладають мистецтво ісламської каліграфії, приймають гостей та проводять заходи, пов'язаних з історією Османської імперії. Історико-філософський факультет Університету Грінченка та «Сінан-паша» проводять чимало заходів. Так, разом із центром, факультет провів низку конференцій, культурних заходів і семінарів. З 1 до 8 квітня 2019 р. науковці Історико-філософського факультету у Стамбулі пройшли стажування, під час якого вивчали особливості освіти в країнах ісламського світу та творчу спадщину Саїда Нурсі Делегація факультету також взяла участь у круглому столі «Україна-Туреччина: спільне історичне минуле та перспективи співпраці», що пройшов в Університеті Фатіх Султан Мехмет (м.Стамбул). У Культурно-освітньому центрі Сінан-паша науковці прослухали низку лекцій, зокрема про написання Корану, сур, каліграфію, про сучасну політику Туреччини з виховання молоді тощо¹⁹.

У лютому 2020 році делегація студентів та викладачів факультету черговий раз проходила стажування при культурно-освітньому центрі²⁰.

¹⁷ Меморандум про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Радою вищої освіти Туреччини у сфері вищої освіти. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_003-17#Text.

¹⁸ Сінан-паша. <https://ru.sinanpasha.org/>.

¹⁹ Стажування грінченківців у Стамбулі. Київський університет імені Бориса Грінченка. <https://kubg.edu.ua/prouniversitet/news/podiji/5885-stazhuvannia-hrinchenkivtsiv-u-stambuli.html>

²⁰ Міжнародна співпраця. Кафедра всесвітньої історії. Історико-філософський факультет Київського університету імені Бориса Грінченка. <https://iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-19-34/mizhnarodna-spivpratsia.html>.

Чоловіча делегація викладачів та студентів Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка у Стамбулі. Лютий 2020 р.

Жіноча делегація викладачів та студентів Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка у Стамбулі. Лютий 2020 р.

Під час пандемії COVID-19, центр намагається підтримувати тісну співпрацю з факультетом. У лютому 2021 року, за сприяння «Сінан-паша» PhD кандидат університету Мармара (Стамбул) Абдуллах Гекхан Акар розпочав цикл лекцій про працю Саїда Нурсі «Трактат про Природу», який написаний на початку ХХ-го століття, у розпал матеріалістичної й атеїстичної ідеологій. Подальшими планами центру щодо факультету є співпраця в культурній та освітній сферах: організація спільних наукових конференцій та проведення конкурсів щодо знання історії ісламу в Україні та світі загалом.

Отже, проаналізувавши розвиток освітньої співпраці вишів України з Турецькою Республікою, слід зазначити, що у часи незалежності, незважаючи на тривале «замороження» відносин у радянський час, Україна намагається плідно співпрацювати з Туреччиною. Проте, основні результати співпраці почали вимальовуватися з початком ХХІ ст. Завдяки укладанням низці договорів, ініційованих Міністерством освіти України,

Міністерством національної освіти та Ради вищої освіти Турецької Республіки, Україна отримала змогу обмінюватися досвідом з турецькою стороною. Освітня співпраця українських університетів з Туреччиною дала низку успішних результатів. Партнерські зв'язки українських та турецьких вишів надали можливість відкривати центри турецької культури, при яких вивчають мову та культуру Туреччини. Разом з тим, партнерські угоди сприяють популяризації української мови та культури в Туреччині. Яскравим прикладом є відкриття кафедр української мови та літератури у провідних ЗВО Стамбула, внаслідок чого українська мова та культура поширюється не тільки у Туреччині, а в усьому світі. У такий спосіб Україна підвищує свій міжнародний авторитет у геополітичному та соціокультурному просторі. Загалом партнерські зв'язки сприяють культурному збагаченню обох країн. Сподіваємося, що контакти між університетами України та Туреччини надалі міцнішатимуть, а Турецька Республіка залишатиметься успішним партнером України з питань освіти і науки.

References

- Demshychak, R. 2019. Korektsiya ukrayins'ko-turets'kykh vidnosyn u konteksti zovnishn'opolitychnoho kursu prezydenta Turechchyny Redzhepa Erdohana [*Correction of Ukrainian-Turkish relations in the context of Turkish President Erdogan foreign policy*]. Naukovyy zhurnal «Politykus» [*Scientific journal "Politikus"*]. 1, 82-87 [in Ukrainian].
- Dryha, I. 2014. Ukrayins'ko-turets'ki vidnosyny na suchasnomu etapi: mozhlyvosti ta pereshkody. [*Ukrainian-Turkish relations at the present stage: opportunities and obstacles: international expert round table, July 3. 2014 Kyiv*]. 156-158. Kyiv [in Ukrainian]
- Korsun'kyy, S. 2011. Ukrayins'ko-turets'ki vidnosyny: mynule, s'ohodennya, zavtra [*Ukrainian-Turkish relations: past, present, tomorrow*]. Zovnishnya polityka i dyplomatiya Ukrainy [*Foreign policy and diplomacy of Ukraine*]. 17, 24-31 [in Ukrainian].
- Lakhmanyuk, T. 2012. Ukrayina i Turets'ka Respublika: shlyakhy spivrobotnytstva [*Ukraine and the Republic of Turkey: ways of cooperation*]. Ukrayina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats'. Seriya: Istoryia, mizhnarodni vidnosyny [*Ukraine-Europe-World. International collection of scientific works. Series: History, international relations*]. 9, 140-145 [in Ukrainian].
- Memorandum pro spivrobotnytstvo mizh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta Radoyu vyshchoyi osvity Turechchyny u sferi vyshchoyi osvity [*Memorandum of Cooperation between the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Council of Higher Education of Turkey in the field of higher education*] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_003-17#Text. [in Ukrainian].
- Mizhnarodna spivpratsya. Kafedra vsesvithn'oyi istoriyi. Istoryko-filosofs'kyi fakul'tet Kyivs'koho universytetu imeni Borysa Grinchenka [*International cooperation. Department of World History. Faculty of History and Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University*] <https://iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-19-34/mizhnarodna-spivpratsia.html>. [in Ukrainian].
- Mykhtaryan, N. 2012. Do 90-richehya ukrayins'ko-turets'koho Dohovoru pro druzhbu i braterstvo vid 2 sichnya 1922 roku [*To the 90th anniversary of the Ukrainian-Turkish Treaty of Friendship and Brotherhood of January 2, 1922*] (O.O. Khamray, Ed.). Skhodoznavstvo [*Oriental studies: a collection of scientific works*]. 59. 148-163. [in Ukrainian].
- Naukova konferentsiya pro uchast' turets'koho viys'ka u boyovykh diyakh v Halychyni 1916–1917 rr. [*Scientific conference on the participation of the Turkish army in the fighting in Galicia in 1916–1917*]. Naukovo-doslidnyy instytut ukrayinoznavstva [*Research Institute of Ukrainian Studies*] [in Ukrainian]. <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2273-1916-17>.
- Ponamar'ova, I. 2013. Rozvytok tyurkolohiyi na terytoriyi suchasnoyi Ukrainy [*Development of Turkology on the territory of modern Ukraine*]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka

- [*Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Philological sciences*]. 12, 89-95 [in Ukrainian].
- Sahan, H. 2017. Istorychna retrospektsiya ukrayins'koyi prysutnosti na turets'kiy zemli [*Historical retrospective of the Ukrainian presence on Turkish soil*]. Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Istorychni nauky [*Bulletin of Cherkasy University. Series. Historical sciences*]. Bohdan Khmelnytsky Cherkasy University, 4, 63-70 [in Ukrainian].
- Sinan-pasha [in Russian] <https://ru.sinanpasha.org/http://ru.sinanpasha.org/>.
- Solovykh, Ye. 2018. Ukrayina-Turechchyna: Polityko-ekonomichni aspekty vzayemovidnosyn i perspektyvy rozvytku [*Ukraine-Turkey: Political and economic aspects of relations and prospects for development*]. Visnyk KHNU im. V.N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayeznavstvo. Turyzm» [*Bulletin of Vasyl Karazin Kharkiv National University. Series «International Relations. Economy. Regional studies. Tourism*]. 8, 80-87 [in Ukrainian].
- Spivrobotnytstvo v osviti sferi. Posol'stvo Ukrayiny v Turechchyni [*Cooperation in the field of education. Embassy of Ukraine in Turkey*] [in Ukrainian] <https://turkey.mfa.gov.ua/>
- Stazhuvannya hrinchenkivtsiv u Stambuli. Kyivs'kyy universytet imeni Borysa Hrinchenka [*Internship of Grinchenko residents in Istanbul. Borys Grinchenko Kyiv University*] [in Ukrainian] <https://kubg.edu.ua/prouniversitet/news/podiji/5885-stazhuvannia-hrinchenkivtsiv-u-stambuli.html>.
- Turets'kyy kul'turnyy tsentr pry KHNPU imeni H.S. Skovorody. Kharkivs'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet im. H. S. Skovorody [*Turkish Cultural Center at Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda*] [in Ukrainian] http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Centr_mijnarod_spiv/prezentatsia_turkish_center.pdf.
- Turets'kyy tsentr informatsiyi ta doslidzhen'. Instytut filolohiyi Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [*Turkish Center for Information and Research. Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv*] [in Ukrainian] <https://philology.knu.ua/struktura-if/tsentry/turetskyy-tsentr/>.
- Tsentr turets'koyi kul'tury ta movy. Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. Mechnykova [*Center of Turkish culture and language. Odessa National University named after I. Mechnikov*] [in Ukrainian] <http://onu.edu.ua/uk/culture/languages/turkey>
- Tsentr turets'koyi movy ta kul'tury. Khersons'kyy derzhavnyy universytet [*Turkish Language and Culture Center. Kherson State University*] [in Ukrainian] <http://www.kspu.edu/InternationalActivities/TheHistoryOfInternationalActivities/Turkishcenter.aspx?lang=ru>.
- Uhoda pro spivrobotnytstvo v haluzi osvity mizh Ministerstvom osvity Ukrayiny ta Ministerstvom Natsional'noyi osvityi Radoyu vyshchoyi osvity Turets'koyi Respubliki [*Agreement on cooperation in the field of education between the Ministry of Education of Ukraine and the Ministry of National Education and the Council of Higher Education of the Republic of Turkey*] [in Ukrainian] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_300#Text.
- V Universyteti vidkryly Tsentr vyvchennya turets'koyi movy ta literatury. L'vivs'kyy universytet [*The Center for the Study of Turkish Language and Literature was opened at the University. Lviv University*] [in Ukrainian] <https://lnu.edu.ua/v-universyteti-vidkryly-tsentr-vyvchennya-turetskoji-movy-ta-literatury/>.
- Vorotnyuk, M. 2016. Audyt zovnishn'oyi polityky: Ukrayina-Turechchyna: dyskusiyina zapyska. Kyiv [*Foreign Policy Audit: Ukraine-Turkey: Discussion Note*] [in Ukrainian].
- Vorotnyuk, M. 2020. Kompas 2020. Turechchyna: rehional'nyy hravets' z hlobal'nymy ambitsiyamy: zbirnyk statey [*Compass 2020. Turkey: a regional player with global ambitions: a collection of articles*]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК [316.752:94] "7126"

Lesia Onyshko,
PhD (Candidate of Historical Sciences),
Academic Secretary of the National Memorial to the
Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum
ORCID: 0000-0002-6022-9347

Commemoration and memorialization of New Ukrainian Heroes

After the Euromaidan (known as Revolution of Dignity) took place in Ukraine November 2013 – February 2014 a new national-memory canon has been formed. The fallen heroes who were killed in Ukraine during protests of 2013–2014 are acknowledged as the Heavenly Hundred.

They were people of different nationalities, age groups, gender, educational background, from various regions of Ukraine and from abroad, successful entrepreneurs and senior citizens, students and activists. The oldest one, Ivan Nakonechnyi, was eighty-two. The youngest one, Nazarii Voitovych was only seventeen. They were killed by the security officers and their mercenaries. The official count of them is one hundred and seven. They are martyrs whose names are connected with the national liberation struggle of the Ukrainians against external and internal enemies supported by the Russian Federation²¹.

Photo 1. The flowers on the Alley of Heavenly Hundred Heroes.

The main reason for starting protests in Maidan was Viktor Yanukovych's (who was the President of Ukraine at that time) refusal to sign the Association Agreement with the EU at the Eastern Partnership Summit, which had to be held on 28–29 November 2013, in Vilnius. On 30 November 2013, very early in the morning about several hundred activists were brutally chased by police. In response to that, next day on December 1, hundreds of thousands of people came to the Kyiv downtown. They started living on square, trying to help one another, work together, and make a change through cooperation. After the brutal beating of activists by the special departments of

²¹ Heavenly Hundred. 2021. National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes.
<https://www.maidanmuseum.org/en/node/348>.

Dignity, was the beginning of new memorialization, rethinking the slogan “Glory to Ukraine!” and answer “Glory to the heroes!”.

Another important element of present-day memorialization is the awareness of the need to commemorate new heroes individually. This approach emphasized the democratic dimension of the Ukrainian choice. The Heavenly Hundred were first commemorated individually on the Alley of Heavenly Hundred Heroes - the former Instytutska street in Kyiv, through the photo exhibition (similar to the iconostasis) set up on the open space, surrounded by candles, flowers, and notes.

After the Revolution of Dignity, spontaneous memorialization of the Heavenly Hundred took the form of symbolic grave markers and shrines displaying the portraits of the entire group. The principle of commemorating them as a group of individuals with their own names and faces was important for preserving the revolution’s democratic impulse²⁴.

The same approach was used to commemorate heroes killed during the Russian-Ukrainian war (in a period of anti-terroristic operation) on the Wall of Remembrance near the main entrance to St. Michael's Monastery in Kyiv.

Such an approach required a new tendency for future monuments. The heroes’ portraits and names presented in public, would be served as a reminder of their feat. A separate mentioning of each of the Heavenly Hundred Heroes is an important practice of institutionalizing public memory of the events of the Revolution of Dignity, expanding public forms of honoring which serves, among other things, the introduction of moral imperatives worthy of respect and imitation. That’s the way the individual veneration of each Heavenly Hundred Hero is traced in the commemoration actions of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum.

The “Reward of the Hero” is one of a commemorative project launched by the non-profit organization the “Family of the Heavenly Hundred Heroes”. The main aim of the project is to present various areas in which the Heavenly Hundred worked or dreamed to work. The National Museum of the Revolution of Dignity joined the project and together with other institutions supported the initiatives.

According to the initiators of the “Reward of the Hero” a memory about the Heroes should not be in mourning and monuments, it should provoke change, because many of the Heavenly Hundred were young people with some achievements in their personal, professional, and academic lives. So, the best commemoration is a practical realization of plans which “can honor their memory better than monuments”.

Within the “*Reward of the Hero*” there were nine projects at the beginning of 2021. Among them, *Yurii Popravka's anti-Corruption Award*, named after the Heavenly Hundred Hero. The main aim of this initiative is to support local activists, journalists, anti-corruption activists in government agencies that fight corruption.

Nazarii Voitovych Art Residence was organized in memory of the youngest of the Heavenly Hundred. It was established in the Travneve countryside in Zbarazh region, where Nazarii was born. Every summer the artists from different regions arrive to create art exhibits.

The travel grant named after Bohdan Solchanyk was established for young Ukrainian scientists, who intend to present their papers in famous British universities.

Dmytro Maksymov Award is aimed to support disabled sportsmen.

Serhiy Nihoian Award provides an artistic competition among the Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema, and Television University students to motivate them to create scripts, films, and artistic events dedicated to the struggle for freedom.

“*Country of Dignity*” is a competition of virtual projects in honor of Sergei Baidovskyi. Its goal is to show the historical heritage of Ukraine through the vision of talented youth.

²⁴ Yekelchuk, S. 2020. From the legacy of Soviet monumentalism to Ukrainian memorial space. The revolution of dignity on its way to history, Kyiv: National Museum of the Revolution of Dignity. 74-89.

Yurii Verbytskyi Award is designed to create opportunities for Ukrainian scientists and students who specialize in the fields of Geophysics (“Earth Science”) and encourage them to study Yurii Verbytskyi academic achievements to establish international cooperation.

Maksym Shymko Award provides support in reconstructing historical projects and initiatives to develop international cooperation in this field.

Oleksandr Kapinos Award was co-founded and promoted by the Museum of the Revolution of Dignity. It was established to honor Heavenly Hundred Hero, who was a farmer and organizer of educational and patriotic events in his village. The award is planned to support civic activists from villages and small Ukrainian towns maintaining the “cultural front” in their community, implementing educational, cultural, social, and environmental initiatives.

Photo 3. Oleksandr Kapinos Award promoted by the National Museum of the Revolution of Dignity.

Serhii Kemsykyi Award is founded to provide academic competition among students who specialize in history and political science. It was the first among the “Reward of the Hero” project initiated by the Museum of the Revolution of Dignity on November 1, 2018, in honor of Serhii Kemsykyi one among the Heavenly Hundred, who was a historian, political scientist, and journalist. The main purpose of the academic competition is to intensify research about the Revolution of Dignity by promoting a critical rethinking of the contemporary history of Ukraine, upholding lessons, involvement, and values of Maidan²⁵.

²⁵ Heavenly Hundred. 2021. National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes.
<https://www.maidanmuseum.org/en/node/348>.

Photo 4. Serhii Kemsykyi Award founded & promoted by the National Museum of the Revolution of Dignity.

The “Birthday of a Hero” is one of the newest projects started by the Museum of the Revolution of Dignity at the beginning of 2021. The main aim of the project is to bring attention to the feat of every Heavenly Hundred Hero, telling about their life and activities during ceremony started exactly at noon on the day when he/ she was born. To start the project, the “Bell of Dignity”, which weighs about 70 kilograms, was made by Serhii Nazarevych. There is a slogan on the bell “Glory to Ukraine!” Glory to the Heavenly Hundred!” Everyone who participates in the ceremony has a chance to commemorate a Hero ringing the “Bell of Dignity”. On February 20 it rang 107 times, one ring for each Hero of the Heavenly Hundred. This tradition was founded to honor new Ukrainian heroes and remind people that we all strive for peace, a prosperous state, and a peaceful sky above our heads.

Photo 3. The Heavenly Hundred Hero ceremony with the “Bell of Dignity”.

The feat of the heroes of the Heavenly Hundred is of great importance for Ukrainians and our Motherland. The appropriate commemoration and memorialization of the Heavenly Hundred Heroes are one of the state's duties, as well as revealing the essence of the Heavenly Hundred, honoring the heroism of Ukrainian defenders, who gave their lives for our new days to be full of freedom, hope, and light.

References

Heavenly Hundred. 2021. National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes.

<https://www.maidanmuseum.org/en/node/348>.

Diuk, N. 2014. Euromaidan: Ukraine's Self Organizing Revolution. *World Affairs*, 176, 6, 9-16.

Yekelchuk, S. 2020. From the legacy of Soviet monumentalism to Ukrainian memorial space. *The revolution of dignity on its way to history*. Kyiv: National Museum of the Revolution of Dignity. 74-89.

Інформація про авторів

Елісон Маккарті, випускниця Університету Сетон Хол, Нью-Джерсі, США.

Філіп Насісі, студент Коледжу освіти та соціальних служб Університету Сетон Хол, Нью-Джерсі, США.

Калліопі Логотетіс, випускниця Університету Сетон Хол, вчитель середньої школи Ентоні Уейна, Нью-Джерсі, США.

Сабіно Коппола, студент Коледжу освіти та соціальних служб Університету Сетон Хол, Нью-Джерсі, США.

Елен Бекон, випускниця Сетон Хол Університету, вчителька середньої школи Понд Роуд у Роббінсвіллі, Нью-Джерсі, США.

Павло Постолок, студент 2 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Вікторія Шабранська, студентка 4 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Валерій Бабіч, студент 1 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Богдан Безпалько, аспірант 1 року навчання Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Марк Мілютін, студент 2 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ольга Ковалець, студентка 4 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ірина Івахненко, студентка 3 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Євгенія Білодід, студентка 2 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Владислав Шуточкін, студент 2 курсу Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Леся Онишко, кандидат історичних наук, вчений секретар Національного меморіалу музею Небесної Сотні та Революції Гідності.

Information about the authors

Alison McCarthy, Seton Hall University graduate, New Jersey, USA.

Philip F. Nasisi Jr., the student of the College of Education and Social Services of the Seton Hall University, New Jersey, USA.

Kalliopi Logothetis, Seton Hall University graduate, Anthony Wayne High School teacher, New Jersey, USA.

Sabino Coppola, May graduate of the Seton Hall University, New Jersey, USA.

Ellen Bacon, Seton Hall University graduate, Pond Road High School teacher in Robbinsville, New Jersey, USA.

Pavlo Postolyuk, the 2nd year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Victoria Shabranska, the 4th year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Valeriy Babich, the 1st year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Bohdan Bezpalko, the post-graduate student of the 1st year of study at the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Mark Milyutin, the 2nd year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Olha Kovalets', the 4th year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Iryna Ivakhnenko, the 3rd year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Evgeniya Bilodid, the 2nd year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Vladislav Shutochkin, the 2nd year student of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Lesia Onyshko, Ph.D. (Candidate of Historical Sciences), Academic Secretary of the National Memorial to the Heavenly Hundred Heroes and Revolution of Dignity Museum.